

EUGÉNIE GRANDET

Sachs, septembrie 1834

Capitolul I CHIPURI BURGHEZE

Sînt case în unele orașe de provincie a căror priveliște insuflă aceeași melancolie pe care o provoacă mănăstirile cele mai sumbre, întinderea șesurilor cu bălării și mărăcini, nespus de mohorâte, ruinele cele mai pline de jale. Poate că dăinuiesc îndeolaltă în aceste case și tăcerea schiturilor, și întinderea stearpă a șesurilor cu bălării și mărăcini, și rămășițele ruinelor; viața și mișcarea sînt atît de mocnite înăuntru, încît un străin le-ar crede nelocuite dacă n-ar întîlni deodată privirea slabă și rece a unei ființe neclintite, cu obrazul pe jumătate de schimnică, înclinat peste pervazul ferestrei, la vuietul unui pas necunoscut.

Același suflu de melancolie se desprinde din fizionomia unei locuințe așezate în Saumur¹, la capătul străzii care duce, în urcuș, spre castel, prin partea de sus a orașului. Strada, acum puțin umblată, încinsă vara, înghețată iarna, întunecoasă pe alocuri, se deosebește între toate prin sonoritatea pavajului de prundiș mărunț, întotdeauna uscat și curat, prin îngustimea întortocheatei sale căi, prin tihna caselor sale, care țin de tîrgul cel vechi și domină meterezele.

Locuințele de trei ori seculare sînt încă trainice, deși durate din lemn, iar aspectele lor felurite dau acestei părți din Saumur originalitatea care atrage luarea-aminte a anticarilor și a artiștilor. Cu neputință ar fi să treci prin fața unor asemenea clădiri fără a admira uriașele grinzi, cu capetele lor cioplite în chip de figuri bizare, încununînd cu un negru basorelief parterul celor mai multe din ele.

Aici, grinzile de lemn transversale sînt acoperite cu ardezii și ies în relief dungi albastre pe șubredelile ziduri ale unui sălaș cu acoperișul terminat în grinzi așezate perpendicular pe un perete de paie, acoperiș pe care anii l-au gîrbovit și a cărui putredă șindrilă s-a scorojit sub acțiunea alternativă a ploii și a soarelui. Dincolo se zăresc pervazurile roase și înnegrite ale ferestrelor cu gingașe încreștături, care abia se mai deslușesc, și par prea fragile pentru ghiveciul de lut cafeniu de unde se înalță garoafele și trandafirii vreunei biete lucrătoare. Mai departe, se ivesc porți ghintuite cu uriașe piroane, unde geniul străbunilor noștri a înscris hieroglifele de familie, al căror tainic înțeles nu-l va mai dezlega nimeni vreodată. Într-un loc, un protestant și-a însemnat crezul, în altul, un fanatic al Ligii Catolice² l-a afurisit pe Henric al IV-lea. Iar cutare burghez și-a săpat insignele nobleții sale municipale, fala înaltei sale dregătorii de consilier comunal, întreaga istorie a Franței se află aici. Alături de căsulia șubredă, cu porțiuni de perete tencuite grosolan și de mîntuială, abia netezite cu mistria, unde meșteșugarul trudea din zori cu rindeaua, se înalță palatul cine știe cărui nobil, unde pe bolta de piatră a porții se mai văd încă vestigiile stemei sfărîmate de diversele revoluții care din 1789 au frămîntat țara³.

În această stradă, prăvăliile neguțătorilor nu sînt nici dughene, nici magazine; amicii evului mediu ar regăsi aici atelierul părinților noștri în toată naiva-i simplitate. Sălile scunde, care n-au nici fațadă, nici vitrină, nici geamlîc, sînt adînci, întunecoase, fără ornamente interioare ori în afară.

Ușa e despărțită în două tăblii pline, rudimentar ferecate; cea de sus se deschide pe

¹Orașul Saumur e situat în provincia Anjou, din vestul Franței, pe rîul Loire, într-o regiune viticolă.

²În timpul războaielor religioase de la sfîrșitul secolului al XV-lea, cele două tabere — protestanții și catolicii — erau conduse, respectiv, de Henric de Bourbon (viitorul Henric al IV-lea) și de prinții din familia de Guise, în jurul cărora se grupase așa-numita Liga Catolică.

³În 1833, cînd scrie romanul Eugenie Grandet, Balzac trăise revoluția din 1830 și diversele insurecții populare din 1831 și 1832; el se referă însă, desigur, și la frămîntările din vremea revoluției burgheze (1789-1794).

dinăuntru, și cea de jos, prevăzută cu un clopoțel prins în arc, se vîntură într-un necurmat du-te-vino. Aerul și lumina pătrund în acel soi de jilavă hrubă fie prin partea de sus a ușii, fie prin spațiul dintre boltă, pardoseală și micul zid înalt doar cît să te sprijini de el, în care se proptesc zdravene obloane, scoase dimineața, puse la loc și zăvorâte seara cu drugi de fier înșurubați. Zidul acesta slujește pentru așezarea mărfurilor la vedere. Nici un tertip viclean. După însăși natura negoțului, mostrele se mărginesc la două sau la trei hîrdaie de sare și de batog, la cîteva suluri de pînză, la frînghii, la alămuri atîrnate de grinzile tavanului, la cercuri înșirate de-a lungul pereților sau la cîteva bucăți de postav în rafturi.

Intrați. O față curată, sclipind de tinerețe, cu basma albă, cu brațele roșii lasă împletitul, își cheamă ori mama, ori tatăl, care vine, și, flegmatic, amabil sau arogant, după cum îi e firea, vă vinde ce vă pofteste inima, fie marfă pentru doi gologani, fie pentru douăzeci de mii de franci.

Veți vedea un negustor de doage stînd în fața ușii fără să facă nimic și pălăvrăgind cu un vecin; s-ar părea că n-are decît pînătoase rafturi pentru sticle și două-trei grămezi de leaturi, dar șantierul său din port aprovizionează pe toți dogarii din Anjou; el știe cu de-amănuntul cîte butoaie poate vinde dacă recolta este bună; o rază de soare îl îmbogățește, o vreme ploioasă îl ruinează; în aceeași dimineață butoaiele valorează unsprezece franci, ori scad la șase.

În acest ținut, ca și în Touraine⁴, vicisitudinile atmosferei domină viața comercială. Podgoreni, proprietarii, negustorii de cherestea, dogarii, hangii și marinarii, cu toții pîndesc o rază de soare; se culcă seara tremurînd ca nu cumva să afle dimineața că peste noapte a dat înghețul; se tem de ploaie, de vînt, de secetă, și toți ar voi apă, căldură sau nori la poruncă. E un necurmat duel între cer și interesele pămîntești.

Barometrul posomorăște, înseninează și înveselește mutrele pe rînd.

De la un capăt la altul al acestei străzi, fostă Ulița mare din Saumur, cuvintele "Ce vreme de aur" se transmit evaluate în cifre din poartă în poartă. Și fiecare răspunde vecinului: "Plouă cu ludovici⁵!", știind prea bine ce-i aduce o rază de soare, o ploaie la timp. Sîmbătă spre amiază, nu capeți în toiul verii marfă nici de-o para de la acești bravi neguțatori. Fiecare își are via lui, moșioara lui și merge să petreacă două zile la țară. Totul fiind dinainte prevăzut acolo, vînzarea, cumpărarea și cîștigul, negustorii pot folosi zece ceasuri din douăsprezece în vesele petreceri, în observații, comentarii și veșnice iscodeli. O gospodină nu cumpără o potîrnice fără ca vecinii să nu-l întrebe pe bărbat dacă a fost ori nu bine friptă.

O față nu scoate capul pe fereastră fără să nu fie zărită de cei grămădiți în preajmă fără nici o treabă. Acolo, deci, cugetele sînt străvezii ca lumina zilei, așa după cum și casele de nepătruns, negre și tăcute, n-au totuși nici o taină.

Viața se desfășoară aproape totdeauna în plin aer: fiecare familie stă în poarta casei, acolo prînzește, acolo cînează, acolo se ia la gîlceavă. Pe stradă nimeni nu trece fără a scăpa necercetat. Astfel că, odinioară, cînd sosea vreun străin în orașele de provincie, era luat peste picior din ușă în ușă. De aici faimoasele palavre, de aici porecla de "gură spartă" dată locuitorilor din Angers, neîntrepuți în astfel de zeflemisiri tîrgovețe.

Vechile palate ale orașului sînt așezate în partea de sus a acestei străzi, locuită odinioară de nobilii ținutului. Clădirea plină de melancolie, unde s-au petrecut întîmplările povestirii de față, era tocmai una din asemenea case, rămășițe venerabile ale unui veac în care lucrurile, ca și oamenii, aveau acea simplitate caracteristică pe care moravurile franceze o pierd vîzînd cu ochii.

După ce ai străbătut acest pitoresc drum cu cotituri, ale cărui amănunte — chiar și cele mai neînsemnate — trezesc amintiri și a cărui impresie generală ajunge a te cufunda într-un fel de visare fără voie, zărești o adîncitură destul de întunecoasă, unde la mijloc se află pitita poarta "casei domnului Grandet".

Dar e peste putință a înțelege tîlcul acestei denumiri provinciale fără a da biografia domnului Grandet.

Domnul Grandet se bucura în Saumur de o faimă ale cărei cauze și efecte nu vor fi pe deplin pricepute de cei ce n-au trăit într-un fel ori altul în provincie. Domnul Grandet (numit încă de unii oameni moș Grandet, deși numărul acestor bătrîni scădea simțitor) era

⁴Provincie situată la est de Anjou.

⁵Vechi monede franceze de aur, numite astfel fiindcă aveau drept efigie capul unora dintre regii Franței care au purtat numele de Ludovic; au început să fie fabricate sub Ludovic al XIV-lea (secolul al XVI-lea) și valorau douăzeci și patru de livre — cam douăzeci de franci.

În 1789 un meșter dogar, care trăia în belșug, știa să scrie, să citească și să socotească. Când Republica Franceză a pus în vânzare averile clerului în ținutul Saumur, dogarul, pe atunci în vîrstă de patruzeci de ani, abia se căsătorise cu fata unui bogat neguțător de cherestea. Grandet, luînd cu sine averea lichidă și zestrea nevestei, purtînd asupra lui două mii de ludovici, porni în departament, unde, datorită sumei de două sute de ludovici dăruite de către socru-său neînduplecatului republican, care orînduia vinderea domeniilor naționale, căpătă pentru o bucată de pîine, legal, dacă nu și legitim, cele mai frumoase vie din departament, o veche mănăstire și cîteva ferme.

Locuitorii din Saumur, fiind prea puțin revoluționari, vedeau în moș Grandet un om îndrăzneț, un republican, un patriot, o minte ce se îndeletnicea cu ideile noi, în vreme ce dogarul se îndeletnicise pur și simplu cu negoțul de vinuri. Ca atare, fu numit membru în administrația districtului Saumur, și înrîurirea lui pacifică se simți politicește și în materie de negoț.

Politicește, el apăra pe foștii nobili și împiedică din răspuț să se vîndă averile emigranților; în materie de negoț, procură armatelor republicane o mie sau două de butoaie cu vin alb, care i s-au plătit cu minunatele livezi ce țineau de o mănăstire de maici, rezervate ca un ultim lot.

Sub Consulat, moș Grandet ajunsese primar, gospodări cuminte, chivernisi produsul viilor și mai zdravăn; sub Imperiu deveni domnul Grandet. Napoleon nu iubea republicanii: ca atare, îl înlocui pe domnul Grandet, ce trecea drept cetățean care purtase bonetă roșie, cu un mare proprietar, un om cu particulă, un viitor baron al Imperiului. Domnul Grandet părăsi onorurile municipale fără nici o părere de rău. Întru obștescul bine al orașului, apucase să facă minunate drumuri care duceau la proprietățile lui. Casa și bunurile sale, trecute cît mai dibaci în cadastru, plăteau dări mărunțele. După clasificarea pe categorii a diferitelor sale terenuri, viile sale, datorită necurmatelor îngrijiri, ajunseseră fruntea ținutului, termen tehnic menit să indice podgoriile care produc un vin de prima calitate. Ar fi avut tot dreptul să pretindă crucea Legiunii de Onoare.

Acest eveniment avu loc în 1806. Domnul Grandet avea atunci cincizeci și șapte de ani, iar soția, vreo treizeci și șase. Singura fată, fructul dragostei lor legitime, era în vîrstă de zece ani. Domnul Grandet, pe care providența a vrut fără îndoială să-l despăgubească pentru neplăcerile sale administrative, moșteni rînd pe rînd în același an pe doamna Gaudiniere, născută de la Bertelliere, mama doamnei Grandet, apoi pe bătrînul domn de la Bertelliere, tatăl răposatei; și mai apoi pe doamna Gentillet, bunică dinspre mamă: trei moșteniri, a căror evaluare exactă n-a fost cunoscută de nimeni. Zgîrcenia acestor trei bătrîni era atît de pătimașă, încît de vreme îndelungată îngrămădeau ban peste ban, numai pentru a-i putea contempla în taină. Bătrînul domn de la Bertelliere numea plasarea banilor o risipă, interesîndu-l mai mult aspectul aurului decît profitul cametei. Orașul Saumur socoti ca probabil deci totalul chiverniselilor după veniturile proprietăților imobiliare. Domnul Grandet căpătă atunci un nou titlu de noblețe, pe care mania noastră de egalitate n-o să-l mai șteargă niciodată: ajunse omul cel mai impus din ținut. Exploata o sută de pogoane de vie, care îi aduceau în anii de belșug șapte sau opt sute de butoaie de vin. Stăpînea treisprezece moșioare, o veche mănăstire, ale cărei ferestre, ogive și vitralii, din economie le astupase cu zid, ceea ce le păstră intacte; mai avea o sută douăzeci și șapte de pogoane de livezi, unde creșteau și se îngroșau trei mii de plop sădiți în 1793. În sfîrșit, casa unde stătea era a lui.

Așa fu cîntărită averea lui vizibilă. Cît despre capitalurile sale, numai doi oameni ar fi putut să prezume vag pînă la ce sumă se urcau: unul era domnul Cruchot, notarul, însărcinat cu plasamentele cămătărești ale domnului Grandet; altul era domnul des Grassins, cel mai bogat bancher din Saumur, la ale cărui afaceri podgoreanul lua parte cînd îi convenea și într-ascuns. Cu toate că domnul Cruchot și domnul des Grassins păstrau acea discreție care produce în provincie încrederea și averea, dînșii arătau în lume domnului Grandet un respect atît de mare, încît oamenii puteau măsura suma capitalurilor fostului primar după cît de departe mergea slugarnica considerație pe care i-o arătau. Orice om din Saumur era încredințat că domnul Grandet avea o comoară ascunsă, dolda de ludovici, și că noaptea se desfăta în nespusa plăcere pe care ți-o dă priveliștea unei imense grămezi de aur. Zgîrciobii, îndeosebi, aveau un fel de nezdruccinată siguranță în aceasta numai văzîndu-i ochii, care-și însușiseră parcă culoarea galbenului metal. Privirea omului obișnuit să tragă foloase uriașe din capitalurile sale capătă, ca și privirea unui voluptuos, a unui jucător sau a unui curtean, niște nuanțe nedefinite, anume clipiri furișe, lacome, ascunse, care nu scapă semenilor. Acest tainic grai alcătuieste oarecum francmasoneria pasiunilor.

Domnul Grandet inspira deci respectuoasa stimă la care are drept un om ce nu datorează niciodată nimic nimănui; care, dogar veteran, bătrîn podgorean, ghicea cu precizia unui astronom cînd trebuiau fabricate o mie de butoaie, sau numai cinci sute pentru recolta sa; care nu scăpa nici un chilipir, avînd întotdeauna butoaie de vînzare atunci cînd preţuiau mai mult decît marfa ce trebuia s-o cuprindă. Putea să-si pună recolta în beciuri şi să aştepte clipa cînd să vîndă butoiul cu două sute de franci, în vreme ce micii proprietari îl vindeau pe al lor cu un ludovic. Faimoasa recoltă din 1811, înţelepţeşte strînsă şi vîndută pe îndelete, îi aduse peste două sute patruzeci de mii de livre. Vorbind negustoreşte, domnul Grandet era asemenea tigrului şi şarpelui boa: ştia să se pitească, să se ghemuiască, să ochească prada îndelung, să se repeadă asupra-i; apoi căska gura pungii, înghiţea o sumedenie de bănet şi se culca domol, ca şarpele care mistuie nepăsător, rece, metodic.

Nimeni nu putea să-l zărească trecînd pe uliţă fără a încerca un sentiment de admiraţie, amestecat cu stimă şi teroare. Cine din Saumur nu-i simţise sfişierea ghearelor de oţel, înmănuşate în duhul blîndeţii? Unuia, notarul Cruchot îi procurase banii pentru cumpărarea domeniului, dar cu unsprezece la sută; altuia, domnul des Grassins îi scontase poliţe, dar c-o înspăimîntătoare dobîndă. Arare zile se scurgeau fără ca numele domnului Grandet să nu fie pomenit fie în piaţă, fie în clevetirile de seară. Pentru unii, averea bătrînului podgorean era obiectul unui patriotic orgoliu. De aceea, nu numai un neguţător, nu numai un hangiu putea glăsuî străinilor cu oarecare fală:

— Domnilor, avem aici două sau trei case de milionari; cît despre domnul Grandet, nici el nu-şi cunoaşte averea. În 1816 cei mai ageri calculatori din Saumur preţuiau proprietatea funciară a acestui om cam la patru milioane, dar cum scosese în mijlociu pe an de la 1793 pînă la 1817 o sută de mii de franci din proprietăţile sale, era de crezut că avea în bani o sumă aproape egală cu valoarea bunurilor imobiliare. Astfel că, după vreo partidă de boston sau vreo discuţie asupra viilor, aducîndu-se vorba despre domnul Grandet, oamenii pricepuţi spuneau:

— Moş Grandet?... Moş Grandet trebuie să aibă cinci sau şase milioane...

— Sînteţi mai iscuşiţi decît mine, eu n-am izbutit să aflu niciodată suma totală, răspundea fie domnul Cruchot, fie domnul des Grassins, cînd auzeau asemenea vorbe.

De pălăvrăgea vreun parizian despre fraţii Rothschild sau despre domnul Laffitte⁶, oamenii din Saumur întrebau dacă sînt tot aşa de bogaţi ca domnul Grandet. Iar cînd parizianul, zîmbind, le arunca atunci o replică dispreţuitoare, toţi îl priveau dînd din cap cu neîncredere.

O avere atît de mare înveşmînta cu mantie de aur toate faptele acestui om. Dacă la început unele ciudăţenii ale vieţii sale fuseseră prilej de batjocură şi de zeflemea, apoi batjocura şi zeflemeaua luaseră de mult sfîrşit. În cele mai mărunte acte, domnul Grandet avea de partea sa autoritatea lucrului judecat. Cuvintele lui, îmbrăcăminte, purtările sale şi clipirea ochilor făceau lege în ţinut, unde fiecare, după ce-l studia asemenea naturalistului care cercetează efectele instinctului la animale, ar fi putut să recunoască adîncă şi tăcuta înţelepciune a celor mai neînsemnate din mişcările sale.

"— Iarna va fi aspră, spuneau toţi, moş Grandet şi-a pus mînuşile îmblănite; trebuie culese viile.

— Moş Grandet adună doage peste doage: se va face vin de pomină anul acesta.

Domnul Grandet nu cumpăra niciodată carne sau pîine. Fermierii îi aduceau săptămînal destulă provizie de claponi, de pui, de ouă, de unt şi de grîu. Stăpînea o moară, al cărei arendaş, în afară de plata, era dator să macine o anumită cantitate de grîu, aducîndu-i tăriţele şi făina. Lungana Nanon, unica lui slujnică, cu toate că nu mai era tînără, frămînta şi cocea singură în fiecare sîmbătă pîinea casei. Domnul Grandet se mai înţelesese şi cu arendaşii săi grădinari să-i facă rost de legume. Cît despre poame, recolta atît de multe, încît vindea o mare parte din ele la tîrg. Lemnele lui de foc erau tăiate din pădurile sale, adunate ca găteje putrede din hăţişurile proprietăţilor; iar fermierii le cărau la oraş gata cioplite, le aşezau pe gratis în magazie, primind doar cîteva vorbe de mulţumire.

Singurele cheltuieli ştiute erau anafura, îmbrăcăminte, soţiei şi a fiicei, plata pentru

⁶Celebri bancheri din secolul al XIX-lea, fraţii Rothschild aveau bănci în diverse capitale europene; unul din ei, James de Rothschild a fondat la Paris banca cu care a conlucrat guvernul Restauraţiei şi cel al Monarhiei din Iulie. Laffitte Jacques a fost guvernatorul Băncii Franţei, în timpul Restauraţiei, cînd era şi deputat al opoziţiei. A contribuit la răsturnarea Bourbonilor.

scaunele lor la biserică, luminatul, simbria lunganei Nanon, spoitul tingirilor, achitarea dărilor, reparatul clădirilor și costul exploatărilor. Avea șase sute de pogoane de pădure cumpărate de curînd, pe care le dăduse în grijă paznicului unui vecin, făgăduindu-i, zic-se, o răsplată. Numai de cînd cumpărase pădurea mîncă vînat. Apucăturile acestui om erau foarte simple. Vorbea puțin. De obicei își tălmăcea gîndurile în fraze mici și sentențioase, rostite cu glas blajin. De la Revoluție, epocă în care atrăsese privirile asupra lui, se bîlbîia într-un chip ostenitor de îndată ce trebuia să vorbească mai îndelung sau să țină piept la o discuție. Bîlbîiala, vorbele fără șir, potopul de cuvinte în care își năclăia gîndirea, lipsa aparentă de logică, puse pe seama unei lipse de educație, erau numai o prefăcătorie și se vor lămuri îndeajuns în unele episoade ale acestei povestiri. De altfel, patru fraze, tot atît de exacte ca formulele algebrice, îi slujeau de obicei pentru a cuprinde și a dezlega greutățile vieții și ale negustoriei: "Nu știu. Nu pot. Nu vreau. Vom vedea."

Nu spunea niciodată nici da, nici nu: nu așternea slovă scrisă în ruptul capului.

De vorbeai, te asculta rece, își ținea bărbia în mîna dreaptă, rezemîndu-și cotul pe dosul palmei stîngi, și își făurea în orice afacere păreri din care nu se mai abătea. Medita îndelung la tîrguierile cele mai mărunte. Cînd, după o meșteșugită tocmeală, adversarul își destăinuia secretul pretențiilor sale, crezînd că îl are în mîna, numai ce răspundea:

— Nu pot încheia nimic fără să mă sfătuiesc cu nevasta.

Soția, pe care o redusese la o desăvîrșită robie, era în asemenea treburi paravanul cel mai potrivit. El nu călca niciodată pragul la nimeni, nu voia nici să primească, nici să dea ospețe; nu făcea niciodată zgomot și părea că economisește totul, pînă și mișcarea. Nu se atîngea de nimic al altora, dintr-o neclintită evlavie pentru proprietate.

Totuși, în ciuda blajinului său glas, în ciuda înfățișării lui sfioase, graiul și apucăturile dogarului ieșeau la iveală mai cu seamă cînd era acasă, unde se stăpînea mai puțin ca oriunde aiurea.

La trup, Grandet era un bărbat scund, pătrat, îndesat, cu pulpele groase, cu genunchii noduroși și cu umerii largi; avea fața rotundă, bărbia dreaptă, buzele fără nici o curbă și dinții albi; ochii, cu expresia calmă și devorantă pe care poporul o atribuie șarpelui fabulos numit basilisc; fruntea, brăzdată de cute transversale, nu era lipsită de anume protuberante semnificative; părul, gălbui și sur, era "argintat și auriu", cum spuneau unii tineri care nu-și dădeau seama de tîlcul unei asemenea glumețe aluzii pe socoteala domnului Grandet. Nasul, borcănat la vîrf, se termina cu un neg vînos, pe care vulgul îl socotea, pe drept cuvînt, plin de venin. Această figură vădea o primejdioasă șiretenie, o probitate fără căldură, egoismul unui om obișnuit să-și concentreze simțirile în voluptatea avariției și asupra singurei ființe, care într-adevăr prețuia ceva pentru el, fiica sa, Eugénie, singura-i moștenitoare. Atitudine, apucătură, mers, totul în el dovedea, de altfel, acea încredere în sine pe care ți-o dă siguranța de a izbuti mereu. Astfel, deși cu pomiri blînde și molatice în aparență, domnul Grandet avea un caracter de bronz.

Veșnic îmbrăcat la fel, cine îl vedea azi îl vedea așa cum fusese în 1791. Încălțările butucănoase se încheiau cu șireturi de piele; pe orice vreme purta ciorapi de lînă, un pantalon scurt de postav cafeniu și gros, cu cataramă de argint, o jiletcă de catifea, vîrgată cu galben și castaniu, încheiată petrecut, o haină lungă castanie, cu poalele largi, o cravată neagră și o pălărie de quaker⁷. Mănușile, tot așa de solide ca cele ale jandarmilor, îi țineau douăzeci de luni și, pentru a le păstra curate, le așeza pe marginea pălăriei, în același loc, cu același gest metodic.

În Saumur nu se știa nimic mai mult despre acest personaj.

Numai șase locuitori aveau îngăduința să intre în casa lui. Cel mai de seamă dintre primii trei era nepotul domnului Cruchot. De la numirea sa ca președinte al tribunalului de primă instanță din Saumur, tînărul acesta alăturase la numele de Cruchot pe acela de Bonfons și se străduia ca Bonfons să predomine asupra lui Cruchot.

Se și iscălea acum C. de Bonfons. Apărătorul, îndestul de nechibzuit, care-i spunea "domnuie Cruchot", avea prilejul să-și dea îndată seama în ședință de prostia săvîrșită. Magistratul ocrotea pe cei care îl numeau "domnule președinte", dar răsplătea cu cele mai dulci surîsuri pe măgulitorii care-i spuneau "domnule de Bonfons". Domnul președinte era în vîrstă de treizeci și trei de ani, stăpînea domeniul de Bonfons (Bani Fontis), în valoare de șapte mii de livre rentă; aștepta moștenirea unchiului său, notarul, cum și aceea a unchiului său, abatele Cruchot, demnitar al consiliului Saint-Martin din Tours, care treceau

⁷Quakerii sînt membrii unei secte religioase fondate în secolul al XVI-lea și răspîndite mai ales în Anglia și în Statele Unite; afișează o mare sobrietate, care se manifestă și printr-o îmbrăcăminte foarte simplă.

amîndoi drept destul de bogați. Cei trei Cruchotî, susținuți de o puzderie de veri, înrudiți cu douăzeci de familii din oraș, alcătuiau un clan strîns unit ca odinioară Medicii la Florența: și ca Medicii, Cruchotîi aveau Pazzii⁸ lor.

Doamna des Grassins, mama unui flăcău de douăzeci și trei de ani, se ducea adesea în vizită la doamna Grandet, nădăduind să-l însoare pe scumpul ei Adolphe cu domnișoara Eugénie. Domnul des Grassins, bancherul, încuraja vîrtos manevrele soției sale prin veșnice servicii aduse într-ascuns bătrînului avar și ajungea întotdeauna la vreme pe cîmpul de luptă. Cei trei des Grassins aveau de asemenea oamenii lor, verii lor, credincioșii lor aliați.

Dinspre Cruchotî, abatele, Talleyrandul⁹ familiei, bine sprijinit de către fratele său, notarul, disputa cu înverșunare terenul bancherului și ținea să rezerve bogata moștenire pentru nepotul său, președintele.

Acea luptă surdă dintre familiile Cruchot și des Grassins, al cărui preț era mîna Eugéniei Grandet, ocupa în chip deosebit de pasionant felurite cercuri din Saumur.

Domnișoara Grandet se va mărita oare cu domnul președinte, sau cu domnul Adolphe des Grassins?

La această întrebare unii răspundeau că domnul Grandet nu va da fata nici după unul, nici după altul. Fostul dogar, ros de ambiție, spuneau ei, caută de ginere vreun pair al Franței care, în schimbul unei rente de trei sute de mii de franci, va consimți să accepte toate butoaiile trecute, prezente și viitoare ale Grandetilor.

Alții se grăbeau să replice că domnul și doamna des Grassins erau nobili, bogați nu glumă, că Adolphe era un foarte chipeș cavalier și că, în afară doar dacă nu aveau în manșete vreun nepot al papii, o alianță atît de convenabilă trebuia să încînte pe niște oameni de rînd, un dogar, pe care tot Saumurul îl văzuse cu rindeaua în mîna, și care, de altfel, purtase boneta roșie. Cei mai cu scaun la cap luaseră aminte că domnul Cruchot de Bonfons intra oricînd în casă, pe cînd rivalul său nu era primit decît duminicile. Unii susțineau că doamna des Grassins, mai apropiată de femeile din casa lui Grandet decît Cruchotii, putea să le strecoare unele idei, care-i vor aduce mai devreme sau mai tîrziu izbînda. Alții răspundeau că abatele Cruchot era cel mai insinuant om din lume și că femeie contra călugăr însemna că partida era egală.

— Nici laie, nici bălaie, stau tocmai pe tocmai! se rostise un om de duh din Saumur.

Mai bine informați, bătrînii ținutului pretindeau că Grandetii sînt prea cu chibzuială, ca să-și înstrăineze bunurile familiei, așa că domnișoara Eugénie Grandet va fi măritată cu fiul domnului Grandet din Paris, bogat neguțător de vinuri. La care familiile Cruchot și des Grassins aveau gata alt răspuns.

— Mai întîi de toate, cei doi frați nu s-au văzut nici de două ori în treizeci de ani. Mai apoi, domnul Grandet din Paris are pretenții foarte mari pentru fiul său. E primarul unei circumscripții, deputat, colonel în garda națională, judecător al tribunalului de comerț; drept care se leapădă de Grandetii din Saumur și țintește să se alieze cu vreo familie ducală, prin bunăvoința lui Napoleon.

Cîte și cîte nu se scoreau pe socoteala unei moștenitoare, despre care se vorbea de jur împrejur pînă la douăzeci de leghe depărtare, și chiar pînă și în diligenta de la Angers la Blois!

La începutul lui 1811, Cruchotii au avut o însemnată izbîndă asupra des Grassinilor. Domeniul Froidfond, renumit prin parcul său, prin admirabilul său castel, prin fermele, rîurile, heleșteiele și pădurile sale, evaluate împreună la trei milioane, fu scos în vînzare de către tînărul marchiz de Froidfond, constrîns să-și prefacă în bani averea. Maestrul Cruchot, președintele Cruchot și abatele Cruchot, ajutați de oamenii lor, izbutiră să împiedice vînzarea în loturi mici. Notarul încheie cu junele o afacere strălucită, convingîndu-l ca va trebui să pornească urmăriri fără număr împotriva cumpărătorilor înainte de a încasa prețul loturilor și că ar fi deci mai bine să vîndă terenul domnului Grandet, om solvabil și în măsură să plătească domeniul cu bani peșin. Preafrumosul marchizat Froidfond luă astfel calea spre esofagul domnului Grandet care, spre marea uimire a întregului Saumur, l-a plătit prin scont, după îndeplinirea formalităților. Afacerea

⁸Familia Medicilor a domnit la Florența în secolele XIV-XVI; era în conflict cu familia Pazzilor.

⁹Diplomat abil și politician fără scrupule, Talleyrand (1754-1836), a fost unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai diplomației burgheze din prima jumătate a sec. al XIX-lea.

aceasta stîrni mare vîlvă la Nantes și Orleans.

Domnul Grandet merse să-și vadă castelul cu prilejul întoarcerii unei căruțe acolo. După ce aruncă asupra proprietății o ochire de stăpîn, se întoarse la Saumur încredințat că își plasase fondurile cu cinci la sută și cuprins de mărețul gînd să rotunjească marchizatul de Froidfond, contopind toate bunurile sale. Apoi, spre a-și umple din nou vistieria aproape goală, se hotărî să taie din rădăcină pădurile și să-și exploateze plopul din livezi.

Acum e lesne de priceput noima acestor cuvinte: "casa domnului Grandet", această casă ștearsă, rece, mută, așezată în susul orașului și adăpostită de ruinele meterezelor. Cei doi stîlpi și bolta, alcătuiind ochiul de poartă, ca și casa, erau din tuf, acea piatră albă ce se găsește pe țărmul Loarei și e atît de moale, încît durată-i mijlocie abia dacă ajunge la două sute de ani.

Numeroasele și inegalele găuri ciudat săpate de ploaie și de vînturi dădeau curbelor concave și părților laterale ale porții înfățișarea lespezilor ventriculare ale arhitectonicii franceze și oarecare asemănare cu porticul unei închisori. Deasupra bolții domnea un basorelief sculptat în piatră tare, reprezentînd cele patru anotimpuri, figuri roase și înnegrite de ani. Deasupra acestui basorelief, pe brîul ieșit în afară, se înălțau cîteva din acele vegetații datorite întîmplării, galbene parechernițe, volbură, rochița-rînduncii, pătlagină și un tînăr cireș destul de mărișor.

Poarta, de stejar masiv, scorjită, afumată, brăzdată de crăpături, subredă în aparență, era zdravăn ghintuită cu piroane, care înfățișau desene simetrice. O fereastră mică, pătrată, dar cu gratii dese și înroșite de rugină, se afla în mijlocul porții construite în poarta cea mare și slujea, ca să spunem așa, de suport unui ciocan prins cu cîrlig, care lovea capul schimonosit al unui piron. Ciocanul acesta de formă lunguiață și din neamul acelora pe care străbunii le numeau jaquemart¹⁰ semăna cu un semn mare de exclamație; cercetîndu-l cu luare-aminte, un anticar ar fi regăsit cîteva urme din figura bufonă pe care o înfățișa altădată și pe care o ștersese prealunga întrebuintare.

Pe gratiile mici, folosite odinioară pentru a recunoaște prietenii în vremea războaielor civile, curioșii puteau zări acum, în fundul unui gang boltit întunecos și verzui, cîteva trepte măcinate, pe care urcai într-o grădină pitoresc împrejmuată cu jilave și groase ziduri, pline de broboane de apă și plînde tufișuri. Erau zidurile meterezelor vechi, pe care se înălțau grădinile cîtorva case vecine.

În partea de jos a casei, cea mai confortabilă încăpere era sala, a cărei intrare se găsea sub bolta porții. Puțini oameni cunosc însemnătatea unei săli în micile orașe din Anjou, din Touraine și din Berry. Ea este în același timp anticameră, salon, sufragerie și birou; este scena vieții casnice, căminul obștesc; acolo venea bărbierul cartierului să-l tundă pe domnul Grandet de două ori pe an; acolo intrau fermierii, preotul, subprefectul, băiatul de la moară. Această încăpere cu doua ferestre, care dădeau spre stradă, era pardosită cu scînduri; tăblii sure cu antice sculpturi o căptușeau pe de-a-ntregul; tavanul era făcut din grinzi aparente, vopsite tot în sur, iar golurile dintre ele erau umplute cu cîlți și var îngălbenit de vremuri.

O străveche pendulă de aramă, încrustată cu arabescuri de baga, împodobește căminul de piatră aibă, grosolan sculptat, deasupra căruia se afla o oglindă verzuie cu margini tăiate pieziș, ca să-i arate grosimea, și care răsfrîngea o rază de lumină de-a lungul unui cadru gotic de oțel damaschinat. Cele două candelabre de aramă poleită, care decorau fiecare din colțurile căminului, aveau două întrebuintări: scoțînd trandafirii care le serveau de fofeze și a căror ramură principală se adapta la un pedestal de marmura albăstrie încrustată cu arămuri antice, acest pedestal forma un sfeșnic aprins în zilele obișnuite.

Scaunele, de formă antică, erau garnisite cu tapiserii înfățișînd fabulele lui La Fontaine; dar trebuia să știi aceasta ca să recunoști subiectele, atît de spălăcite erau la culoare și șterse la chip, cu nenumăratele lor cîrpele. În cele patru unghere ale sălii se aflau colțare, un fel de bufete care se terminau cu niște soioase etajere. O veche masă de joc în marchetărie cu pătrățele pentru șah se afla între cele două ferestre. Deasupra acestei mese atîrna un barometru oval cu margini negre, împodobit cu panglici de lemn aurit, peste care muștele se măscăriseră atît de deșănțat, încît acum poleiala nu se mai ghicea.

Pe peretele opus căminului, două portrete în pastel se zicea că ar reprezenta pe bunicul doamnei Grandet, bătrînul domn de la Bertelliere, în ținută de locotenent din

¹⁰Figură de metal reprezentînd un om înarmat, care lovește cu un ciocan (jaquemart — ciocanul lui Jacques); era întrebuintată mai ales pentru a bate orele în clopotul unui orologiu.

garda franceză, și pe răposata doamnă de Gentillet, în păstoriță.

La amîndouă ferestrele erau perdele de postav gros, roșu, de Tours, ridicate prin șnururi de mătase cu ciucuri. Acest luxos decor, atît de puțin în armonie cu obiceiurile domnului Grandet, fusese cumpărat o dată cu casa, ca și cadrul gotic, pendula, mobila tapisată și colțarele de lemn de trandafir. Lîngă fereastra cea mai apropiată de ușă era un jilț de paie cu picioarele așezate pe niște tălpile, ca s-o ridice pe doamna Grandet la înălțimea care să-i îngăduie a zări trecătorii. O masă de lucru din lemn de cireș spălăcit se încadra în fereastră, iar jilțisorul Eugéniei Grandet era alături.

De cincisprezece ani, toate zilele mamei și ale fiicei se scurseseră molcom în acest loc, într-o neconținută migală a lucrului, începînd din aprilie și pînă în noiembrie, în prima zi din această ultimă lună, amîndouă își luau locul de iarnă, aproape de cămin. Abia în acea zi, îngăduia Grandet să se aprindă focul în sală și dădea poruncă să se stingă la 31 martie, fără să-i pese de zilele friguroase ale primăverii, nici de cele ale toamnei. O tinichea cu jăratnic din bucătărie, de care făcea rost lungana Nanon, numai ea știa cu cîte dibăcii și tertipuri, îngăduia doamnei și domnișoarei Grandet să-și petreacă cele mai răcoroase dimineți și seri ale lunilor aprilie și octombrie fără să tremure de frig.

Mama și fiica aveau grijă de toată rufăria casei și își mistuiau atît de conștiincios zilele în această trudă de adevărate lucrătoare, încît dacă Eugénie voia să brodeze pentru maică-sa vreun guleraș, era silită să-și smulgă din ceasurile de odihnă, înșelîndu-și tatăl ca să aibă lumină. De multă vreme zgîrcitul dădea fiicei și lunganei Nanon lumînări cu măsură, precum cu măsură dădea pîinea și celelalte lucruri pentru consumul zilnic.

Lungana Nanon era poate singura făptură omenească în stare să îndure despotismul unui asemenea stăpîn. Tot orașul îi invidia pe domnul și pe doamna Grandet. Lungana Nanon, căreia i se spunea așa din pricina înălțimii sale de cinci picioare și opt palme¹¹, era în slujba lui Grandet de treizeci și cinci de ani. Deși nu primea decît o leafă de șaizeci de livre-, trecea drept una din cele mai bogate slugi din Saumur. Cele cîte șaizeci de livre adunate în treizeci și cinci de ani îi îngăduiseră de curînd să plaseze patru mii de livre¹² în rentă viageră la maestrul Cruchot. Acest rezultat al îndelungilor și stăruitoarelor economii ale coșcogeamitei Nanon păru gigantic. Fiecare slujnică, văzînd că biata femeie își asigurase pîinea pentru bătrînețe, o pizmuia fără să-și închipuie cu ce crudă robie ajunsese s-o agonisească.

La vîrsta de douăzeci de ani, biata fată nu izbutise să se bage slugă nicăieri din pricina înfățișării sale respingătoare. Părerile erau însă nedrepte: chipul acela ar fi fost foarte bine admirat pe umerii unui soldat din gardă; dar toate lucrurile, cum se zice, ar trebui să rămîină cum sunt. Forțată să părăsească ferma unde era slugă la vaci, pentru că grajdul fusese ars din temelii, a ajuns în Saumur, plină de curajul care dispărea încet cînd nu găsea de muncă. Bătrînul Grandet se gîndea pe vremea aceea la înșurătoare și la punerea temeliiilor unui cămin. Cercetă cu luare aminte fata, așa cum fusese izgonită din ușă în ușă. Cum era bun cunoscător al construcției umane, datorită meseriei lui de dogar, ghici că femeia aceea va putea duce la capăt orice muncă, cu corpul ei asemeni lui Hercule, fermă pe picioarele ei la fel ca un fag de șase ani pe rădăcinile lui, cu bazinul zdravăn, spătoasă, cu mîinile de căruțaș și o cinste care-i egala nevinovăția. Nici alunițele care-i împodobeau soldătescu-i chip, nici petele roșii de pe pielea ei, nici mîinile-i puternice, nici ciudatele haine pe care le purta Marea Nanon nu-l descurajară pe dogar, care era încă la anii în care s-ar fi înspăimantat ușor. După ce a hrănit, încălțat și îmbrăcat fata, după ce i-a stabilit un venit, a pus-o la muncă fără a fi neîndurător. Văzîndu-se binevenită, Marea Nanon plînsese pe ascuns de bucurie și se atașă cu toată sinceritatea de stăpînul său, care din ziua aceea o conduse și o munci cu o autoritate feudală. Nanon făcea totul. Gătea, deretica, scărmăna și spăla lîna în Loire cărînd-o pe umeri pînă acasă; se trezea devreme, se culca tîrziu; pregătea mîncarea pentru podgoreni în timpul recoltei, era atentă la comercianți și apăra bunurile stăpînului ei ca un cîine credincios și chiar, plină de credință oarbă, se supunea fără crîncneală celor mai absurde porunci.

În renumitul an 1811, cînd strugurii se culeseră cu greutate, Grandet îi dăruia lui Nanon ceasul său mai vechi — primul cadou pe care i l-a făcut în cei douăzeci de ani de slujire.

¹¹Înălțimea lui Nanon pare a fi fost cam de 1,85 m. de vreme ce un pied (picior) avea 32,4 cm, iar un ponce (palmă) 2,70cm.

¹²Livra era o veche monedă franceză, înlocuită apoi de franc; valoarea ei a variat după regiuni și epoci; în vremea lui Grandet, după cum se va vedea mai departe, ea valora ceva mai puțin decît francul.

Deși îi dăduse și pantofii lui cei vechi (care i se potriveau ei), e imposibil să admitem că acesta era de fapt un cadou, pentru că pantofii erau deja uzați de la atîta purtare.

Nevoia o făcuse pe biata fată atît de cumpătată încît Grandet începu s-o iubească așa cum noi iubim un cîine, iar Nanon îl lăsa să-i puna în jurul gîtului o lesă ai cărui țepi erau atît de tociti că n-o mai jenau. Cînd Grandet tăia pîinea cu destul de multă zgîrcenie, ea nu se plîngea; ea împărtășea cu bucurie beneficiile curățeniei, provenite din regimul crud al căminului, în care nimeni niciodată nu era bolnav.

Nanon era, de fapt, de-a casei; rîdea cînd Grandet rîdea, simțea tristețe sau răceală, se încălzea singură și se spetea la fel ca și el. Ce placută compensare în această egalitate!

Stăpînul nu a avut ocazia niciodată să acuze servitoarea de cel mai mic furt de struguri, prune sau piersici, mîncate sub copacii din livadă.

"Hai și strînge-le, Nanon," spunea el în anii cînd ramurile copacilor se plecau la pămînt sub greutatea fructelor și fermierii erau nevoiți să le dea la porci. De la biata țărăncuță, care în tinerețea ei a avut parte numai de cuvinte de ocară, la tînăra cerșetoare aleasă din noblețe, rîsul ambiguu al lui Grandet era ca o rază de soare.

Mai mult, inima simplă a lui Nanon și mintea ei slabă puteau susține o singură idee și un singur sentiment. Timp de treizeci și cinci de ani n-a încetat să se revadă pe sine lîngă livada domnului Grandet, zdrențuroasă și desculță, auzindu-l întrebând: "Ce dorești, fetico?" Recunoștința ei era mereu mai mare. Cîteodată Grandet, gîndindu-se că biata fată n-a avut parte niciodată de o vorbă bună, ca era goală de toate sentimentele specifice unei femei, că va apărea în fața tronului lui Dumnezeu într-o zi, mai castă decît chiar fecioara Maria, — Grandet, plin de milă, spunea privind la ea "Biata Nanon!". Aceste cuvinte erau mereu urmate de privirea pierdută a servitoarei. Cuvintele, murmurate din cînd în cînd, au dat naștere la o legătură prietenească eternă, și cu fiecare cuvînt în plus se mai adăuga un strop la relația lor. Atîta compasiune răsărită din inima nefericitului și acceptată cu drag de bătrîna burlacă avea ceva de neînchipuit în ea. Această milă crudă, amintindu-i și acum de sutele de plăceri ale inimii bătrînului dogar, era pentru Nanon suma tuturor fericiților. Cine n-ar putea spune la fel "Biata Nanon!". Dumnezeu își va recunoaște îngerii după blîndețea suspinelor și după tainicele lor păreri de rău.

Se aflau în Saumur un mare număr de gospodării, unde slujnicele găseau mai multă omenie, dar unde stăpînii nu dădeau totuși nici un semn de mulțumire. De aici o altă frază:

— Ce fac oare Grandetii cu lungana lor de Nanon, de le e atît de credincioasă? Ar trece prin foc pentru dînșii.

Bucătăria ei, ale cărei ferestre cu gratii dădeau spre curte, era veșnic curată, orînduită, rece, o adevărată bucătărie de zgîrcit, unde nimic nu trebuia să se irosească. De cum isprăvea cu spălatul vaselor, cu adunatul rămășițelor de la masă, cu stinsul focului, Nanon părăsea bucătăria, despărțită de sală printr-un coridor, și se apuca de torsul cînepii, lîngă stăpîni. O singură lumînare ajungea familiei întregi pentru toată seara. Sluga dormea în fundul acestui coridor, într-o chichineată luminată de o ferestruică, care da spre curtea vecinului. Zdravănă ei sănătate îi îngăduia să locuiască nevătămată în această gaură, de unde putea prinde cel mai mic zgomot în liniștea adîncită domnind și zi, și noapte în toată casa. Asemenea unui cîine de pază, trebuia să nu doarmă decît iepurește și să se odihnească veghind.

Descrierea celorlalte părți ale locuinței se va lega de întîmplările acestei povestiri; de altfel, schițarea sălii unde sclipa tot belșugul gospodăriei ne îndrituiește să bănuim dinainte goliciunea caturilor de sus.

În 1819, pe înserate, cam pe la jumătatea lui noiembrie, Nanon aprinse pentru întîia oară focul. Toamna fusese foarte frumoasă. Această zi era zi de sărbătoare bine cunoscută Cruchoților și des Grassinilor. Deci cei șase vrăjmași se pregăteau să vină înarmați pînă-n dinți, ca să se întîlnească în sală și să se întreacă în dovezi de prietenie.

Dimineața, tot Saumurul văzuse pe doamna și pe domnișoara Grandet, însoțite de Nanon, îndreptîndu-se spre biserica parohială pentru a asculta liturgia, si fiecare își amintise că această zi era aniversarea nașterii domnișoarei Eugénie Grandet. Astfel, socotind ceasul cînd masa trebuia să ia sfîrșit, maestrul Cruchot, abatele Cruchot și domnul C. de Bonfonds se grăbeau să ajungă înaintea des Grassinilor pentru a sărbători pe domnișoara Grandet. Toți trei aduceau buchete mari, culese din micile lor sere. Cozile florilor, pe care avea să le prezinte plocon președintele, erau măiestrit înfășurate în panglică de satin alb cu franjuri aurii.

Dimineața, domnul Grandet, urmînd datina de ziua nașterii și a numelui fiicei sale, venise s-o găsească în pat și îi adusese solemn darul său părintesc, care consta de

treisprezece ani în aceeași ciudată monedă de aur. Doamna Grandet dăruia fiicei sale, de obicei, o rochie de iarnă sau de vară, după împrejurări. Aceste două rochii, monedele de aur, primite de Anul Nou și de ziua părintelui său, însumau un mic venit cam de vreo sută de scuzi, pe care Grandet ținea mult să vadă că-i strânge grămadă. Nu însemna oare a pune banul lui dintr-o lădiță în alta, cultivînd, ca să zicem așa, zgîrcenia moștenitoarei, căreia îi cerea cîteodată socoteală de comoara ei, mărîtă odinioară prin moștenirea familiei de la Bertelliere, spunîndu-i:

— Asta va fi "duzinul" zestrei tale! Duzinul e un vechi obicei, încă păstrat cu sfințenie în cîteva ținuturi din centrul Franței, în Berry, în Anjou, cînd se mărită o fată, familia ei sau cea a soțului trebuie să-i dea o pungă, unde se găsesc, după mărimea averii, douăsprezece monede, sau douăsprezece duzini, sau o sută de duzini de monede de argint sau de aur. Cea mai săracă păstorită nu s-ar mărita fără duzinul ei, fie chiar numai în bani de aramă. Se mai vorbește și acum la Issoudun despre un duzin dăruit unei bogate moștenitoare și care cuprindea o sută patruzeci și patru de portugheze de aur. Papa Clement al VI-lea, unchiul Ecaterinei Medici, mărîtînd-o pe aceasta cu Enric al II-lea, i-a dăruit un duzin de medalii antice de aur, de cel mai mare preț.

În timpul mesei, părintele, nespus de bucuros c-o vede pe Eugénie atît de frumoasă și într-o rochie nouă, strigase:

— Pentru că e ziua Eugéniei, s-aprindem focul! Să fie într-un ceas bun!

— Domnișoara o să se mărite în cursul anului acestuia fără doar și poate, spuse lungana Nanon, adunînd rămășițele unei gîste, fazanul dogarilor.

— Nu văd nici o partidă pentru ea în Saumur, răspunse doamna Grandet, uitîndu-se la bărbat cu o sfială ce trăda, la vîrsta ei, toată robia casnică, sub care gema sărmana femeie.

Grandet își privi fiica și strigă voios:

— Copila împlinește astăzi douăzeci și trei de ani; va trebui curînd să ne ocupăm de dînsa.

Eugénie și mama își aruncară pe tăcute o privire plină de înțeles.

Doamna Grandet era o femeie uscățivă și slabă, galbenă ca o gutuie, neîndemînică, molîie; una din acele femei care par făcute anume pentru a fi chinuite. Era osoasă, cu un nas mare, cu o frunte mare și amintea, la prima vedere, unul din acele fructe vătोase, care nu mai au nici zeamă, nici gust. Dinții îi erau rari și negri, gura încrețită, bărbia adusă ca un galoș. Era o femeie excelentă, o adevărată de la Bertelliere.

Abatele Cruchot știa să găsească prilejul potrivit pentru a-i spune că nu fusese prea urîtă, și ea îl credea. O blîndețe angelică, o resemnare de gîzulină chinuită de copii, o rară evlavie, același netulburat sînge rece, o inimă duioasă o făceau să fie veșnic deplînsă și respectată de toți.

Soțul nu-i dădea niciodată mai mult de șase franci laolaltă pentru micile ei cheltuieli. Deși ridicolă în aparență, femeia aceasta, care îi adusese lui Grandet prin moștenirile și zestrea ei peste trei sute de mii de franci, se simțea mereu atît de umilită în îngenuncherea și în robirea împotriva căreia bunătatea ei sufletească o împiedica să se revolte, încît nu cerea niciodată vreun gologan și n-avea nimic de zis la hîrțile pe care maestrul Cruchot i le prezenta spre iscălire. Mîndria aceasta prostească și ascunsă, noblețea ei sufletească mereu neprețuită și rănită de Grandet dominau purtarea acestei femei.

Doamna Grandet îmbrăca invariabil aceeași rochie de mătăsică verzuie, pe care se învățase s-o facă a dura aproape un an; purta un fișiu mare de bumbac alb, o pălărie de paie cusută și aproape totdeauna un șorț de tafta neagră. Ieșind foarte puțin din casă, nu tocea încălțăminte. În sfîrșit, nu dorea niciodată nimic pentru dînsa.

Astfel, Grandet, cuprins cîteodată de un fel de remușcare la gîndul că trecuse atîta amar de timp de cînd nu mai dăduse cei șase franci soției, înscrisa totdeauna "spelcile" pentru soția lui în actele de vînzare a recoltei din podgoriile de zestre. Cei patru sau cinci ludovici oferți de olandezul sau de belgianul ce cumpăra recolta viilor Grandet alcătuiau cel mai sigur venit anual al doamnei Grandet. Dar după ce primea acești cinci ludovici, bărbatul îi spunea adesea, ca și cum punga lor ar fi fost comună:

— N-ai cumva cîtiva pitaci să-mi împrumuți? Și biata femeie, fericită că poate face ceva pentru omul pe care duhovnicul i-l înfățișa ca domnul și stăpînul său, îi înapoia astfel în cursul iernii o parte din paralele rupte din suma bacșifului. Cînd Grandet scotea din buzunar cinci franci pentru micile cheltuieli, pentru ață, pentru găteala fiicei sale, nu uita niciodată, după ce încheia cu nasturi buzunărașul de la cingătoarea pantalonilor, să spună nevastei:

— Vrei și tu, mamă, ceva?

— Dragul meu, răspundea doamna Grandet, însuflețită de o demnitate maternă, vom vedea.

Sublimă abnegație, pierdută în van! Grandet se credea foarte darnic cu nevasta lui. Filozofii care întâlnesc ființe ca Nanon, ca doamna Grandet, ca Eugénie nu sînt oare îndreptățiți să creadă că ironia este însușirea fundamentală a providenței?

După această masă, unde pentru întâia oară fusese vorba despre căsătoria Eugéniei, Nanon se duse după o sticlă de lichior de coacăze în odaia domnului Grandet și puțin lipsi să nu cadă coborînd scara.

— Mare nătîngă, îi spuse stăpînul. Te lași să luneci, ca o proastă, și tu?

— Domnule, e o treaptă care nu se mai ține.

— Are dreptate, întări doamna Grandet. Ar fi trebuit de mult dreasă. Ieri Eugénie era mai-mai să-și scrîntească piciorul.

— Hai, spuse Grandet întorcîndu-se către Nanon și văzînd-o îngălbenită, pentru că e ziua de naștere a Eugéniei și fiindcă era să cazi, ia un păhărel de coacăză, ca să-ți vii în fire.

— Pre legea mea, o merit pe drept, spuse Nanon. Oricine în locul meu ar fi spart sticla. Dar eu, chiar dacă-mi frîngeam cotul, tot țineam sticla-n sus.

— Biata Nanon! zise Grandet turnîndu-i lichiorul.

— Te-ai lovit? întrebă Eugénie, privind-o îngrijorată.

— Nu, fiindcă m-am proptit în șolduri.

— Ei bine, pentru că astăzi e ziua de naștere a Eugéniei, zise Grandet, voi drege treapta. Voi nu sînteți în stare să puneți piciorul în colț, acolo unde treapta mai e încă destul de solidă.

Grandet luă lumînarea, își lăsă nevasta, fiica și sluga fără altă lumină decît cea de la soba care arunca flăcări vii și se duse în magazie după scînduri, cuie și ciocan.

— Să vă ajut? îi strigă Nanon, auzind cum bate în scară.

— Nu, nu. Doar mă pricep destul la asta, răspunse fostul dogar.

În vreme ce Grandet își dregea scara putrezită, fluierînd tare în amintirea anilor tinereții, cei trei Cruchotși bătură în ușă.

— Dumneata ești, domnule Cruchot? întrebă Nanon uitîndu-se printre gratii.

— Da, răspunse președintele.

Nanon deschise ușa, și lumina focului răsfrîntă în boltă îngădui Cruchotșilor să nimerească intrarea în sală.

— A! Veniți s-o sărbătoriți? le zise Nanon mirosind florile.

— Iertați-mă, domnilor, spuse Grandet recunoscînd glasurile prietenilor, numaidecît sînt al dumneavoastră! Nu-s din cei coborîți cu hîrzobul din cer, îmi cîrlesc singur o treaptă de la scară.

— Vedeți-vă înainte de treabă, domnule Grandet! Cărbunarul e stăpîn în casa lui¹³, rosti sentențios președintele, rîzînd singur de aluzia pe care nimeni n-o pricepea.

Doamna și domnișoara Grandet se ridicară. Atunci președintele, profitînd de întuneric, șopti Eugéniei:

— Îngăduiți-mi, domnișoară, să vă urez astăzi, cu prilejul zilei dumneavoastră de naștere, mulți ani fericiți și o sănătate la fel cu cea de care vă bucurați.

Îi oferî un buchet de flori rare în Saumur, apoi, apucînd moștenitoarea de brațe, o sărută de două ori pe gît cu o stăruință care o făcu pe Eugénie să roșească. Președintele, care semăna cu un piron ruginit, credea că așa se face curte.

— Nu te jena, spuse Grandet intrînd. Prinzi parcă aripi în zilele de sărbătoare, domnule președinte!

— Dar alături de domnișoara, răspunse abatele Cruchot, înarmat cu buchetul lui, toate zilele ar fi pentru nepotul meu zile de sărbătoare.

Abatele sărută mîna Eugéniei. Iar maestrul Cruchot sărută tînăra fată pe amîndoi obraji și zise:

— Iaca așa cresc fetele! În fiecare an cu douăsprezece luni.

Așezînd lumînarea în fața pendulei, Grandet, care nu se lăsa de o glumă pînă nu te

¹³"Charboiler est maitre chez soi" e unul din cele mai vechi și răspîndite proverbe franceze, sensul lui fiind ca cel mai umil dintre cetățeni poate porunci în casa lui, dacă nu în treburile publice. Rostind acest proverb, președintele Cruchot face o aluzie ironică la meseria de dogar a lui Grandet, care, ca și cărbunarii, avea de-a face cu lemnele.

scotea din sărite cu ea cînd i se părea că e hazlie, cuvîntă:

— Pentru că e ziua Eugéniei, să aprindem candelabrele!

Scoase cu grijă brațele candelabrelor, înșuruba un trandafir la fiecare piedestal, luă din mîna lui Nanon o lumînare neîncepută, înfășurată într-o bucată de hîrtie, o vîrî în sfeșnic, o înțepeni, o aprinse și se duse să se așeze lîngă nevastă, privind pe rînd prietenii, fiica și cele două lumînări.

Abatele Cruchot, un omuleț grăsun, cu o perucă netedă și roscată, cu o înfățișare de bătrînică veselă, pășind în încălțările zdravene cu catarama de argint, zise:

— Des Grassinii n-au venit?

— Încă nu, răspunse Grandet.

— Dar trebuie să pice? întrebă bătrînul notar, schimonosindu-și obrazul, ciuruit ca un linguroi de cules spuma.

— Așa cred, răspunse doamna Grandet.

— Ați isprăvit culesul viilor? îl întrebă președintele Bonfons pe Grandet.

— Peste tot, îi răspunse bătrînul podgorean, ridicîndu-se să se plimbe de-a lungul sălii și umflîndu-și pieptul într-o mișcare plină de trufie, ca și cuvintele "peste tot".

Pe ușa coridorului care ducea la bucătărie, o zări pe Nanon stînd la gura sobei, cu o lumînare aprinsă și pre-gătindu-se să toarcă acolo, ca să nu se amestece în sărbătoarea lor.

— Nanon, spuse el, înaintînd în coridor, n-ai vrea să stingi focul și lumînarea și să vii să stai cu noi? Slavă Domnului, sala e destul de mare pentru toți.

— Dar, domnule, o să aveți lume bună.

— Nu ești și tu ca și ei? Sînt tot din coasta lui Adam, ca și tine.

Grandet se apropie de președinte și-i spuse:

— Ți-ai vîndut recolta?

— Nu, o păstrez. Dacă vinul e bun acum, în doi ani are să fie și mai bun. Proprietarii, după cum știți, s-au hotărît să țină la preț, și anul acesta, belgienii n-au să aibă încotro. Cum vor pleca, așa se vor întoarce.

— Da, însă trebuie să ne ținem tari, rosti Grandet cu un glas care-l făcu pe președinte să tresară.

"O fi cumva și el băgat în asta?" se gîndi Cruchot.

În aceeași clipă, o lovitură de ciocan vesti familia des Grassins, și sosirea lor puse capăt convorbirii începute între doamna Grandet și abate.

Doamna des Grassins era una din acele femei vioaie, durdulii, bălane și rumene care, datorită unui regim claustrat de provincie și datorită obiceiurilor unei prea virtuose vieți, se păstrează încă tinere la patruzeci de ani. Ele sînt asemenea ultimilor trandafiri de toamnă, a căror priveliște e o desfătare, dar ale căror petale au nu știu ce răceală și a căror mireasmă s-a istovit. Se îmbrăca bine, își aducea toaletele de la Paris, dădea tonul în Saumur și oferea serate. Bărbatul ei, fost ofițer de stat-major în garda imperială, greu rănit la Austerlitz și scos la pensie, păstra, cu toată considerația sa pentru Grandet, ținuta înfîptă a militarilor.

— Bună ziua, Grandet! spuse podgoreanului, întinzîndu-i mîna și afectînd un soi de superioritate, sub care îi strivea întotdeauna pe Cruchot. Domnișoară, se adresează el apoi Eugéniei, după ce se înclinase în fața doamnei Grandet, ești mereu frumoasă și cuminte, încît nu știu ce aș putea să-ți mai urez!

Pe urmă prezentă o lădiță, pe care o tăbîrcea servitorul lui, și care conținea o bruyere du cap, floare adusa de curînd în Europa și cu totul rară.

Doamna des Grassins o sărută foarte drăgăstos pe Eugénie, îi strînse mîna și spuse:

— Adolphe și-a luat însărcinarea să-ți prezinte micul meu dar.

Un tînăr înalt, blond, palid și plăpînd, cu apucături destul de alese, sfios în aparență, dar care cheltuisese la Paris, unde-și făcuse dreptul, opt sau zece mii de franci peste suma fixată de acasă, se apropie de Eugénie, o sărută pe amîndoi obraji și-i oferă o cutie cu toate cele de trebuință pentru cusut, ale cărei scule erau toate de argint suflat cu aur; marfă într-adevăr fără gust, în ciuda stemei cu inițiale gotice E. G. destul de meșter gravate pentru a da casetei un aspect foarte îngrijit. Deschizînd-o, Eugénie avu una din acele bucurii nesperate și depline care fac tinerele fete să roșească, să tresalte, să tremure de plăcere, întoarce ochii spre tatăl său, ca și cum ar fi vrut să-l întrebe dacă îi era îngăduit să accepte, și domnul Grandet rosti un "Primește, fiica mea!", al cărui accent ar fi făcut faima unui actor. Cei trei Cruchot rămaseră uluiți văzînd privirea de bucurie aruncată lui Adolphe des Grassins de către moștenitoare, în ai cărei ochi asemenea bogății păreau nemaipomenite.

Domnul des Grassins oferi domnului Grandet o priză de tabac, trase și el una, scutură praful căzut pe panglica Legiunii de Onoare, prinsă la butoniera hainei sale albastre, și apoi se uită la Cruchotți cu un aer ce părea a spune:

— Acum să vă văd.

Doamna des Grassins își aruncă privirea asupra vaselor albastre, unde se aflau buchetele aduse de Cruchotți, cercetînd darurile lor cu prefăcuta admirație a unei femei ironice, în împrejurarea asta cu totul delicată, abatele Cruchot lăsă musafirii să se așeze în jurul focului și se duse să se plimbe în fundul sălii cu Grandet; pe urmă, cînd amîndoi ajunseră în dreptul ferestrei celei mai depărtate de des Grassins, abatele șopti la urechea zgîrcitului:

— Oamenii ăștia aruncă banii pe fereastră.

— Ce-are-a face, dacă intră tot în pivnița mea... replică bătrînul podgorean.

— Dacă te-ar bate gîndul să dai niște foarfeci de aur fiicei dumitale, ai avea foarte lesne de unde, zise abatele.

— Îi dau ceva mai mult decît foarfeci, răspunse Grandet.

"Nepotul meu e un nătărău, se gîndi abatele uitîndu-se la președinte, al cărui păr zbîrlit făcea și mai urîtă mutra lui smolită. Nu putea dibaci și el vreun fleac mai de preț?"

— Hai să facem partida, doamnă Grandet, spuse doamna des Grassins.

— Dar ne-am strîns toți, am putea înjgheba două mese.

— Pentru că e ziua Eugéniei, să facem cu toții un loton, spuse moș Grandet, acești doi copii vor lua și ei parte.

Fostul dogar, care niciodată nu juca nici un joc, arătă spre fiică-sa și spre Adolphe.

— Hai, Nanon, asază mesele.

— O să-ți ajutăm, domnișoară Nanon, vorbi voios doamna des Grassins, încîntată de bucuria pe care i-o făcuse Eugéniei.

— În viața mea n-am fost atît de mulțumită! mărturisi moștenitoarea. N-am văzut nicăieri ceva atît de frumos!

— Adolphe a adus-o de la Paris, și el a ales-o, îi șopti doamna des Grassins la ureche.

"Hai, hai, mai tacă-ți clanța, muiere intrigantă, își spunea președintele. De veți avea vreodată, tu sau bărbatu-tău, vreun proces, am să vă tăbăcesc eu pielea."

Notarul, așezat într-un colț, privea liniștit la abate, spunîndu-și:

"Orice-ar face des Grassinii, averea mea, cea a fratelui meu și cea a nepotului meu se urcă de fapt la un milion o sută de mii de franci. Des Grassinii au cel mult pe jumătate și mai au o fată; n-au decît să ofere tot ce poftesc! Și moștenitoarea, și darurile tot ale noastre vor rămîne într-o bună zi."

La opt și jumătate seara, două mese erau întinse. Frumoasa doamnă des Grassins izbutise să-și așeze fiul lîngă Eugénie. Actorii acestei scene, plină de interes, deși vulgară în aparență, fiecare cu cartioanele peștrițe și cifrate, cu fișele de sticlă albastră în mînă, păreau că ascultă glumele bătrînului notar, care nu scotea un număr fără să nu pomenească o vorbă hîtră; dar de fapt toți se gîndeau numai la milioanele domnului Grandet.

Bătrînul dogar privea cu vanitate penele trandafirii, proaspăta toaletă a doamnei des Grassins, capul marțial al bancherului; privea la președinte, la abate, la notar și își spunea:

"Toți sînt aici pentru bănușii mei. Vin aici să se plictisească pentru fata mea! Ehei!

Numai că fata mea nu va fi nici pentru unii, nici pentru alții, și toți indivizii ăștia îmi slujesc de nadă pentru pescuit!"

Această petrecere de familie, în acel vechi salon cenușiu, abia luminat de două lumînări; rîsetele lor, însoțite de duritul vîrtelniței harnice Nanon, și care nu erau sincere decît pe buzele Eugéniei sau ale maică-si, micimea aceasta legată de interese atît de mari; acea tînără fată, asemenea păsărilor, victime ale marelui preț la care sînt puse fără s-o știe, și care se afla împresurată, înăbușită de fățarnicele dovezi de prietenie ce-o amăgeau: totul dădea acestei scene o comică tristețe. De altminteri nu e o scenă din toate timpurile și de pretutindeni, dar redusă la cea mai simplă expresie? Figura lui Grandet, exploatănd fățarnica fidelitate a celor doua familii, storcînd din aceasta enorme foloase, domina și lumina drama. Nu era oare singurul zeu modern, în care crede lumea? Banul, în toată puternicia lui, exprimat printr-o singură imagine?

Dulcile sentimente ale vieții nu ocupau acolo decît un loc neînsemnat; ele însuflețeau numai trei inimi curate, cea a lui Nanon, a Eugéniei și a maică-si. Și cîtă ignoranță în nevinovăția lor, Eugénie și maică-sa nu știau nimic despre averea lui Grandet, nu cunoșteau rosturile vieții decît în lumina serbedelor lor închipuiri și nici nu prețuiau, nici nu disprețuiau banul, fiind obișnuite să se lipsească de el. Simțămintele lor rănite fără să-și

dea seama, dar sîngerînd totuși, secretul ființei lor făceau din ele niște prea ciudate excepții în acea adunare de oameni, a căror viață era numai și numai materială. Groaznica soartă a omului! Orice fericire nu-i vine decît cu prețul unei ignorante oarecare.

În clipa cînd doamna Grandet cîștiga un lot de optzeci de centime, cea mai mare miză dintre cele pontare în această sală, și în vreme ce Nanon rîdea de plăcere văzînd-o pe stăpîna casei adunînd acest fabulos cîștig, o lovitură de ciocan răsună la ușa de afară cu atîta vuiet, încît femeile zvâcniră de pe scaunele lor.

— Nu-i cineva din Saumur cel care bate așa, rosti notarul.

— Cum pot să izbească în halul ăsta? se miră Nanon. Vor cu tot dinadinsul să ne spargă ușa?

— Cine naiba să fie? strigă Grandet.

Nanon luă unul din sfeșnice și, însoțită de Grandet, se duse să deschidă.

— Grandet, Grandet, strigă nevasta lui, care, împinsă de un nelămurit sentiment de teamă, se repezi spre ușa sălii.

Toți jucătorii se uitară unii la alții.

— Dacă am merge să vedem ce-i? propuse domnul des Grassins. Lovitura asta de ciocan îmi pare piază-rea.

Domnul des Grassins abia izbuti să întrezărească chipul unui tînăr, însoțit de hamalul mesageriilor, care ducea două geamantane uriașe și tîra niște valize. Grandet se întoarse brusc către nevastă și-i spuse;

— Doamnă Grandet, du-te la jocul dumatile! Lasă-mă pe mine să mă lămuresc cu domnul...

Apoi trase cu zgomot ușa odăii unde jucătorii, tulburați, își reluară locurile, dar fără să mai continue jocul.

— E cineva din Saumur, domnule des Grassins? îl întrebă soția.

— Nu, e un călător.

— Nu poate veni decît de la Paris.

— Într-adevăr, spuse notarul, scoțîndu-și vechiul ceasornic, gros de două degete și care semăna cu o corabie olandeză, e ora nouă. Al naibii! Diligenta cursei principale nu întîrzie niciodată.

— Și e tînăr domnul ăsta? întrebă abatele Cruchot.

— Da, răspunse domnul des Grassins. Vine cu niște bagaje, care trebuie să cîntărească cel puțin trei sute de chile.

— De ce nu s-o fi întorcînd Nanon? observa Eugénie.

— Nu poate fi decît o rudă de-a dumneavoastră, zise președintele.

— Să punem mizele, rosti blînd doamna Grandet. După glas am simțit că domnul Grandet este contrariat: poate să nu-i placă auzind că vorbim despre afacerile lui.

— Domnișoară, zise Adolphe vecinei sale, trebuie să fie vărul dumneavoastră, Grandet, un tînăr foarte frumos, pe care l-am cunoscut la balul domnului de Nucingen.

Adolphe nu mai continuă, maică-sa îi făcu semn cu piciorul, cerîndu-i cu glas tare zece centime pentru miză.

— N-ai de gînd să taci o dată, prostănacule?! îi suflă apoi la ureche.

În clipa aceea, Grandet se întoarse fără Nanon, ai cărei pași, împreună cu ai hamalului, răsunară pe scări. Bătrînul era urmat de călătorul care de câteva minute stîrnise atîta curiozitate și stăpînea atît de viu cugetele, încît sosirea sa în această casă și felul cum picase în mijlocul acestei lumi s-ar fi putut asemui cu acela al unui melc într-un stup, sau cu al unui păun într-o obscură găinărie de sat.

— Așază-te lîngă foc, îl îndemnă Grandet.

Înainte de a se așeza, tînărul străin salută foarte politicos adunarea. Bărbații se ridicară ca să-i răspundă printr-o politicoasă plecăciune, iar femeile făcură o ceremonioasă reverență.

— Desigur, sînteți înghețat, domnule? îl întrebă doamna Grandet; poate că veniți din...?

— Femeia, tot femeie! întrerupse bătrînul podgorean, sfîrșind citirea scrisorii pe care o ținea în mînă. Lăsați-l pe domnul să se odihnească.

— Dar, tată, poate că domnul are nevoie de ceva... îndrăzni Eugénie.

— Are limbă, răspunse cu asprime podgoreanul. Străinul fu singurul surprins de această scenă. Ceilalți erau deprinși cu apucăturile despotice ale avarului. Totuși, după ce amîndouă întrebările și amîndouă răspunsurile fură schimbate, străinul se sculă de pe scaun, se așeza cu spatele la foc, ridică un picior ca să-și încălzească talpa și răspunse Eugéniei:

— Îți mulțumesc, verișoară, am mâncat la Tours. Și adause, uitîndu-se la Grandet: Nu am nevoie de nimic, nu mă simt nicidecum obosit.

— Domnul vine din capitală? Întrebă doamna des Grassins.

Domnul Charles, așa cum se numea fiul domnului Grandet din Paris, ridică, drept răspuns, un monoclu atîrnat cu un lăntîșor de gît, îl puse la ochiul drept ca să cerceteze ce se afla pe masă și persoanele care erau în jurul ei, se uită cu impertinență la doamna des Grassins și îi spuse, după ce cuprinse totul cu privirea:

— Da, doamnă. Joci loton, mătușico, adause el către doamna Grandet, te rog, urmează-ți jocul, prea e amuzant, ca să-l întrerupi...

"Eram sigură că e vărul", gîndea doamna des Grassins, aruncîndu-i mici ocheade.

— Patruzeci și șapte, strigă bătrînul abate. Dar marchează, doamnă des Grassins, nu-i numărul dumitale?

Domnul des Grassins puse o fișă peste cartonul soției sale, care, cuprinsă de triste presimțiri, nu-i slăbea din ochi nici pe vărul de la Paris, nici pe Eugénie, fără să se mai sinchisească de loton. Din cînd în cînd, tînăra moștenitoare arunca priviri furișe verișorului său, iar soția bancherului putu lesne descifra un crescendo de uimire ori de curiozitate.

Capitolul II VĂRUL DIN PARIS

Domnul Charles Grandet, preafrumos june de douăzeci și doi de ani, făcea în momentul acela un ciudat contrast cu tipicarii provinciali, cam iritați de ifosele sale aristocratice, pe care toți le studiau ca să aibă de ce rîde. Aici e nevoie de o lămurire.

La douăzeci și doi de ani, tinerii sînt încă așa de aproape de copilărie, încît lesne pot să se dedea la copilării. Astfel, poate, la o sută dintre dîșii s-ar fi găsit nouăzeci și nouă care să se poarte aidoma cum se purta Charles Grandet. Cu cîteva zile înainte de această seară, tatăl său îi spusese să plece pentru cîteva luni la fratele lui din Saumur. Poate că domnul Grandet din Paris se gîndea la Eugénie. Charles, care venea în provincie pentru întîia oară, își pusese în gînd să apară acolo sub înfățișarea unui june la modă, să bage în sperieți ținutul cu luxul său, să rămînă de pomină și să importe acolo toate inovațiile vieții pariziene, în sfîrșit, într-un cuvînt, voia să piardă la Saumur mai mult timp decît la Paris cu lustruitul unghiilor și să afecteze excesiva prețiozitate a ținutei, pe care un tînăr elegant o părăsește uneori pentru o delăsare, ce nu-i lipsită nici ea de farmec.

Charles își aduse deci cel mai frumos costum de vînătoare, cea mai frumoasă pușcă, cel mai frumos cuțit, cea mai frumoasă geantă de vînătoare din Paris, își aduse colecția sa de cele mai ingenioase jiletci: cenușii, albe, negre, de culoarea cărăbușului, cu reflexe aurii, cu paiete, tărcate, cu guler șal sau drept, cu revere, închise pînă la gît, cu nasturi de aur. Își aduse tot felul de gulere și de cravate la modă în acea epocă, își mai aduse două costume lucrate la Buisson și cea mai fină rufărie. Luase cu el și frumosul serviciu de toaletă de aur, primit de la mama lui în dar. Luase, în sfîrșit, toate nimicurile de dandi, fără să uite încîntătoarea călîmară, pe care i-o dăduse cea mai drăgălașă dintre femei — cel puțin pentru el — care se chema Annette și care călătorea, plicticos și conjugal, cu soțul în Scoția, fiind victima unor bănuieli, din a căror pricină trebuia să-și sacrifice deocamdată fericirea, precum și o foarte frumoasă hîrtie de scrisori, ca să-i scrie din două în două săptămîni. Cărase în fine un mare transport de flecuștețe pariziene pe cît se poate de complet, unde, de la cravașa cu care se începe un duel și pînă la splendidele pistoale cizelate, cu care se încheie, nu lipsea nimic din toate uneltele ce slujesc unui tînăr trîndav ca să-și ocupe viața. Tatăl său îi spusese să călătorească singur și cît mai simplu; venise în cupeul diligentei, reținut numai pentru el, bucuros să nu uzeze o minunată caleașca de drum, comandată anume pentru a întîmpina pe draga sa Annette, marea doamnă, care... etc.... și pe care trebuia s-o întîlnească în luna lui iunie la băile din Baden.

Charles socotea că va cunoaște o sută de persoane la unchiul său, că va vîna în pădurile lui, că va duce în sfîrșit acolo o viață de castel; nu știa că avea să-l găsească la Saumur, unde nu se opriese decît ca să întrebe de drumul spre Froidfond; dar, aflînd că este în oraș, crezu că-l va găsi într-un palat. Ca să se înfățișeze cît mai bine unchiului său, fie la Saumur, fie la Froidfond, îmbrăcase cel mai cochet costum de călătorie, de o simplitate căutată, cel mai adorabil, ca să întrebuițăm cuvîntul care în acea vreme rezuma perfecțiunile desăvîrșite ale unui lucru sau ale unui om. La Tours, un frizer îi buclase frumosul păr castaniu; se primenise și-și pusese o cravată neagră de satin,

potrivită cu un guler rotund în așa fel, ca să încadreze cât mai plăcut chipul său alb și surizător. O redingotă de călătorie, pe jumătate încheiată, îi strîngea talia, lăsînd să se vadă o jiletcă de cașmir cu șal, sub care mai era o a doua jiletcă, albă. Ceasornicul, abandonat cu neglijență într-un buzunar, era prins de butonieră cu un lăntșor de aur. Pantalonii cenușii se încheiau pe laturi, unde broderii de mătase neagră înfrumusețau cusăturile, învîrtea un bastonaș, a cărui măciulie de aur sculptată nu vătămă nicidecum frăgezimea mănușilor cenușii, în sfîrșit, cascheta era de un gust fără seamăn.

Un parizian, numai un parizian din cea mai înaltă societate putea să se îmbrace așa, fără a părea caraghios, și să dea o prestigioasă armonie tuturor acestor nimicuri, pe care de altfel le susținea un aer brav, aerul unui tînăr care are pistolete frumoase, un ochi sigur și o mai are și pe Annette.

Acum, dacă vreți să vă dați cumva seama de uimirea localnicilor din Saumur, cît și de aceea a tînărului parizian, dacă voiți să vedeți mai bine via strălucire pe care eleganța călătorului o arunca în mijlocul umbrelor sure din sală și al fețelor care completau tabloul de familie, încercați să vi-i închipuiți pe Cruchoți. Toți trei trăgeau tabac pe nas și nu se mai sinchiseau de mult să scuture praful și stropii negri, ce le mînjeau jaboul îngălbenitelor cămăși cu gulere boțite. Cravatele lor moi se răsuceau ca frînghiile îndată ce erau puse la gît. Enorma cantitate de rufărie le îngăduia să n-o spele decît o dată la șase luni și s-o păstreze în fundul scrinurilor, lăsînd timpul să-și imprime nuanțele vinete și vechi. Era în ei o desăvîrșită împerechere a ursuzlîcului și a moșnegăriei. Chipurile lor, tot atît de veștede cît le erau hainele de ponosite, tot așa de zbîrcite ca și pantalonii lor, păreau uzate, scorjite și schimonosite.

Neglijența generală a celorlalte veșminte, toate desperecheate și fără prospețime, după cum sînt îndeobște straiile de provincie, unde oamenii, încetul cu încetul, nu se mai îmbracă unii pentru alții și-și cruță perechea de mănuși, se acorda aidoma cu nepăsarea Cruchoților. Oroarea de modă era singurul punct asupra căruia des Grassinii și Cruchoții se înțelegeau de minune.

De îndată ce parizianul își punea monoclul ca să cerceteze ciudatul mobilier din sală, scîndurile podelei, culoarea lemnăriei pe care urmele lăsate de muște ar fi fost de ajuns ca să puncteze Enciclopedia metodică și

Monitorul¹⁴, la clipeală jucătorii de loton își ridicau nasul și-l priveau cu aceeași minunare cu care ar fi contemplat o girafă. Domnul des Grassins și fiul său, pentru care chipul și portul unui june la modă nu însemnau ceva chiar cu totul necunoscut, împărtășiseră totuși mirarea celorlalți, fie că se aflau sub nelămurita înrîurire a unui sentiment general, fie că-i încuviințau și ei, spunînd compatrioților prin ocheade pline de ironie:

— Iată cum sînt ăia de la Paris!

Toți puteau de altfel să-l cîntărească și să-l drămluiască în voie pe Charles, fără teamă că vor supăra cumva pe stăpînul casei. Grandet era absorbit de interminabila scrisoare pe care o ținea în mînă și, ca s-o poată citi, luase singurul sfeșnic de pe masă, fără să se sinchisească de musafiri și de jocul lor.

Eugénie, pentru care modelul unei asemenea perfecțiuni, fie la port, fie la chip, îi era cu totul necunoscut, credea că vede în vărul său o creatură coborîită din regiunile serafice. Respira cu nesaț adierile împrăstiate de acest păr lucios și buclat atît de grațios. Ar fi vrut să poată atinge pielea catifelată a acestor frumoase și fine mănuși. Invidia mîinile mici ale lui Charles, tenul, frăgezimea și delicatețea trăsăturilor sale. În sfîrșit, dacă imaginea aceasta poate rezuma impresiile pe care spilcuitul tînăr le-a stîrnit în mintea unei fete neștiutoare, veșnic ocupată cu țîrîitul ciorapilor, cu cîrpitul hainelor lui tătîne-său și a cărei viață se scursese numai sub acele tavanuri înnegrite, fără a zări pe ulița lor tihnită mai mult de un trecător pe ceas — înfățișarea vărului său izbute să-i trezească în inimă emoțiile subtilei voluptăți pe care le inspiră unui tînăr răpitoarele figuri de femei desenate de Westall în albumele englezești și gravate de Finden¹⁵ — cu o daltă atît de măiastră, încît suflînd asupra hîrtiei, țî-e frică să nu zboare cereștile arătări.

Charles scoase din buzunar o batistă brodată de marea doamnă, care călătorea în Scoția. Văzînd acea nespusă frumusețe, migălită cu atîta drag în ceasurile pierdute pentru

¹⁴Enciclopedia metodică este o compilație vastă, în 166 de volume, apărută între 1781 și 1832; Le Moniteur Universel a fost o publicație fondată în 1789 și devenită, între 1799 și 1869, jurnalul oficial al guvernului francez.

¹⁵William Finden (1787-1852), gravor englez, cunoscut mai ales pentru a fi ilustrat romanul lui Cervantes, Don Quijote.

dragoste, Eugénie se uită la vărul ei ca să afle dacă o va folosi într-adevăr. Manierele lui Charles, gesturile lui, felul în care-și pune monoculul, impertinența-i afectată, disprețul pentru caseta care făcuse atîta bucurie bogatei moștenitoare și pe care el o găsea, nici vorbă, sau fără valoare, sau ridicolă, în sfîrșit, tot ce-i supăra pe Cruchoți sau pe des Grassini ei îi plăcea așa de mult, încît înainte de a închide ochii avea să viseze multă vreme la asemenea minune de văr. Numerele erau trase cu foarte mare încetineală, iar nu după mult, jocul de loton se sfîrși. Urișa Nanon intră și spuse cu glas tare:

— Doamnă, trebuie să-mi dați rufărie, ca să aștern patul pentru domnul.

Doamna Grandet ieși după Nanon. Doamna des Grassins spuse atunci în șoaptă:

— Să ne luăm banii și să lăsăm jocul.

Fiecare își luă înapoi, cei doi gologani din ciuntita farfurioară, unde îi pusese; apoi adunarea se ridică și cu toții se îndreptară spre foc.

— Ați isprăvit? întrebă Grandet, fără să-și ridice ochii de pe scrisoare.

— Da, da, răspunse doamna des Grassins, așezîndu-se lîngă Charles.

Eugénie, mînată de una din acele porniri ce încolțesc în inima tinerelor fete cînd un simțămînt necunoscut se înfige în ea pentru întîia oară, părăsi masa pentru a se duce să dea o mîna de ajutor mamei și lunganei Nanon. Dacă ar fi fost descusută de un iscusit duhovnic, i-ar fi mărturisit fără îndoială că nu se gîndea nici la mamă, nici la Nanon, ci era chinută de arzătoarea dorință de-a avea grijă de vărul ei, de a-i inspecta odaia, să mai pună acolo vreun lucrușor, să înlătore orice neiertată uitare, să prevadă totul, ca să-i facă odaia cît mai primitoare și mai elegantă. Eugénie se și credea singura ființă în stare să întelegă gusturile și gîndurile acestui verișor.

Într-adevăr, din fericire, sosi la timp pentru a dovedi mamei și lui Nanon, care se întorceau crezînd că totul e gata, că tocmai totul era încă de făcut, îi dădu spătoasei Nanon ideea să încălzească cearșafurile cu jărat; ea însăși acoperi vechea față de masă cu alta mai mică și porunci lui Nanon s-o schimbe în fiecare dimineață. Convinse pe maică-sa de nevoia unui foc în cămin și o făcu pe Nanon să aducă, fără să spună părintelui său, un braț mare de lemne și să-l pună în coridor. Dădu fuga într-un suflet să caute într-unul din unghere o veche tavă de lac, rămasă din moștenirea lăsată de bătrînul domn de la Bertelliere, luă totodată un pahar de cristal în șase muchii, o linguriță despoleită, o carafă antică, pe care se aflau gravați niște amorași, și puse triumfal totul pe un colț al căminului, într-un sfert de ceas îi veniseră mai multe gînduri decît de-a lungul întregii sale vieți.

— Mamă, spuse ea, verișorul n-o să poată îndura mirosul lumînării de seu. Dacă am cumpăra una de ceară?... Ușoară ca o pasăre, alergă și scoase din pungă cinci franci, pe care-i primise pentru cheltuielile ei din cursul lunii.

— Ține, Nanon, spuse, du-te repede.

— Dar ce-o să spună tata?

Această întrebare teribilă țîșni de pe buzele doamnei Grandet cînd își văzu fiica înarmată cu o veche zaharniță de Sevres, adusă din castelul de Froidfond de către Grandet.

— Și de unde o să iei zahăr? Tu ești nebună?

— Mamă, Nanon va cumpăra și zahăr și lumînare.

— Dar tata?

— S-ar cuveni oare ca nepotul lui să nu poată bea un pahar de apă cu zahăr? De altfel, tata nici n-are să bage de seamă.

— Tatăl tău vede tot! spuse doamna Grandet clătînd din cap.

Nanon șovăia; ea își cunoștea bine stăpînul.

— Dar pleacă odată, Nanon, doar e ziua mea! Nanoi izbucni într-un hohot gros auzind prima gluma pe care o făcuse vreodată tînăra sa stăpînă și se supuse, în timp ce Eugénie și maică-sa se trudeau să orînduiască cît mai plăcut odaia hotărîtă de domnul Grandet pentru nepotul lui. Charles era ținta atențiilor doamnei des Grassins, care-i făcea avansuri.

— Trebuie să aveți mult curaj, domnule, rosti ea, ca să părăsiți plăcerile capitalei tocmai în timpul iernii pentru a veni să locuiți la Saumur. Dar, dacă nu vă înspăimîntăm prea mult, veți vedea că pe-aici se poate și petrece.

Spunînd acestea, îi aruncă o adevărată otheadă de provincie, unde de obicei femeile pun atîta rezervă și prudență în ochi, încît comunică și altora acea lăcomă ispită a fețelor bisericesti, pentru care orice plăcere pare sau un furt, sau un păcat.

Charles se simțea atît de stingherit în această încăpere, atît de departe de mărețul castel și de traiul fastuos pe care își închipuise că le va găsi la unchiul său, încît, uitîndu-se mai cu luare-aminte la doamna des Grassins, întrevăzu, în cele din urmă, o întrerupare pe

jumătate ștersă a figurilor pariziene. Răspunse deci cât mai drăguț la acest soi de invitație pornită de la dînsa și începu o convorbire, în care doamna des Grassins glăsuia mai mult în șoaptă, potrivindu-și treptat vocea în armonie cu natura destăinuirilor sale. Exista și în Charles, și în ea aceeași nevoie de confidențe reciproce. După cîteva clipe de sporovăială cochetă și de glumiri serioase în fond, iscusita provincială izbuti să-i strecoare, crezînd că nu e auzită de ceilalți, fiindcă vorbeau toți în timpul acesta despre vînzarea vinului, la care se gîndea pe atunci întreg ținutul Saumurului:

— Domnule, dacă vreți să ne faceți cinstea de a veni la noi, veți face tot atîta plăcere soțului meu, cât și mie. Salonul nostru este singurul din Saumur unde veți găsi reunite la un loc și marele negoț, și nobilimea: aparținem acestor două lumi, care nu vor să se întâlnească decît la noi, pentru că se petrece bine. Bărbatul meu, o pot spune cu mîndrie, e tot atît de prețuit și de unii, și de alții. Voi face în așa fel, încît să uitați plictiseala pe care o veți simți aici. Dacă o să stați tot la domnul Grandet, ce o să faceți, Doamne sfînte?! Unchiul dumneavoastră e un om zgîrcit, care nu se gîndește decît la pîvnițele lui; mătușa dumneavoastră e o femeie bisericoasă, care nu e în stare să lege două idei, și verișoara dumneavoastră e o prostuță fără educație, comună, fără zestre și care-și petrece viața cîrpind.

"E foarte bine femeiușcă asta!" își spuse Charles Grandet în sine, răspunzînd mofturilor doamnei des Grassins.

— Mi se pare, nevestico, că vrei să-l acaparezi pe domnul, spuse rîzînd pîntecosul și marele bancher.

La această vorbă, notarul și președintele aruncară cuvinte mai mult sau mai puțin răutăcioase; dar abatele îi privi cu un aer șiret și le rezumă gîndurile, trăgîndu-și priza de tabac și oferind mai departe tabachera.

— Cine mai bine decît doamna ar putea face domnului onorurile Saumurului?

— Ei, asta-i! Ce vrei să spui, domnule abate? Întrebă domnul des Grassins.

— O spun în cel mai măgulitor înțeles pentru dumneata, pentru doamna și pentru domnul, adause vulpoiul bătrîn, întorcîndu-se către Charles.

Fără să pară că ia aminte, abatele Cruchot știuse să ghicească numaidecît convorbirea dintre Charles și doamna des Grassins.

— Domnule, îi spuse în cele din urmă Adolphe lui Charles, cu un glas ce voia să pară nestingherit, nu știu dacă vă mai aduceți aminte de mine... Am avut plăcerea sa stăm față în față la un bal dat de domnul baron de

Nucingen.

— Așa e, domnule, așa e! răspunse Charles, surprins că se vedea ținta tuturor atențiilor.

— Domnul e fiul dumneavoastră? Întrebă el pe doamna des Grassins.

Abatele se uită viclean la mamă.

— Da, domnule, spuse ea.

— Atunci, trebuie să fi fost foarte de tînăr la Paris reluă Charles adresîndu-se lui Adolphe.

— Ce vrei, domnule?! spuse abatele, îi trimitem în Babilon de cum sînt înțărcați.

Doamna des Grassins îl sfredeli pe abate cu o privire neașteptat de pătrunzătoare.

— Trebuie să vii în provincie, spuse el, ca să vezi femei de treizeci și ceva de ani atît de fragede ca doamna, după ce au băieți aproape licențiați în drept. Mi se pare că mai trăiesc încă ziua cînd tinerii și doamnele se urcau pe scaune ca să vă vadă dansînd la bal, doamnă, adăugă abatele întorcîndu-se către adversarul său de sex feminin. Pentru mine, succesele dumneavoastră parcă au fost ieri...

"Ah! javră bătrînă! exclamă în sine doamna des Grassins. Mi-a ghicit cumva gîndul?"

"Pare-se că voi avea mare succes la Saumur", își spunea în vremea aceasta Charles, deschizîndu-și redingota, punîndu-și mîna în jiletcă și aruncînd priviri în jurul lui pentru a imita poza lordului Byron, așa cum e înfățișat de Chantrey¹⁶.

Lipsa oricărei atenții a lui moș Grandet la toate acestea, sau mai bine zis preocuparea în care îl cufundase lectura scrisorii nu scăpă nici notarului, nici președintelui, amîndoi căutînd să-i ghicească cuprinsul după mișcările de-abia întrezărite pe chipul unchiașului, puternic luminat, în acea clipă, de flacăra luminării. Pod-goreanul nu izbutea decît anevoie să-și păstreze obișnuitul calm al fizionomiei sale. De altfel, fiecare ar fi putut înțelege cît de afectată era seninătatea domnului Grandet citind fatala scrisoare de mai jos:

¹⁶Sir Francis Legatt Chantrey (1781-1842), sculptor englez, autorul unei serii de statui monumentale.

"Dragă frate,

Iată, se împlinesc aproape douăzeci și trei de ani de când nu ne-am văzut. Căsătoria mea a fost prilejul ultimei noastre întrevederi, după care ne-am despărțit voioși unul de altul. Desigur, nu puteam să-mi închipui în acea vreme că vei fi într-o bună zi singurul sprijin al familiei mele, a cărei prosperitate te bucura atunci. Când vei avea în mâini scrisoarea aceasta, n-am să mai fiu pe lume. În starea în care mă aflu nu vreau să supra-viețuiesc rușinii unui faliment. M-am menținut pe marginea prăpastiei pînă în clipa din urmă, nădăjduind mereu să ies la suprafață. Acum trebuie să cad. Falimentele reunite ale agentului meu de schimb și ale notarului meu Roguin, îmi răpesc ultimele resurse, nemăillăsîndu-mi nimic. Am durerea de a datora aproape patru milioane, fără să pot oferi mai mult decît douăzeci și cinci la sută ca activ. Vinurile înmagazinate de mine suferă acum scăderea ruinătoare pe care a pricinuit-o belșugul și calitatea recoltei voastre.

Peste trei zile Parisul va spune: «Domnul Grandet a fost un pungaș». Mă voi culca în mormînt, eu, omul cinstit, înfășurat într-un lîntoliu de infamie. Răpesc fiului meu și numele, pe care îl pătez, și averea mamei sale. Acest nenorocit copil, pe care îl ador, nu știe nimic despre asta. Ne-am spus din toată inima adio. El nu știa, din fericire, că ultimele palpitări ale vieții mele se topeau în acest rămas bun. Nu mă va blestema oare într-o zi? Frate, frate, blestemul copiilor noștri este înspăimîntător! Ei pot face apel împotriva blestemului nostru, dar al lor este irevocabil. Grandet, ești mai în vîrstă decît mine, trebuie să mă ocrotești: fă ca Charles să nu arunce un cuvînt greu pe mormîntul meu! Frate, dacă ți-aș scrie cu sîngele și lacrimile mele, n-aș putea să pun mai multă durere în această scrisoare, căci aș plînge, aș sîngera, aș muri și n-aș mai suferi, dar sufăr și văd moartea cu ochii uscați, iată-te, deci, tatăl lui Charles! Nu are rude dinspre mamă, și tu știi de ce. Pentru ce nu m-am supus prejudecăților sociale? Pentru ce am cedat dragostei?! De ce m-am căsătorit cu fata naturală a unui mare senior? Charles nu mai are familie. O, nenorocitul meu fiu! fiul meu!... Ascultă, Grandet, nu vin să te rog pentru mine; de altfel, averea ta s-ar putea să nu fie destul de însemnată pentru o ipotecă de trei milioane; dar pentru fiul meu! Ține bine minte, dragă frate, că mîinile mele care te imploră s-au împreunat gîndindu-mă la tine. Grandet, îți încredințez pe Charles cu limbă de moarte, în sfîrșit, privesc pistoalele fără durere, gîndindu-mă că tu îi vei ține loc de tată. Charles m-a iubit mult, am fost atît de bun cu el, i-am făcut întotdeauna pe plac: nu mă va blestema.

De altfel ai să vezi: e blînd, seamănă mamă-si, nu-ți va pricinui nici un necaz. Bietul copil! Obişnuit să se bucure de avere, nu cunoaște lipsurile ce le-am dus și unul și altul în vremea sărăciei noastre de la început... Și iată-l ruinat, singur. Da, toți prietenii îl vor ocoli, și eu voi fi cauza umilințelor sale. Ah! Cum aș vrea să am brațul atît de tare, ca sa-l trimit cu o singură lovitură în cer, lîngă maică-sa... Nebunie! Mă întorc la nenorocirea mea, la a lui Charles. Ți l-am trimis deci ca să-i faci cunoscute și moartea mea, și soarta lui în viitor. Fii un tată pentru el, dar un tată bun. Nu-l smulge așa, deodată, din viața lui de huzur: l-ai ucide. Îl rog în genunchi să renunțe la creanțele pe care, în calitatea-i de moștenitor al mamei sale, le-ar putea folosi împotriva mea. Dar aceasta e o rugămintă de prisos: are onoare și-și va da seama că nu trebuie să se unească cu creditorii mei. Fă-l la vreme să renunțe la moștenirea mea. Arată-i asprele condiții de viață în care îl arunc; și dacă-mi va păstra dragoste, spune-i în numele meu că pentru el nu va fi pierdut totul. Da, munca ce ne-a salvat pe noi amîndoi, poate să-i înapoieze averea ce i-o răpesc și, dacă vrea, să asculte sfatul tatălui său, care pentru el ar dori să iasă o clipă din mormînt, îndemnîndu-l să plece, să se ducă în Indii! Frate, Charles e un tînar cinstit și viteaz: acordă-i un împrumut, ar îndura mai bine moartea decît să nu-ți înapoieze primii bani pe care i-i vei împrumuta, căci o să-i împrumuți, Grandet! Altfel vei avea remușcări. Ah! dacă copilul meu nu va găsi la tine nici dragoste, nici sprijin, voi cere în veșnicie răzbunarea lui Dumnezeu pentru răutatea inimii tale! Dacă scăpam vreo cîteva valori, aș fi putut să-i dau ceva din bunul mamei sale, dar plățile de la sfîrșitul lunii mi-au înghițit toate resursele. N-aș fi vrut să mor lăsînd în nesiguranță soarta copilului meu; aș fi vrut să simt făgăduințe solemne în căldura mîinii tale, care m-ar fi încălzit nițel; dar nu mai am vreme. În timp ce Charles călătorește, sînt nevoit să-mi închei bilanțul. Caut să dovedesc prin buna-credință care m-a călăuzit în toate afacerile că în nenorocirea mea nu e nici vină, nici necinste. Nu înseamnă oare asta că tot lui Charles îi port de grijă? Adio, dragă frate. Să ai parte de toate binecuvîntările Domnului pentru mărinimoasa ocrotire pe care ți-o cer și pe care vei primi-o, nu mă îndoiesc. Va răsună veșnic un glas, care se va ruga pentru tine în lumea unde ne vom duce cu toții într-o zi și unde eu am și ajuns acum."

VICTOR GUILLAUME GRANDET

— Stați la taclale? Întrebă moș Grandet împăturind scrisoarea pe aceleași îndoituri și punînd-o în buzunarul jilecii. Privi la nepot cu un aer umil și sfielnic, sub care își ascundea calculele și tulburarea. Te-ai încălzit?

— De minune, dragă unchiule.

— Ei, dar unde sînt femeile? Întrebă unchiul, uitînd cu totul că nepotul avea să doarmă la el.

În clipa aceea Eugénie și doamna Grandet se întoarseră.

— S-a rînduit totul sus? le întrebă bătrînul recăpătîndu-și calmul.

— Da, tată.

— Ei bine, nepoate, dacă ești ostenit, Nanon o să te conducă în odaia dumată. Firește, nu e un apartament de domnișor! Dar vei ierta pe niște bieți podgoreni, care n-au nici o lăsaie. Dările ne înghit totul.

— Nu vrem să fim indiscreți, Grandet! Luă cuvîntul bancherul. Poate ai de stat la taifas cu nepotul, noi vă spunem noapte bună. Pe mîine.

La aceste vorbe, adunarea se ridică și fiecare făcu în felul lui cîte o reverență. Bătrînul notar se duse să-și caute lanterna lîngă ușă și o aprinse, ca să-i însoțească pe des Grassini. Doamna des Grassins nu prevăzuse întîmplarea ce trebuia să pună prea devreme capăt acestei seri, așa că servitorul încă nu-i venise.

— Vreți să-mi faceți onoarea, doamnă, să primiți brațul meu? o întrebă abatele Cruchot pe doamna des Grassins.

— Mulțumesc, domnule abate. Am pe fiul meu, răspunse ea tăios.

— Doamnele nu riscă să se compromită cu mine, spuse abatele.

— Dă brațul domnului Cruchot, o îndemnă soțul. Abatele o luă în destul de sprinten înainte împreună cu frumoasa doamnă, pentru a se afla la cîțiva pași depărtare de grup.

— E foarte bine tînrul acesta, doamnă, spuse el, strîngîndu-i brațul. Adio panere, culesul e gata.... Trebuie să vă luați rămas bun de la domnișoara Grandet, Eugénie va fi a parizianului. În afară dacă verișorul n-o fi îndrăgostit de vreo pariziană, fiul dumneavoastră Adolphe va avea de-a face cu un rival dintre cei mai...

— N-aveți nici o grijă, domnule abate. Tînrului nu-i va trebui mult să vadă că Eugénie e o gîscuță și o fată fără nici o frăgezime. N-ați băgat de seamă? Astă-seară era galbenă ca o gutuie.

— Poate ați și spus-o vărului?

— Și adică de ce să nu i-o fi spus?

— Așezați-vă mereu lîngă Eugénie, doamnă, și nu veți avea prea multe de spus acestui tînr împotriva verișoarei sale; va face singur o comparație, care...

— Pînă una, alta, mi-a făgăduit că va lua poimîine masa la noi.

— Ah, doamnă, dacă ați vrea... spuse abatele.

— Ce să vreau, domnule abate? N-ai de gînd cumva să-mi dai cine știe ce sfaturi perfide? N-am ajuns la vîrsta de treizeci și nouă de ani cu o reputație fără pată, slavă Domnului, ca să mă fac de rîs, chiar dacă mi s-ar făgădui împărăția Marelui Mogol. Sîntem și unul, și altul la vîrsta cînd cunoaștem tîlcul vorbelor. Pentru o față bisericească, ai niște idei cam năstrușnice. Ei! Asta e ceva vrednic de *Faublas*¹⁷.

— Așadar, l-ați citit pe *Faublas*?

— Nu, domnule abate, voiam să spun *Legăturile primejdioase*¹⁸.

— Ah. Această carte e infinit mai morală, spuse abatele rîzînd. Dar mă credeți tot atît de pervers ca și un tînr din vremurile noastre. Voiam doar să vă...

—... Îndrăzniți a spune că n-ați avut de gînd să mă îndemnați la lucruri ticăloase? Nu-i limpede? Dacă tînrul acesta, care la drept vorbind e foarte bine, mi-ar face curte, nu s-ar mai gîndi la verișoara lui. La Paris, știu, sînt unele mame care se sacrifică și în acest fel pentru fericirea și bunăstarea copiilor lor. Dar aici, domnule abate, sîntem în provincie.

— Da, doamnă.

— Și, reluă ea, eu n-aș dori, nici chiar Adolphe n-ar dori, o sută de milioane cîștigate cu asemenea preț.

¹⁷Amorurile cavalerului de Faublas, roman scris de Jean-Baptiste Louvet de Couvray, și apărut între 1787 și 1790. Cu multe intrigi și personaje, acest roman reflecta moravurile corupte ale aristocrației din secolul al XVIII-lea. Eroul era tînrul Faublas, Don Juan al timpului, galant, spiritual și îndrăzneț.

¹⁸Roman scris în 1783 de Pierre Choderlos de Laclos (1741-1803), oglindă a corupției aristocrației franceze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

— Doamnă, dar n-am vorbit de o sută de milioane. Ispita ar fi fost în acest caz poate mai presus de puterile noastre, și ale unuia, și ale altuia. Cred numai că o femeie onestă poate să-și îngăduie, cu gânduri bune, mici cochetării, fără urmare, care fac parte din îndatoririle mondene și care...

— Credeți?

— Nu trebuie oare, doamnă, să încercăm a ne face agreabili unii altora? Îngăduiți-mi să-mi șterg nasul. Vă încredințez, doamnă, că vă privea cu un aer mult mai măgulitor decât pe mine; dar îl iert pentru faptul că preferă bătrîneții frumusețea.

— E limpede, spunea președintele cu vocea lui groasă, că domnul Grandet din Paris și-a trimis feciorul la Saumur cu intenții absolut matrimoniale...

— Dar, atunci, vărul n-ar fi picat pe neașteptate, răspunse notarul.

— Asta nu înseamnă nimic, zise domnul des Grassins. Grandet e un om ascuns.

— Dragul meu des Grassins, l-am poftit pe tânăr la noi la masă. Va trebui să-i inviți pe domnul și pe doamna de Larsoniere și pe soții du Hautoy, împreună cu frumoasa domnișoară du Hautoy. Numai de s-ar găti cum trebuie în ziua aceea! Din gelozie, mămițica o îmbracă grozav de pocit!... Nădăduiesc, domnilor, că ne veți face cinstea să veniți! adăugă ea oprind grupul, pentru a se întoarce către cei doi Cruchoți.

— Iată-vă acasă, doamnă, spuse notarul.

După ce se ploconiră în fața des Grassinilor, cei trei Cruchoți intrară la ei acasă, punînd la bătaie tot acel geniu de analiză al provincialilor pentru a cerceta pe toate fețele marele eveniment din acea seară, care schimba pozițiile respective ale Cruchoților și ale des Grassinilor. Admirabilul bun-simț care cărmuia acțiunile acestor mari calculatori îi făcu și pe unii, și pe alții să înțeleagă nevoia unei alianțe de moment împotriva dușmanului comun. Nu trebuia oare ca împreună s-o împiedice pe Eugénie să se îndrăgostească de verișor, și pe Charles să se gîndească la verișoara lui? Va putea să reziste oare parizianul insinuărilor viclene, calomniilor mieroase, clevetirilor pline de laude, tăgăduielilor naive ce aveau să roiască neîncetat în jurul lui ca să-l amețească?

Cînd cele patru rubedenii rămaseră singure în sală, domnul Grandet îi spuse nepotului:

— Trebuie să ne culcăm. E prea tîrziu pentru a vorbi despre treburile ce te-au adus aici; mîine vom găsi un ceas prielnic. Aici luăm micul dejun la ora opt. La prînz mîncăm o fructă, o bucată de pîine și bem un pahar de vin alb; apoi cinăm ca parizienii, la ora cinci. Asta e rînduiala. Dacă vrei să vezi orașul sau împrejurimile, ești liber, ca pasărea cerului. O să mă ierți dacă treburile mele n-o să-mi îngăduie să te întovărășesc mereu. Ai să auzi poate spunîndu-se aici că sînt bogat: "Domnul Grandet așa, domnul Grandet pe dincolo! Îi las să vorbească, palavrele lor nu-mi zdruncină creditul. Dar n-am nici un ban și robesc, la vîrsta mea, ca o calfă care n-are altă avuție decât un hleab de unealtă și două brațe vînjoase. Îți vei da poate singur seama cînd cît prețuiește un ban cîștigat cu sudoarea frunții. Ei, Nanon, adu lumînările!

— Nădăduiesc, dragă nepoate, că vei găsi tot ce ai nevoie, adăugă doamna Grandet. Iar dacă o să-ți lipsească ceva, o poți striga pe Nanon.

— Scumpa mea mătușă, nu cred că voi avea nevoie de nimic, mi-am adus tot ce-mi trebuie. Îngăduie-mi să-ți urez noapte bună, de asemenea și tinerei mele verișoare.

Charles luă din mîinile lui Nanon o lumînare de ceară, o lumînare de Anjou, dar așa de gălbuie, așa de învechită de cînd zăcea în prăvălie și semănînd așa de mult cu una de seu, încît domnul Grandet nici nu băgă de seamă nemaipomenita risipă.

— Să-ți arăt drumul, spuse omul nostru.

În loc să-l conducă pe ușa de sub boltă, Grandet îi făcu onoarea să treacă prin coridorul care despărțea sala de bucătărie. O ușă dublă cu geam oval închidea acest coridor spre scară ca să nu răzbească frigul înăuntru. Dar iarna, viscolul și uiera vîrtos prin toate ungherele și, în ciuda alților care astupau crăpăturile, abia de se mai păstra o rămășiță de căldură.

Nanon se duse să pună zăvorul la poartă, închise ușa sălii și dădu în grajd drumul din lanț unui cîine lup, al cărui glas era așa de răgușit, că părea bolnav de laringită. Zăvodul, de o ferocitate cumplită, n-o cunoștea decât pe Nanon. Aceste două făpturi ale cîmpurilor se înțelegeau de minune. Cînd Charles văzu zidurile îngălbenite și afumate ale cuștii, unde scara putredă scîrțîia sub pașii bătrînului, dezmeticirea lui merse rinforzando. I se păru că se află într-un coteț de păsări. Mătușa și verișoara, spre care se întorsese ca să citească o lămurire pe fețele lor, erau însă atît de obișnuite cu scara aceea, încît, nebănuind nici pe departe pricina uluirii lui, i-au luat amîndouă privirea drept o expresie amicală și-i răspunseră cu un surîs drăgălaș, care-l scoase din fire.

"Ce naiba m-a trimis tata să fac aici?" se întrebă în sine.

Ajuns la primul cat, zări trei uși fără pervazuri, vopsite în roșu etrusc: uși afundate în zidul prăfuit și ferecate cu scoabe de fier, ghintuite cu piroane, care se prelungeau în chip de făclie, ca și clamele încuietorilor.

Una din aceste uși, care se găsea la capătul scării și care dădea în odaia așezată deasupra bucătăriei, era zidită. Nu se putea pătrunde acolo decât prin odaia lui Grandet, această încăpere servindu-i de birou. Singura ferestruică pe unde intra lumina zilei se afla apărută din afară cu gratii de fier.

Nimeni, nici chiar doamna Grandet, nu avea voie să intre acolo; unchiașul nostru voia să rămână singur, ca un alchimist în fața cuptorului. Acolo, fără îndoială, își aranjase cu dibăcie cine știe ce tainită, acolo își îngrămădisese titlurile de proprietate, acolo atârnavă balanțele pentru drămluirea aurului, acolo se ticluiau în puterea nopții chitanțele, recipisele, socotelile într-un chip așa de desăvârșit, încît oamenii de afaceri, văzîndu-l pe Grandet întotdeauna pregătit pentru toate, erau în drept să creadă că are la ordinele lui o știmă sau un diavol. Acolo, fără îndoială, cînd sforăia Nanon de se zdruncinau podelele, cînd cîinele lup stătea de strajă și căsca în ogradă, cînd doamna și domnișoara Grandet dormeau tun, acolo se închidea bătrînul dogar ca să alinte, să mîngîie, să clocească, să încălzească, să-și strîngă la piept aurul. Zidurile erau groase, obloanele oarbe. Numai el avea cheia acestui laborator, în care se spunea că își consultă planurile, unde se aflau însemnați pînă la unul toți pomii săi fructiferi și unde își consemna în cifre toate produsele, pînă la cel din urmă butuc de vie și pînă la ultima surcea.

Intrarea de la odaia Eugéniei era față în față cu această ușă astupată. Apoi, la capătul catului se găsea apartamentul celor doi soți, care ocupa toată fațada casei. Doamna Grandet își avea iatacul alăturat de cel al Eugéniei, în care se putea intra printr-o ușă cu geamuri. Odaia stăpînului casei era despărțită de a soției printr-un perete subțire, și de tainicul cabinet, printr-un zid gros. Moș Grandet își așezase nepotul la al doilea cat, în mansarda de deasupra camerei sale, așa ca să-l audă dacă i-ar fi venit poftă să iasă din odaie și să umble înapoi și încolo.

Cînd au ajuns în mijlocul coridorului, Eugénie și maică-sa își dădură sărutarea de culcare; apoi, după cîteva cuvinte de noapte bună spuse lui Charles cu răceală pe buze, dar cu tot focul din inima fetei, amîndouă intrară în odăile lor.

— Iată-te la tine, nepoate, îi spuse moș Grandet lui Charles, deschizîndu-i ușa. Dacă vei fi vrînd cumva să ieși, cheam-o pe Nanon. Află că fără ea cîinele te-ar sfîșia în bucăți, fără să te mai întrebe! Somn ușor! Ha! ha! doamnele ți-au făcut și focul! reluă el.

În aceeași clipă lungana Nanon se ivi, aducînd o încălzitoare pentru așternut.

— Alta și mai bună! bodogăni Grandet. Ce? Crezi că nepotu-meu e lăuză? Hai, du jărăgaiul înapoi, Nanon!

— Dar, domnule, așternutu-i sloi de gheață, și domnișorul e plăpînd, cu adevărat ca o cuconiță.

— Fie, treacă, fiindcă așa ți-ai pus în cap! încuviință Grandet, împingînd-o de umeri. Dar bagă de seamă să nu dai foc!

Apoi zgîrcitul coborî, bombănind cuvinte neînțelese. Charles rămase năucit în mijlocul bagajelor sale. După ce-și aruncă ochii la zidurile acelei odăi mansardate, împodobită cu hîrtie galbenă și înflorată, cu care îndeobște sînt tapetate cîrciumile; la soba de piatră, al cărei aspect îți băga frigul pînă în măduva oaselor; la scaunele de lemn, căptușite cu nuiiele lustruite, și care păreau să aibă mai mult de patru colțuri; la noptiera deschisă, unde ar fi putut încăpea un sergent de vînători; la pipiriul lăicer așternut lîngă patul cu baldachin, ale cărui perdele tremurau gata să cadă, dumicate de viermi, se uită țintă la uriașa Nanon și-i spuse:

— Ei, drăcie! Ascultă, draga mea, mă aflu cu adevărat la domnul Grandet, fostul primar al Saumurului, fratele domnului Grandet din Paris?

— Da, domnule, vă aflați la un domn foarte primitor, foarte blajin, foarte cumsecade. Vreți să vă ajut la desfăcutul geamantanelor?

— Desigur că vreau, bătrîne veteran! Nu cumva ai servit în marina gărzii imperiale?

— He! he! he!... făcu Nanon, ce-o mai fi și asta, marina gărzii? E sărată? Merge pe apă?

— Scoate-mi halatul de casă din geamantanul ăsta!... Uite cheia.

Nanon rămase cu gura căscată văzînd un halat de mătase verde cu flori de fireturi și cu desene antice.

— Vă îmbrăcați cu ăsta ca să vă culcați? întrebă ea.

— Da.

— Sfântă Fecioară! Ce mai față de altar s-ar face din așa ceva pentru parohie! Scumpul meu domnișor, dăru-iește-o bisericii, îți vei mîntui sufletul, pe cînd păstrînd-o ți-l vei prăpădi. Vai ce drăguț ești așa! Am s-o chem pe domnișoara, să te vadă.

— Hai, Nanon, de vreme ce Nanon te cheamă, hai, taci odată! Lasă-mă să mă culc, voi rîndui mîine bagajele! Și dacă halatul meu îți place atît de mult, îți vei mîntui tu sufletul. Sînt prea bun creștin ca să nu ți-l dau la plecare și să faci din el ce-ți pofteste inima.

Nanon rămase încremenită, uitîndu-se la Charles, fără a se încumeta să creadă ce-i auzeau urechile.

— Să-mi dai mie minunea asta fără pereche?! rosti dînsa, luîndu-și tîlpășița. Domnul acesta a și început să viseze. Bună seara!

— Noapte bună, Nanon... "Ce caut eu aici? se întrebă Charles adormind. Tata nu-i un om să umble după cai verzi pe pereți; călătoria mea trebuie să aibă un scop... Șș. Pe mîine treburile serioase, cum a spus nu mai știu ce nătărău de grec".

"Sfântă Fecioară. Ce drăguț mai e verișorul", își spunea Eugénie, oprindu-se din rugăciunea pe care, în acea seară, n-o mai isprăvi.

Doamna Grandet se culcă fără să se gîndească la nimic. Prin ușa de comunicație din mijlocul peretelui, îl auzea pe zgîrcit plimbîndu-se de-a lungul și de-a latul odăii.

Asemenea tuturor femeilor timide, învățase pe de rost firea soțului și stăpînului său. Ca pescărușul, care presimte furtuna, bănuie, după imperceptibile semne, vijelia lăuntrică ce-l frămînta pe Grandet. Și, pentru a folosi propria sa expresie, atunci făcea pe moarta.

Grandet se uita la ușa cabinetului, căptușită cu tablă pe dinăuntru, spunîndu-și:

"Ce idee năstrușnică pe frate-meu să mă pricopsească cu odorul lui. Frumoasă moștenire! N-am de unde da nici douăzeci de scuzi. Dar ce sînt douăzeci de scuzi pentru coconașul ăsta, care se zgîia cu lornieta la barometrul meu ca și cum ar fi vrut să-l dea pe foc?!"

Gîndindu-se la consecințele acestui dureros testament, Grandet era poate mai agitat decît fratele său în clipa cînd îi scrisese.

"Chiar să-mi dea oare halatul acela țesut cu aur?" se întreba Nanon, adormind gata înfășurată în fața ei de altar, ca să viseze flori, covoare, damascuri pentru înțlia oară în viața ei, așa cum Eugénie visă vis de iubire.

Capitolul III DRAGOSTE DE PROVINCIE

În nevinovată și monotona viață a tinerelor fete bate un ceas încîntător, cînd soarele le umple inima cu raze, cînd floarea le șoptește gînduri, cînd bătaile repezi ale inimii împărtășesc minții rodnică lor căldură și topesc gîndurile într-o nelămurită dorință: zi de inocentă melancolie și de suave bucurii! Cînd copiii încep să vadă, surîd; cînd o fată întrezărește sentimentul în natură, surîde, cum surîdea în pruncie. Dacă lumina e prima dragoste a vieții, dragostea nu este oare lumina inimii? Clipa sorocită să pătrundă taina celor pămîntești sosise pentru Eugénie...

Deprinsă a se trezi o dată cu zorile, ca toate fetele din provincie, ea se sculă dis-dimineată; își isprăvi rugăciunile și începu să-și facă toaleta, îndeletnicire care de acum înainte avea să capete un sens. Mai întîi, își netezi părul castaniu, își încolăci pe creștet cozile bogate cu cea mai mare grijă, ca nu cumva să scape din ele vreo șuviță, și își făuri o pieptănătură simetrică, menită să pună în lumină timida candoare a chipului, îmbinînd simplitatea podoabei cu naivitatea trăsăturilor. Apoi, spălîndu-și de cîteva ori mîinile cu apă rece, care îi înăsprea și-i înroșea pielea, își privi frumoasele brațe rotunde și se întreba ce-o fi făcînd verișorul de are mîini atît de albe și de moi, cu unghii atît de îngrijite, își puse ciorapi noi și cele mai frumoase încălțări, înnodă strîns șireturile ghetelor, fără a sări vreo gaură. În fine, pentru prima oară în viața ei, dori să arate cît mai bine, descoperi ce înseamnă să ai o rochie nouă, bine croită și care să te facă mai atrăgătoare.

Cînd isprăvi cu găteala, auzi bătînd orologiul parohiei și se miră că nu e decît șapte, în dorința de a avea răgaz destul pentru a se dichisi cît mai pe îndelete, se sculase prea devreme. Necunoscînd arta de a potrivi de zece ori o șuviță de păr și de a studia efectul, Eugénie își încrucișa brațele, se așeză la fereastră, contemplînd curtea, grădina îngustă și înaltele terase, care o dominau, privește posomorită, dar nu lipsită de tainicele frumuseți ale singurătății și ale naturii sălbatice.

Lîngă bucătărie era o fîntînă împrejmuată cu ghizduri, care avea un scripet sprijinit într-o pripoană de fier îndoit, înfășurată în cîrcei de viță-de-vie cu foi veștede și ruginite de toamnă; de acolo întortocheatul butuc de viță ajungea zidul, se agăța de perete, se prelungea de-a lungul casei și sfîrșea pe o stivă, unde lemnele erau orînduite cu tot atîta migală cum pot fi cărțile unui bibliofil. Lespezile curții căpătaseră acea culoare negricioasă produsă cu timpul de mușchi, de ierburi și de neumblare. Zidurile groase își arătau veșmîntul verde, tăiat de lungi și negre falduri, în sfîrșit, cele opt trepte din fundul curții, care duceau pînă la poarta grădinii, erau dărăpănate și îngropate sub verdeața înaltă, ca mormîntul unui cavaler înhumat de văduva sa în veacurile cruciadelor. Deasupra unui postament de pietre tocite se înălțau niște gratii de lemn pe jumătate putrede și surpate de vechime, dar printre care se încolăceau în voia lor florile agățătoare. De fiecare parte a porții pe unde se putea privi, își înaintau crengile încîlcite doi meri gîrbovi. Trei poteci paralele, așternute cu nisip și despărțite de pătrate, cu pămîntul susținut într-o bordură de merișor, alcătuiau acea grădină care se termina în josul terasei cu un boschet de tei. La un capăt, zmeură; la altul, un nuc uriaș, plecîndu-și crengile pînă peste biroul dogarului. Ziua senină și minunatul soare al toamnelor de pe țărmurile Loarei începeau să împrăstie bruma căzută în timpul nopții pe obiectele pitorești, pe ziduri, pe plantele ce împodobeau grădina și curtea.

Eugénie găsi un farmec cu totul nou în înfățișarea acestor lucruri, care îi păreau atît de banale pînă atunci. Mii de simțăminte nelămurite se nășteau în sufletul ei și creșteau acolo pe măsură ce creșteau afară razele de soare. O cuprinse pînă la urmă acel suflu de plăcere vagă și inexplicabilă care învăluie ființa sufletească cum un nor ar învălui ființa trupestă. Gîndurile i se acordau cu amănuntele ciudatei priveliști, și armoniile inimii se contopeau cu imnul naturii.

Cînd soarele atinse partea zidului pe care se revărsau florile de chica-voinicului, cu frunze dese și culori schimbătoare ca și gușa porumbeilor, Eugéniei i se păru că raze cerești de speranță îi luminează viitorul, și de atunci înainte avea să-i placă îndeosebi a privi acea latură de zid, palidele flori, clopoței albaștri și ierburile ofilite, de care se legase o amintire tot așa de gingașă ca cele din copilărie. Foșnetul fiecărei frunze cînd se desprindea din ramuri vibra ca un răspuns la tainicele întrebări ale fetei, care ar fi stat acolo toată ziua, fără să-și dea seama de trecerea ceasurilor.

Apoi urmară furtunoase frămîntări sufletești. Se sculă de mai multe ori, se așeză în fața oglinzii și se privi ca un autor sever care-și cercetează opera pentru a o critica și pentru a-și găsi lui însuși cusururi.

— Nu sînt destul de frumoasă pentru el! Acesta era gîndul Eugéniei, gînd umil și plin de suferințe.

Biata fată nu era dreaptă cu dînsa, dar modestia, sau mai bine zis teama e una din primele virtuți ale dragostei. Eugénie aparținea celui soi de fete bine legate, cum se găsesc în mica burghezie, și a căror frumusețe pare vulgară; dar dacă semăna cu Venus din Milo, formele sale îi erau înnobilate de acea suavitate a simțămîntului creștin, care purifică femeia și-i dă o distincție necunoscută sculptorilor din antichitate. Avea capul mare, fruntea bărbătească, dar delicată ca a lui Jupiter de Phidias¹⁹, și ochii cenușii, în care toată viața ei castă se oglindea pe de-a-ntregul, revărsînd o lumină scînteietoare. Trăsăturile obrazului ei rotund, rumen și proaspăt odinioară, erau cam îngroșate din pricina unui vărsat, care fusese destul de milostiv ca să nu lase urme, dar care atinsese catifeaua pielii, rămasă cu toate acestea încă așa de dulce și de fină, încît și pura sărutare a mamei lăsa o urmă învăpăiată. Nasul îi era poate puțin cam mare, dar se potrivea cu gura, de un roșu de miniu, ale cărei buze erau pline de iubire și bunătate. Gîtul, de-o rotunjime perfectă. Pieptul plin, întotdeauna pudic înfășurat, atrăgea privirea și îndemna la visări; îi lipsea, firește, ceva din grația care se datorește toaletei, dar pentru cunoscători această lipsă de mlădiere a taliei înalte trebuia să însemne fără îndoială un anume farmec. Eugénie, mare și voinică, n-a-vea deci nimic din drăgălășenia care place celor mulți; dar era de-o frumusețe din cele îndeobște puțin prețuite la prima vedere, pe care le pătrund și de care se îndrăgostesc numai artiștii. Pictorul, care caută printre pămîin-teni imaginea de cerească puritate a Fecioarei Măria, pictorul, care cere naturii feminine acei ochi de o smerită mîndrie, intuiți de Rafael, acele linii feciorelnice, adesea datorite poate doar unui hazard al nașterii, dar pe care numai o neprihănită și creștinească viață poate să le păstreze ori să le transmită; acel pictor, înamorat de un atît de rar model, ar fi găsit din prima clipă pe chipul Eugéniei acea noblețe înăscută, ignorîndu-se pe sine; sub fruntea ei atît de calmă ar fi întrezărit o lume de iubire, și în tăietura ochilor, în clipirea

¹⁹Sculptor grec c.500-c.432 î.c.

pleoapelor, acel divin "nu-știu-ce și nu-știu-cum". Trăsăturile sale, conturul liniilor, pe care crispația plăcerii nu le-a alterat și nu le-a ofilit niciodată, semănau cu liniile zării, atât de dulce pierdute în luciul depărtatelor și liniștitelor lacuri. Această înfățișare calmă, colorată, învăluită de-o boare de lumină, ca o minunată floare ce abia s-a deschis, alina sufletul, comunica farmecul conștiinței de cleștar, care se oglindea în ea, și îți impunea s-o contempli.

Eugénie mai era încă pe tărîmul vieții unde înfloresc iluziile copilăriei și unde lăcrămioarele se culeg cu o desfătare necunoscută mai târziu. De aceea își spuse, uitîndu-se în oglindă, fără să bănuiască încă ce-i iubirea: "Sînt prea urîță; nici n-are să mă bage în seamă." Apoi deschise ușa odăii care dădea spre scară și ciuli urechea să asculte ecourile casei.

"Nu s-a sculat încă", gîndi, auzind tușitul de dimineață al lui Nanon, care umbla încoace și încolo, măturînd sala, ațîțînd focul, legînd cîinele și vorbind cu vitele din grajd.

Eugénie coborî într-o fugă la Nanon, în grajd, unde mulgea vaca.

— Nanon, buna mea Nanon, fă te rog frișca pentru cafeaua verișorului.

— Dar, domnișoară, asta ar fi trebuit s-o pregătim de ieri, spuse Nanon pornindu-se pe un rîs zgomotos. Nu pot să mă fac frișca la minut! Știi însă că verișorul dumitale e drăgălaș, drăgălaș, tot ce se poate numi mai drăgălaș. Dumneata nu l-ai văzut în halatul lui de aur și mătase. Eu l-am văzut. Poartă lenjerie tot așa de fină ca stiharul domnului părinte.

— Nanon, fă-ne măcar o plăcintă.

— Și cine îmi dă lemne ca s-o coc, și făină, și unt? întrebă Nanon, care, în calitatea sa de prim-ministru pe lîngă Grandet, lua adesea în ochii Eugéniei și ai maicii sale o importanță enormă. Trebuie oare să-l furăm pe domnul și stăpînul nostru ca să-l sărbătorim pe vărul dumitale? Cere-i unt, cere-i făină, cere-i lemne, e doar tatăl dumitale și poate că o să-ți dea. Iată-l coborînd să vadă de ale mesei...

Eugénie se strecură speriată în grădină auzind scîrțîitul scării sub pașii părintelui său începuse a resimți efectele acelei adînci pudori și ale acelei ascuțite conștiințe a fericirii noastre, care ne fac să credem, poate pe bună dreptate, că gîndurile ne sînt scrise pe frunte și că sar în ochii tuturor. Dîndu-și seama în sfîrșit de recea goliciune a casei părintești, biata fată simțea un fel de umilință că nu putea s-o armonizeze cu eleganța verișorului. Simțea o înfocată nevoie să facă pentru el ceva: dar ce? nu știa nimic! Sinceră și naivă, se lăsa purtată de natura ei serafică, fără a se împotrivi nici simțămintelor, nici impresiilor. Fusesse de ajuns numai aspectul acestui verișor, pentru a trezi în ea pornirile firești ale femeii, ce aveau să se dezlănțuie cu atît mai puternice, cu cît, ajungînd la vîrsta de douăzeci și trei de ani, se găsea în plinătatea gîndirii și a dorințelor.

Pentru înțîia oară simți groaza strîngîndu-i inima la înfățișarea tatălui său, văzu în el stăpînul sorții sale și se socoti vinovată fiindcă nu-i putea mărturisi unele gînduri. Începu să meargă cu pași repezi, minunîndu-se că respiră un aer parcă mai curat, că simte razele soarelui mai înviorătoare și că află în ele o altă căldură pentru suflet, o viață nouă.

În vreme ce se căznea să iscodească un vicleșug pentru a obține plăcinta cu pricina, se iscă între Nanon și Grandet una din acele gîlcevi tot așa de rare între dînșii, cum sînt rîndunelele iarna. Cu cheile în mînă, zgîrciobul venise să cîntărească merindele de trebuință pentru o zi.

— N-a mai rămas pîine de ieri? o întrebă pe Nanon.

— Nici o firimitură, domnule.

Grandet luă o pîine mare, rotundă, tăvălită de nădejde prin făină, coaptă în tiparul unui coș din acelea turtite pe care le folosesc brutarii în Anjou, și, cînd se pregătea s-o taie, Nanon îi spuse:

— Azi sîntem cinci, domnule.

— Ai dreptate, răspunse Grandet, dar pîinea ta cîntărește șase livre și o să-ți mai rămînă. De altfel, ai să vezi că acești domnișori din Paris nu mănîncă pîine de loc.

— Atunci, o să mănînce frippe? întrebă Nanon.

În Anjou frippe e un cuvînt popular însemnînd tot ce se unge pe pîine, începînd de la unt, frippe grosolană, pînă la dulceața de piersică, cea mai aleasă dintre frippes; toți cei care în copilărie au lins frippes-ele lăsînd pîinea, vor înțelege tîlcul acestei denumiri.

— Nu, răspunse Grandet, ăștia nu mănîncă nici frippe, nici pîine... Sînt ca niște mironosițe de măritat.

În sfîrșit, după ce ordonă cu toată zgîrcenia lista bucatelor din acea zi, moșul se îndreptă spre dulapul cu poame, fără a uita, bineînțeles, să închidă ușile de la cămară, cînd Nonon îl opri, spunîndu-i:

— Domnule, dați-mi nițică făină și nițel unt, ca să fac niște plăcinte pentru copii...

— Nu cumva ai de gând să prădezi casa pentru nepotu-meu?

— Nu mă gândesc la el cum nu mă gândesc la câinele din ogradă, chiar mai puțin decât vă gândiți dumneavoastră... Uite că-mi dați numai șase bucăți de zahăr! Îmi trebuie opt.

— Ce-i cu tine, Nanon? Nu te-am văzut niciodată așa. Ce ți-a venit în cap? Tu ești stăpînă aici? Nu-ți dau decât șase bucăți de zahăr.

— Ei bine, atunci cu ce să-și îndulcească nepotul dumneavoastră cafeaua?

— Cu două bucăți, eu am să mă lipsesc.

— Să vă lipșiți de zahăr la vîrsta dumneavoastră? Mai bine vă cumpăr eu din banii mei.

— Nu te băga unde nu-ți fierbe oala!

Deși prețul scăzuse, zahărul era în ochii dogarului cea mai scumpă marfă, costînd pentru el tot șase franci livra. Obligația de a-l economisi, impusă sub Imperiu, devenise cel mai înrădăcinat obicei al lui.

Toate femeile, pînă și cele mai neroade, cunosc însă destule șiretlicuri cînd e vorba să-și ajungă scopul. Nanon lăsă baltă povestea cu zahărul, ca să poate cîștiga plăcinta.

— Domnișoară! strigă ea prin geam. Nu-i așa că vrei plăcintă?

— Nu, nu, răspunse Eugénie.

— Haide, Nanon, zise Grandet, auzind glasul fetei, ține!...

Deschise dulapul cu făină, îi dădu o măsură și mai adăugă încă vreo cîteva dramuri la bucata de unt pe care o tăiase înainte.

— O să-mi trebuiască și lemne ca s-o coc, mai aminti neînduplecată Nanon.

— Ei bine, ia cîte îți trebuie! Încuviință el melancolic. Dar atunci, fă o plăcintă cu fructe, și cu acest prilej gătește și toată mîncarea, în așa fel ca să nu arzi focul de două ori.

— Asta-i bună! exclamă Nanon. Mai era nevoie să mi-o spuneți?

Grandet aruncă spre fidelul său ministru o privire aproape paternă.

— Domnișoară, strigă bucătăreasa, o să avem plăcintă!

Moș Grandet se întoarse încărcat de poame, umplu o farfurie și o puse pe masa din bucătărie.

— Ia privește, domnule, rosti Nanon, ce mai cizme frumoase are nepotul dumneavoastră! Ce piele, și ce miros! Cu ce să le lustruiesc oare? Pot să le văcsuiesc cu crema dumneavoastră de ouă?

— Nanon, mă tem că oul vătăma pielea asta! De altfel, spune-i că habar n-ai cum să cureți marochinul... Da, ăsta-i marochin; să-și cumpere singur din Saumur chiclezurile cu care să-și lustruiască cizmele și să ți le aducă. Am auzit că s-ar pune și zahăr cu frișca, pentru ca să capete lustru mai grozav.

— Atunci, te pomenești c-o fi o cremă bună de mîncare... spuse sluga ducînd cizmele la nas. Vai, miroase ca apa de colonie a doamnei. Ah! ce nostimă treabă.

— Nostim? bombăni stăpînul. Ți se pare că e nostim să coste cizmele mai multe parale decât face cel care le poartă?

— Domnule, voi să afle Nanon, adresîndu-se stăpînului, care adusese pentru a doua oară fructe și închisese dulapul, ce ziceți? Nu gătim măcar o dată sau de două ori pe săptămînă mîncare cu carne, de hatîrul nepotului?...

— Hm! Gătește...

— Trebuie atunci să mă duc la măcelărie.

— Nici gînd; ai să ne faci ciorbă de pasăre, fermierii îți vor aduce destule. Ba am să-i spun lui Cornoiller să ucidă și cîteva ciori. Din vînatul ăsta se face cea mai bună ciorbă din lume.

— Domnule, adevărat să fie că ciorile mănîncă morți?

— Proastă mai ești, Nanon. Mănîncă și ele, ca și oamenii, tot ce găsesc. Noi nu trăim tot din morți? Ce-s moștenirile?

Cum nu mai avea de dat nici o poruncă, moș Grandet își scoase ceasornicul și, văzînd că mai era o jumătate de ceas pînă la masă, își luă pălăria, se abătu să-și sărute fata și-i spuse:

— Nu vrei să facem o plimbare împreună pe malul Loarei, prin fînețele mele? Am acolo ceva de văzut.

Eugénie se duse să-și pună pălăria de pai, cusută și căptușită cu mătase trandafirie; apoi tatăl și fiica coborîră, pe ulița întortocheată, pînă în piață.

— Unde ați pornit așa de dimineață? întrebă notarul Cruchot, imitîndu-l pe Grandet.

— Am de văzut ceva, răspunse moșul, ghicind la rîndul lui de ce prietenul o luase cu

plimbarea atît de dimineată.

Cînd moș Grandet se ducea să vadă ceva, notarul știa din experiență că avea întotdeauna de cîștigat și el ceva cu dînsul. Deci, îl însoți.

— Hai, Cruchot! îl îndemnă Grandet. Ca prieten ce-mi ești, vreau să-ți dovedesc că e o prostie să sădești plopî într-un pămînt bun...

— Socotești așadar că înseamnă mai nimic cei șazeci de mii de franci, pe care i-ai încasat pentru plopîi din zăvoaiele de pe malul Loarei? întrebă maestrul Cruchot, căscînd ochii prostește. Mare noroc ai avut!... Să tai copacii, tocmai cînd lipsea la Nantes lemnul alb, și să-i vinzi cu treizeci de franci!

Eugénie asculta fără a bănuî că se apropie cea mai solemnă clipă din viața sa și că datorită notarului avea să se pronunțe asupra ei o hotărîre părintească și suverană. Grandet ajunsese la mărețele pășuni de pe malurile Loarei, unde treizeci de lucrători dădeau zor cu curățatul, cu umplutul și cu nivelatul locurilor pe unde fuseseră plopîi odinioară.

— Maestre Cruchot, privește cît pămînt cuprinde un plop! îl îndemnă Grandet pe notar. Jean, strigă apoi unui lucrător, mă... mă... măsoară cu stînjenu toa... toa... toate laturile!

— De patru ori opt picioare, răspunse lucrătorul după ce sfîrși de măsurat.

— Treizeci și două de picioare pierdute, făcu socoteala Grandet lui Cruchot. Aveam pe rîndul acesta trei sute de plopî, nu? Ori trei su... su... te trei... ze... ci... și două de picioare... mîn... cau... cinci su... te... picioare de fîn; mai adaugă de două ori atîtea margini, fac o mie cinci sute; rîndurile din mijloc tot atîta. Atunci să... să... spunem trei mii de căpițe de fîn,

— Ei bine, încuviință Cruchot, ca să-i vină în ajutor prietenului, trei mii de căpițe din fînul acesta fac circa o mie opt sute de franci.

— Zi... zi... două mii, că nu trebuie să uiți cele trei sau patru sute de franci pentru otava. Ei bine, fă so... co... tea... la... cît dau două mii de franci pe... pe... an timp de patruzeci de ani cu do... do... bînzile... compuse... pe care le cunoști.

— Cam la o sută de mii de franci, spuse notarul.

— Așa zic și eu. Asta n-ar face decît o sută de mii de franci. Ei bine, adăugă podgoreanul fără a se mai blîbîi, două mii cinci sute de plopî de patruzeci de ani n-o să-mi dea nici șaptezeci și cinci de mii de franci, înseamnă o pagubă. Iată la ce m-am gîndit, rosti Grandet, tare pe aritmetica lui Jean, adăugă el în chip de con-cluzie, astupi toate gropile, în afară de cele dinspre Loara, unde ai să sădești plopîi cumpărați de mine. Sădiți în apropierea apei, își vor trage hrana de pe spinarea statului, continuă apoi întorcîndu-se spre Cruchot și făcînd să tresalte negul de pe nas într-o ușoară mișcare, care prețuia cît cel mai ironic zîmbet.

— Nici vorbă; plopîi trebuie sădiți pe locurile slabe! recunosc Cruchot, uluit de socotelile lui Grandet.

— Mda, dragă domnule, răspunse sarcastic dogarul.

Eugénie, care admira minunata priveliște a Loarei, fără a asculta calculele părintelui său, aținti deodată urechea la auzul celor spuse de Cruchot:

— Ei, ți-ai adus și un ginere de la Paris, în tot Saumurul nu se mai vorbește decît de nepotul dumitale. În curînd voi avea de făcut un act de căsătorie, nu-i așa, moș Grandet?

— Ai... ai ie... ieșit așa de di... dimineată ca să... să-mi spui una ca asta? replică Grandet, însoțindu-și această zeflema de o nouă tresăltare a negului de pe nas. Ei bine, dragă... voi fi sincer și-ți voi spune ceea ce vrei... vrei să... să știi. Mi-aș arunca mai lesne fa... fata în Loara, decît s-o... s-o... dau vă... vărului său; poți s-o... s-o spui tu... tuturor. Dar nu, lasă-i mai bi... bine să... să tră... trîncănească.

Acest răspuns o făcu pe Eugénie să vadă negru înaintea ochilor, îndepărtatele speranțe, cîte abia începuseră să se înfiripe în inima ei, deodată au înflorit, au crescut și au alcătuit un mănunchi de flori, pe care în aceeași clipă le văzu smulse și aruncate la pămînt. Din ajun se atașase de Charles cu toate mrejele fericirii, care unesc sufletele; de azi înainte, suferința avea să le întărească într-alt fel. Nu e scris oare în nobilul destin al femeii să

fie mai încercată de năpasta mizeriilor, decît de splendorile fericirii? Cum de se stinsese în inima tatălui său simțămîntul părintesc? De ce crimă se făcuse oare vinovat Charles? Misterioase întrebări! Dragostea ei născîndă — atît de adîncă taină — se și învăluia în enigme. Se întoarse, abia ținîndu-se pe picioare, și, ajungînd în vechea stradă întunecoasă, așa de veselă îndeobște pentru ea, o găsi acum mohorîta și sorbi melancolia impregnată aici de atîta amar de timp. Nici unul din învățămintele dragostei n-o cruța.

La cîțiva pași de casă, o luă înaintea tatălui său și-l așteptă în poartă, după ce bătuse.

Grandet, care văzuse în mîna notarului o gazetă, îl întrebă:

— La cît s-au ridicat fondurile?

— Nu vrei să mă ascuți, Grandet! răspunse Cruchot. Cumpără repede, mai e încă de cîștigat douăzeci la sută în doi ani, în afară de dobînzile excelente, cinci mii de livre venit la optzeci de mii de franci. Fondurile sînt la optzeci de franci și cincizeci de centime.

— Vom vedea, spuse Grandet mîngîindu-și bărbia.

— Dumnezeu! exclamă notarul, deschizînd gazeta.

— Dar ce-i? strigă Grandet în clipa în care Cruchot îi puse gazeta sub ochi, spunîndu-i: "Citește articolul ăsta".

"Domnul Grandet, unul din cei mai stimați neguțători din Paris, și-a zburat creierii ieri, după obișnuita sa apariție la Bursă, își trimisese demisia președintelui Camerei, dîndu-și totodată demisia și din funcția de judecător al Tribunalului de Comerț. Falimentele domnilor Roguin, agentul său de schimb, și Louchet, notarul său, l-au ruinat. Considerația de care se bucura domnul Grandet și creditul său erau, cu toate astea, așa de mari, încît, fără îndoială, ar fi fost sprijinit pe piața Parisului. Păcat că acest om cinstit s-a lăsat răpus sub impresia primului moment de deznădejde" etc.

— Știam! spuse bătrînul podgorean către notar.

Această vorbă îl înmărmuri pe maestrul Cruchot, care, cu toată nepăsarea-i de notar, simți fiori în tot trupul la gîndul că, poate, Grandet din Paris ceruse zadarnic milioanele lui Grandet din Saumur.

— Și fiul lui, atît de vesel aseară?...

— Nu știe încă nimic, răspunse Grandet cu același calm.

— La revedere, domnule Grandet! zise Cruchot, care înțelesese totul, și o luă la picior să-l liniștească pe președintele Bonfons.

La întoarcere, Grandet găsi masa pusă. Doamna Grandet, de gîtul căreia se agățase Eugénie, ca s-o sărute ca aprinsa zvîcnire de inimă ce ne-o pricinuieste o durere ascunsă, stătea pe scaunul său și își croșeta mîneci pentru iarnă.

— Puteți să vă așezați la masă, zise Nanon, coborînd cîte patru trepte deodată, băiatul doarme ca un înger! Cît de drăguț e așa, cu ochii închiși. Am intrat, l-am strigat. Nici gînd.

— Lasă-l să doarmă, spuse Grandet. Oricît de tîrziu s-ar scula, tot va fi destul de devreme ca să afle veștile proaste.

— Ce este? întrebă Eugénie, punîndu-și în cafea două bucățele mici de zahăr, cîntărind te miri ce și mai nimic, pe care moșneagul le tăia singur cînd n-avea ce face, ca să-și treacă timpul.

Doamna Grandet, care nu îndrăznise să pună aceeași, întrebare, se uită spre soț.

— Tatăl lui și-a zburat creierii.

— Unchiul?... zise Eugénie.

— Sărmanul băiat, strigă doamna Grandet.

— Da, sărman, nu mai are nici un gologan.

— Ah, și doarme, parcă ar fi regele pămîntului, spuse Nanon cu glas înduioșat.

Eugénie încetă să mai mănînce. Inima i se strînse, cum se strînge orice inimă cînd pentru întîia oară mila față de nenorocirea celui pe care-l iubește inundă întreaga ființă a unei femei. Tînăra fată începu să plîngă.

— Nici nu ți-ai cunoscut unchiul, de ce plîngi? o dojeni zgîrcitul, aruncîndu-i una din acele priviri de tigru flămînd, pe care le arunca fără îndoială grămezilor sale de aur.

— Dar, domnule, îndrăzni sluga, cui nu i s-ar rupe inima de milă pentru acest biet tinerel, care doarme buștean, fără să-și bănuiască soarta?

— Nu te-am întreat, Nanon! Ține-ți gura!

Eugénie învăță în clipa aceea că orice femeie care iubește trebuie s-ascundă ce simte. Așa că nu răspunse.

— Nădăjduiesc că pînă ce mă întorc n-o să-i spuneți nimic, doamnă Grandet, spuse bătrînul în continuare. Sînt nevoit să mă duc pentru a pune să se alinieze șanțul pășunilor de lîngă drum. Am să fiu îndărăt la amiază și atunci voi sta de vorbă cu nepotul despre afacerile sale. Cît despre tine, domnișoară Eugénie, dacă plîngi cumva pentru filfizonul ăsta, apoi ai nimerit-o rău, copilo! Are să se care valvîrtej în Indii. N-ai să-l mai vezi...

Își luă mînușile de pe marginea pălăriei și le puse cu netulburatul lui calm dintotdeauna, le potrive bine în-desîndu-și palmele cu degetele răsfirate una într-alta și plecă.

— Ah! mamă, mă înăbuș! gemu Eugénie, cînd rămase numai cu maică-sa. Niciodată n-am suferit atîta.

Doamna Grandet, văzîndu-și fata îngălbenind, deschise fereastra și o sili să respire aerul înviorător.

— Mi-e mai bine, șopti Eugénie după o clipă. Asemenea emoție nervoasă, la o fire pînă atunci în aparență liniștită și rece, o mișcă pe doamna Grandet, care se uită la copilă cu acea intuiție înțeleghătoare a mamelor pline de duioșie — și ghici totul. La drept vorbind, viața faimoaselor surori ungueroaice, lipite una de alta printr-o eroare a naturii, nu era mai strîns legată decît aceea a Eugéniei și a mamei sale, aflîndu-se veșnic împreună la același pervaz al ferestrei, împreună la biserică, dormind împreună, respirînd același aer.

— Biata mea copilă! Îngîină doamna Grandet, prinzînd capul Eugéniei ca să-l rezeme de pieptul ei.

La aceste cuvinte, fata își ridică capul și o întrebă din ochi, căutînd să-i pătrundă în ascunzișul gîndurilor, apoi îi spuse:

— De ce să-l trimită în Indii? Dacă e așa de nenorocit, nu trebuie oare să rămîină lîngă noi? Nu-i ruda noastră cea mai apropiată?

— Da, copilă, așa ar fi cel mai firesc; dar tata o fi avînd motivele sale, trebuie să le respectăm.

Mama și fiica se așezară în tăcere, una pe jilțul ridicat, alta pe scăunel, și amîndouă începură să lucreze. Pătrunsă de recunoștință pentru nespusa înțelegere pe care i-o dovedise blînda-i mamă, Eugénie îi sărută mîinile, murmurînd:

— Cît ești de bună, mamă dragă.

Cuvintele acestea înșeninară îmbătrînitul obraz matern, ofilit de îndelungatele ei suferințe.

— Îl găsești bine? Întrebă Eugénie.

Doamna Grandet nu răspunse decît printr-un surîs; apoi, după o clipă de tăcere, rosti încet:

— Nu cumva îl și iubești? Ar fi rău.

— Rău, reluă Eugénie, de ce rău? Îți place ție, îi place lui Nanon, de ce nu mi-ar plăcea și mie? Mamă, hai să așezăm masa pentru dînsul.

Și aruncă lucrul; mama făcu la fel, spunîndu-i:

— Ești nebună!

Dar găsi îndreptățită nebunia aceasta a fetei, împărtășind-o.

Eugénie o strigă pe Nanon.

— Ce mai vrei, domnișoară?

— Nanon, ai frișca pentru prinz?

— Ah, pentru prînz, da, răspunse bătrîna servitoare.

— Ei bine, dă-i o cafea mai tare, am auzit de la domnul des Grassins că la Paris cafeaua se face foarte tare. Pune-i mai multă.

— Și de unde s-o iau?

— Cumpără.

— Și dacă mă întîlnesc cu domnul?

— E la finețele lui.

— Fug. Dar domnul Fessard, băcanul, m-a și întrebat dacă n-au descălecat cumva la noi cei trei magi, cînd mi-a vîndut lumînarea. Tot orașul o să afle de risipa care ne-a apucat.

— Dacă tătîne-tău bagă de seamă ceva, se cutremură doamna Grandet, e în stare să ne bată.

— N-are decît! Ne va bate, și noi vom suporta loviturile în genunchi.

Doamna Grandet își ridică ochii spre cer drept răspuns. Nanon își puse boneta și ieși. Eugénie scoase o față de masă curată, se duse să coboare din pod niște struguri, pe care în toamnă, amuzîndu-se, îi înșirase pe sfori, păși ușor de-a lungul coridorului, ca să nu-și trezească verișorul, și nu s-a putut stăpîni să nu asculte la ușă răsuflarea strecurată printre buzele lui în răstimpuri egale.

"Nefericirea veghează plecată deasupra lui, în timp ce el doarme", gîndi ea.

Alese cele mai verzi foi de viță, aranja cochet strugurii ca cel mai iscusit sufragiu și depuse triumfal farfuria pe masă. Șterpeli din bucătărie cîteva din perele numărate de taică-său și le așeză în formă de piramidă printre foi. Se ducea, venea, alerga, sălta. Ar fi fost în stare să dea iama prin toată casa; dar toate cheile erau la bătrîn. Nanon se întoarse cu două ouă proaspete. Cînd zări ouăle, Eugénie aproape să-i sară de gît.

— Fermierul din Lande le avea în coș. I le-am cerut, și mi le-a dat ca să-mi facă pe plac, moșnegelul!...

După două ceasuri de zor și grijă, în care timp Eugénie lăsă baltă lucrul de mai multe

ori ca să vadă dacă fierbe cafeaua, ca să asculte ecourile din camera unde verișorul se sculase, reuși să pregătească un dejun foarte simplu și prea puțin costisitor, dar care se depărta grozav de inveteratele tradiții ale casei. Micul dejun de obicei se lua în picioare. Fiecare se îndestula cu o felie de pâine, cu o fructă sau cu unt și cu un pahar de vin. Văzînd masa așezată lîngă sobă, cu un scaun înaintea tacîmului pregătit pentru Verișor, văzînd cele două farfurii încărcate cu poame și potrivite așa de frumos, sticla cu vin alb, pâinea și zahărul grămădit într-o zaharniță, Eugénie tremura ca frunza gîndindu-se la privirile pe care i le-ar fi aruncat zgîrcitu-i tată dacă s-ar fi întors în acea clipă. La acest gînd, se uita mereu la ceasornicul din perete și mereu calcula dacă va mai avea timp ori nu vărul să se poată înfrupta din toate înainte de întoarcerea hapsînului.

— Fii pe pace, Eugénie, dacă vine tata, iau totul asupra mea, o liniști doamna Grandet.

Eugénie nu se putu opri să nu lăcrimeze.

— Ah! scumpă mamă, strigă ea, n-am știut să te iubesc îndestul.

După ce se mai foi cîțva timp fredonînd prin odaie, Charles coborî. Din fericire, nu era nici unsprezece. Parizianul se dichisise și se sclivisise cu atîta cochetărie, ca și cum s-ar fi aflat la castelul nobilei doamne, care călătorea prin Scoția. Păși pragul cu acea afabilă și zîmbitoare siguranță de sine care stă atît de bine tinereții și care pricinui Eugéniei o dureroasă bucurie. Se hotărîse sa ia în glumă prăbușirea castelelor sale din Anjou, încît își întîmpină foarte voios mătușa.

— Cum ai dormit azi-noapte, dragă mătușico? Și dumneata, verișoară?

— Bine, domnule, dar dumneata? întrebă doamna Grandet.

— Eu, minunat.

— Trebuie să-ți fie foame, dragul meu văr, rosti Eugénie. Așază-te la masă.

— Dar niciodată nu mănînc înainte de amiază, ora la care mă scol de obicei. Am dus-o atît de prost pe drum,, încît aș fi în stare s-o fac și pe asta. De altfel...își scoase din buzunar cel mai delicios ceasornic plat pe care Breguet îl fabricase vreodată.

— Hm. Dar e abia unsprezece, am fost destul de matinal.

— Matinal?... întrebă doamna Grandet.

— Da, dar am vrut să-mi aranjez mai întîi lucrurile. Așa fiind, voi lua cu plăcere o nimica toată, un pui, o potîrniche...

— Sfîntă Fecioară, strigă Nanon, la auzul acestor cuvinte.

"O potîrniche!", își spuse în sine și Eugénie, care în acea clipă ar fi vrut să-și dea toți banii economisiți pentru o singură potîrniche.

— Vino de ia loc, spuse mătușa.

Spilcuitul dandi se lăsă să cadă în jilt ca o prea frumoasă și alintată femeiușcă, care se tolănește pe divanul ei. Eugénie și mama își împinseră scaunele și se așezară lîngă el, la gura sobei.

— Aici stați întotdeauna? le întrebă Charles, găsind sala și mai urîță la lumina zilei de cum i se păruse seara.

— Tot timpul, răspunse, sorbindu-l din ochi, Eugénie, tot timpul în afară de vremea culesului. Atunci ne ducem să-i ajutăm lui Nanon și stăm cu toții la mănăstirea din Noyers.

— Nu vă plimbați niciodată?

— Numai cîteodată, duminica, după slujbă, cînd e vremea frumoasă, răspunse doamna Grandet, ne plimbăm pe pod, sau ne ducem să ne uităm cum se cosește finul.

— Aveți vreun teatru pe aici?

— Să mergem la teatru?! izbucni doamna Grandet. Să vedem comediantii?! Dar, domnule, nu știi că ăsta-i un păcat de moarte?

— Poftim, scumpe domn, spuse Nanon, aducînd ouăle, îți dăm puii în găoacea lor.

— Oh! ouă proaspete! exclamă Charles, care, ca toți oamenii obișnuți cu luxul, nici nu se mai gîndea la potîrniche... Dar e ceva minunat! Nu cumva ai și puțin unt, draga mea?

— Ehe! unt! Atunci îți iei adio de la plăcintă, spuse servitoarea.

— Hai, Nanon, dă untul încoace! strigă Eugénie. Apoi rămase uitîndu-se la verișor cum taie feliuțele de pâine, cu aceeași încîntare pe care o simte cea mai sentimentală grizetă²⁰ din Paris cînd asistă la o melodramă, unde triumfă inocența. E foarte adevărat că Charles, crescut de o mamă gingașă, perfecționat de o femeie la modă, avea mișcări coquette, elegante, alintate, cum sînt cele ale unei femeiuști adorate. Compătimirea și

²⁰O fată de condiție modestă; numele îi vine de la stofa ieftină numită griseffe, pe care o purtau în secolul al XVII-lea parizienele din popor.

duioșia unei fecioare au o influență cu adevărat magnetică. Astfel Charles, văzîndu-se ținta atențiilor verișoarei și mătușii sale, nu se mai putu sustrage sentimentelor care se îndreptau asupra lui, potopindu-l — ca să spunem așa. Aruncă Eugéniei una din acele priviri de caldă blîndețe, de dezmierdare, o privire care părea că surîde.

Contemplînd-o, descoperi fermecătoarea armonie a trăsăturilor, magica limpezime a ochilor, unde scînteiau inocente gînduri de iubire și unde îmbierile ignorau voluptatea.

— Pe legea mea, scumpă verișoară, dacă ai fi la Operă, într-o lojă și în mare toaletă, îți garantez că mătușa ar avea dreptate, ai face pe mulți bărbați să cadă în păcat, și pe multe femei să moară de gelozie.

Acest compliment străpunse inima Eugéniei și o făcu să tresalte de bucurie, deși nu pricepuse mai nimic.

— Vai, dragul meu văr, vrei să-ți bați joc de o biată fată de provincie?

— Dacă m-ai cunoaște, verișoară, ai ști că nu pot suferi zeflemeaua: ea ofilește inima, usucă orice simțămînt... Și înghiți cu o nespusă poftă o bucățică de pîine cu unt. Nu, probabil nu am atîta spirit încît să-mi pot bate joc de alții, și defectul acesta îmi pricinuieste multe neplăceri! urmă el. La Paris există năravul de a omorî cu zile pe cineva numai spunînd despre dînsul "Are inimă bună". Aceste cuvinte înseamnă "Bietul băiat, e năîng ca un rinocer". Dar cum sînt bogat și cum toți știu că ochesc la sigur ținta de la treizeci de pași, cu orice fel de pistol și în plin cîmp, sînt scutit de ironie...

— Cele ce ne spui, nepoate, dovedesc un om de inimă.

— Ai un inel foarte frumos, murmură Eugénie. Nu te supără dacă aș dori să-l văd mai de aproape?

Charles întinse mîna scoțînd inelul, iar Eugénie roși atingînd cu vîrfurile degetelor unghiile trandafirii ale verișorului.

— Privește, mamă, ce minune de lucrătură!

— Oho! Știu că are aur cu ocaua! spuse Nanon, aducînd cafeaua.

— Ce-i asta? întrebă Charles rîzînd.

Arătă spre oala lunguiată de pămînt negricios, lustruită, smălțuită pe dinăuntru, tivită cu un chenar de cenușă, în fundul căreia cădea cafeaua, ca să se întoarcă apoi la suprafața apei în clocot.

— E cafea opărită! lămură Nanon.

— Ah! mătușico, am să va las măcar un suvenir binefăcător al trecerii mele pe aici. Ați rămas în urmă! Am să vă învăț eu cum se face o cafea bună, într-un ibric după metoda lui Chaptal!

Și încercă să explice sistemul cafelei după metoda lui Chaptal.

— Păi, dacă se cer atîtea mofturi, zise Nanon, ar trebui să-mi pierd toată viața la ibric. Și, ca să spun curat, niciodată n-am să mă apuc de o cafea ca asta. Da! Da cine are să taie iarba pentru vacă, pînă ce isprăvesc cafeaua?

— Am s-o fac eu! spuse Eugénie.

— Copilă! rosti doamna Grandet, privindu-și fiica. La cuvîntul acesta, care amintea de durerea ce avea să se năpustească asupra sărmanului tînăr, cele trei femei au tăcut deodată, uitîndu-se la dînsul cu un aer plin de compătimire, care-l izbi.

— Ce se întîmplă, verișoară?

— St! făcu doamna Grandet către Eugénie, care era gata să răspundă. Știi bine, fata mea, că tata a spus c-o să vorbească el domnului...

— Spune-mi Charles, zise tînărul Grandet.

— Ah! te cheamă Charles. Ce nume frumos! îngîină Eugénie.

Nenorocirile de care te temi se întîmplă aproape întotdeauna. Nanon, doamna Grandet și Eugénie, care nu se gîndeau la întoarcerea bătrînului dogar fără a se înfiora de groază, auziră o lovitură de ciocan, cu răsunetul prea bine cunoscut de tustrele.

— Tata! spuse Eugénie.

Într-o clipă luă zaharnița, lăsînd numai cîteva bucățele pe fața de masă. Nanon înșfacă farfuria cu ouă. Doamna Grandet se ridică asemenea unei căprioare speriate. Fu o adevărată panică, de care Charles se miră, fără să-și poată explica pricina.

— Dar ce-i cu dumneavoastră? le întrebă el.

— Vine tata, zise Eugénie.

— Și ce dacă vine?...

Domnul Grandet intră, își aruncă agera-i privire asupra mesei, asupra lui Charles, văzu și înțelese totul.

— Ah! ah! vă sărbătoriți nepotul, asta-i bine, foarte bine! spuse el fără a se bîlbîi. Cînd pisica nu-i acasă, șoarecii joacă pe masă.

"Sărbătoare?..." își spuse Charles, neputînd bănuî regimul și obiceiurile acestei case.

— Dă-mi un pahar, Nanon, spuse moșul.

Eugénie aduse ea paharul. Grandet scoase din buzunar un briceag cu minerul de corn și cu o limbă lată, tăie o bucată de pîine, luă puțin unt, îl întinse cu zgîrcenie și începu să mănînce, stînd în picioare, în aceeași clipă, Charles tocmai puse zahăr în cafea. Grandet zări bucățile, o cercetă cu privirea pe nevastă-sa, care pâli; făcu trei pași și se aplecă la urechea bieteî bătrîne, suflîndu-i:

— De unde ați luat atîta zahăr?

— Nanon l-a cumpărat de la Fessard, că nu mai aveam.

E peste puțină să-și închipuie cineva covîrșitoarea proporție pe care o lua această scenă mută pentru cele trei femei. Nanon ieșise din bucătărie și se uita în sală, pîndind desfășurarea lucrurilor.

Charles, după ce gustă cafeaua, ce i se păru tot amară, căută zahărul, pe care Grandet îl și mistuise.

— Ce vrei, nepoate? întrebă bătrînul.

— Zahărul.

— Toarnă lapte, și cafeaua se va îndulci, îl povățui stăpînul casei.

Eugénie puse atunci din nou zaharnița pe masă și se uită la tată-său cu un aer foarte calm. Desigur, pariziana care, pentru a înlesni fuga amantului, a susținut cu plămînde-le brațe o scară de mătase, nu a dovedit mai mult curaj decît Eugénie, cînd a pus din nou zaharnița pe masă. Amantul își va răsplăti pariziana sa de îndată ce-i va arăta cu orgoliu frumosul braț strivit, ale cărui vine însîngerate vor fi scăldate în lacrimi și în sărutări, tămăduite de alintări; pe cînd Charles nu avea să cunoască niciodată taina adîncului zbucium ce zdrobea inima verișoarei sale, fulgerată atunci de privirea bătrînului dogar.

— Nu mănînci, nevastă?

Biata roabă înainta, tăie umil o bucățică de pîine și luă o pară. Eugénie offeri cu îndrăzneală struguri părintelui său spunînd:

— Gustă din conservele mele, tată! Verișorule, nu-i așa că ai să mănînci și dumneata? Anume pentru dumneata m-am dus să caut acești minunați ciorchini.

— O! Dacă ar fi după capul lor, ar devasta tot Saumurul pentru dumneata, nepoate! Cînd isprăvești, mergem amîndoi în grădină, am să-ți spun unele chestii, nu din cele mai dulci.

Eugénie și maică-sa aruncară lui Charles o privire asupra căreia el nu se mai înșelă.

— Ce înseamnă aceste vorbe, unchiule? De la moartea bieteî mame... (rostind cuvintele acestea, glasul i se în-muie) nu mai pot fi dureri pentru mine...

— Nepoate, cine poate ști nenorocirile cu care vrea să ne încerce Dumnezeu? îl pregăti în felul ei mătușica.

— Ta, ta, ta, ta, făcu Grandet, iată că au și început prostiile! Mi-e milă, nepoate, de albele dumitale mîini. Arătîndu-i soiul de Berbeci de bătut parii, pe care i-i pusese natura la capătul brațelor sale, urmă: Iată mîini făcute pentru a strînge parale! Ai fost crescut cu încălțări croite din pielea fină din care se fabrică portofelele, unde noi ținem bancnote. Rău! Foarte rău!

— Ce vrei să spui, unchiule? Să mă vezi cu gîtul în ștreang, dacă pricep o singură vorbă!

— Hai! spuse Grandet.

Avarul, dînd drumul limbii briceagului să plesnească întrînd în mîner, înghiți restul de vin alb și deschise ușa.

— Vărule, fii tare!

Accentul tinerei fete îl îngheță pe Charles, care pași în urma fiorosului unchi în prada unor ucigașe neliniști.

Eugénie, maică-sa și Nanon se duseră în bucătărie, minate de nepotolita curiozitate de a pîndi pe cei doi protagoniști ai scenei ce avea să se desfășoare în umeda grădiniță, unde unchiul mergea deocamdată tăcut alături de nepot.

Grandet nu era prea stînjenit de sarcina să-i vestească lui Charles moartea părintelui său; dar simțea totuși un fel de milă știindu-l fără nici un ban și căuta cuvintele prin care să-i îndulcească întrucîtva acest crud adevăr.

"Ți-ai pierdut părintele!" era ușor de spus. Părinții mor înaintea copiilor. Dar în cuvintele "Nu mai ai nici un soi de avere" erau cuprinse toate nenorocirile din lume. Și bătrînul străbătu pentru a treia oară aleea din mijloc, cu pietrișul scîrțîind sub picioare.

În împrejurările hotărîtoare ale vieții, sufletul nostru se alipește puternic de locurile unde ne năpădesc bucuriile sau durerile. Ca atare, Charles cerceta cu luare-aminte

merișorul acestei grădinițe, căderea veștedelor frunze, zidurile paraginite, ciudățeniile arborilor fructiferi, amănunte pitorești ce aveau să i se întipărească în amintire, legate pentru veșnicie de acest ceas solemn printr-o mnemotehnic specifică pasiunilor.

— Cald, frumos timp, spuse Grandet, respirînd adînc aerul proaspăt.

— Da, unchiule... Dar de ce...?

— Ei, bine, băiete, reluă unchiul, am vești proaste pentru tine. Tata ți-e grav bolnav...

— Și eu în vremea asta stau aici! gemu Charles. Nanon, strigă el, caii de poștă! Se va găsi o trăsură pe undeva, adause, întorcîndu-se către unchiul, care rămase neclintit.

— Caii și trăsura nu mai folosesc la nimic, răspunse Grandet.

Charles amuțise, palid, cu ochii ficși.

— Da, sărmane băiat, ai ghicit! Nu mai trăiește. Dar n-ar fi nimic; e altceva mai grav: și-a zburat creierii.

— Tata?...

— Da! Nici asta nu-i cine știe ce. Ziarele pălăvrăgesc, însă, ca și cum ar avea dreptul s-o facă. Iată, citește.

Grandet, care împrumutase ziarul lui Cruchot, puse fatalul articol sub ochii lui Charles.

În acea clipă, bietul tînăr, încă un copil, încă la vîrsta cînd simțămintele se revarsă cu nevinovăție, izbucni în lacrimi.

"Semn bun! Își spuse Grandet. Mă speriasem de ochii lui. Acum plînge, iată-l salvat.

— Încă n-ar fi nimic, sărmane nepoate, reluă cu glas tare, fără să știe dacă Charles îl ascultă, sau nu. Asta nu-i nimic, te vei consola; dar...

— Niciodată! Niciodată! Tată! Tată!

— El te-a ruinat, nu mai ai nici un ban.

— Ce-mi pasă de asta?! Unde e tata?... Tata! Plînsul și suspinele răsunau între acele ziduri în chip înfiorător și se răsfrîngeau în ecouri. Cele trei femei, cuprinse de milă, plîngeau și ele, lacrimile sînt tot atît de molipsitoare ca și rîsul. Charles, fără să-și mai asculte unchiul, alergă în curte, nimeri scara, se urcă în odaia lui și se aruncă de-a curmezișul patului, cu fața ascunsă în cearșafuri, spre a plînge în voie, netulburat de rubedenii.

— Trebuie lăsat să treacă prin primul șuvoi, spuse Grandet intrînd în sală, unde Eugénie și maică-sa își luaseră la repezeală locurile și lucrau cu mîini cuprinse de tremur, după ce-și șterseseră ochii. Dar băiețușul ăsta nu-i bun de nimic, se gîndește mai mult la morți decît la bani! Eugénie se înfiora auzind pe tătîne-său vorbind astfel, despre cea mai sfîntă dintre dureri. Din acea clipă, începu să-și judece părintele. Deși înăbușit, plînsul lui Charles răsună în toată casa; iar adîncul său vaiet, care părea că iese de sub pămînt, nu încetă decît pe seară, după ce se ogoise treptat.

— Bietul tînăr! Îl căină doamna Grandet.

Fatală exclamație! Moș Grandet se uită la soție, la Eugénie și la zaharniță; își aminti de îmbelșugatul dejun gătit pentru nefericitul vlăstar al familiei și se postă în mijlocul sălii:

— Eh! Nădăduiesc, spuse el cu liniștea-i obișnuită, că vei înceta cu risipa, doamnă Grandet. Nu vă dau gologanul meu, rupt din inimă, ca să îndopați cu zahăr pe acest mucos de nimic.

— Mama nu are nici o vină, spuse Eugénie. Eu sînt aceea care...

— Nu cumva ai de gînd, o întrerupse Grandet, să mi te pui împotrivă, pentru că ești majoră? Ia seama, Eugénie!...

— Tată, fiul fratelui dumitale nu trebuie să ducă lipsă în casa dumitale de...

— Ta, ta, ta, ta! făcu dogarul pe patru tonuri diferite. Fiul fratelui meu încolo, nepotul meu încoace. Charles nu ne folosește la nimic, nu mai are nici o lăascaie; tată-său a dat faliment, și cînd acest mușunache se va sătura de bocit, o să se care de aici! Nu vreau să-mi răstoarne casa pe dos.

— Ce înseamnă, tată, a da faliment? întrebă Eugénie.

— A da faliment înseamnă a face cel mai necinstit lucru care poate dezonora un om.

— Trebuie să fie un cumplit de mare păcat... zise doamna Grandet. Iar fratele tău își va primi pedeapsa cerească.

— Te-ai pus pe litanii, spuse bătrînul avar soției, ridicînd din umeri. Falimentul, Eugénie, reluă el, e un furt pe care legea, din nenorocire, îl ia sub ocrotirea ei. Oamenii și-au încredințat mărfurile lor lui Guillaume Grandet, bizuiți pe onorabilitatea și pe cinstea lui; el le-a luat totul, lăsîndu-le doar ochii, ca să plîngă. Hoțul de drumul mare e de preferat falitului; el te atacă, te poți apăra, îți riscă capul; dar celălalt?... Pe scurt, Charles e dezonorat.

Cuvintele acestea răsunară în inima bieteii copile și-o apăsară cu toată înfricoșata lor povară. Tot atât de pură pe cât de gingașă ca o floare din mijlocul pădurii, ea nu cunoștea nici orînduiețile lumii, nici viclenele ei socoteli, nici sofismele ei; primi deci atrocea răstălmăcire asupra falimentului dată dinadins de către tatăl său, fără să-i arate deosebirea dintre un faliment pus la cale și unul fără voie.

— Ei bine, tată, și dumneata n-ai putut să împiedici această nenorocire?

— Fratele meu nu s-a sfătuit cu mine; de altfel, datorează patru milioane.

— Tată, ce înseamnă un milion? Întrebă ea cu naivitatea unui copil încredințat că va găsi ușor ceea ce dorește.

— Un milion? zise Grandet. Dar asta înseamnă un milion de monede a câte douăzeci de gologani, și trebuie cinci piese de douăzeci de gologani ca să faci cinci franci.

— Doamne! doamne! strigă Eugénie, cum de-a avut oare unchiul patru milioane? Mai este cineva în Franța care să aibă atîtea milioane?

Moș Grandet își mîngîie bărbia, zîmbi și s-ar fi spus că negul din vârful nasului i se dilată.

— Și ce-o să facă vărul Charles?

— Va pleca în Indii, unde, după voința părintelui său, se va strădui să facă avere.

— Dar are bani ca să ajungă pînă acolo?

— O să-i plătesc eu drumul pînă la... da, pînă la Nantes.

Eugénie sări de gîtul tatălui ei.

— Ah! tată, cît ești de bun!

Îl sărută în așa chip, încît făcu aproape să-l mustre conștiința, care tot îl cam zgîndărea puțin.

— În cît timp se poate strînge un milion? Întrebă ea.

— Păi, răspunse dogarul, știi ce e un napoleon²¹; trebuie cincizeci de mii de napoleoni pentru a face un milion.

— Mamă, să dăm acatiste pentru el.

— M-am gîndit și eu la asta, răspunse bătrîna.

— Asta-i, bineînțeles! Mereu să cheltuiți bani, strigă dogarul. Credeți oare că curg mii și sute pe aici?

În timpul acesta un geamăt înăbușit, dar mai dureros decît toate celelalte, răsună în mansardă, înghețîndu-le de groază pe cele două femei.

— Nanon, du-te și vezi dacă nu se omoară! spuse Grandet. A, nu, urmă apoi, întorcîndu-se spre nevastă și spre fică, pe care cuvintele rostite către Nanon le-au făcut să îngălbenească, vă poftesc, fără prostii! Acum vă părăsesc. Mă duc pînă la olandezii noștri, care pleacă azi. Apoi am să mă duc să-l văd pe Cruchot, ca să vorbesc cu el despre toate acestea.

Plecă. După ce Grandet trase ușa, Eugénie și maică-sa răsuflară în voie. Înainte de această dimineață, niciodată fiica nu se simțise stingherită în fața părintelui său, dar de cîteva ceasuri încoace își schimbase în fiecare clipă și simțămintele, și gîndul.

— Mamă, cu cîți ludovici se vinde un butoi de vin?

— Tatăl tău vinde butoiul între o sută și o sută cincizeci de franci, cîteodată și două sute, după cîte am auzit spunîndu-se.

— Și cînd recolta e de o mie patru sute de butoaie?

— Crede-mă, copila, că nu știu cît face; tătîne-tău nu-mi vorbește niciodată despre afacerile lui.

— Dar atunci, tata trebuie să fie bogat.

— Se poate. Însă domnul Cruchot mi-a spus că acum doi ani a cumpărat domeniul Froidfond. Asta l-o fi cam strîmătorat.

Eugénie, nemaipricepînd nimic din averea părintească, se opri din calcule.

— Nici nu m-a zărit, mititelul! declară Nanon întorcîndu-se. Stă pe pat întins ca un vițel și plînge ca o Magdalenă, de ți-e mai mare mila. Ce durere pe acest biet tinerel așa de drăguț!

— Hai iute, mamă, să-l consolăm! Iar dacă bate cineva la ușă, coborîm.

Doamna Grandet nu putu să se împotrivească blîndului glas al copilei. Eugénie era sublimă, era femeie!

Amîndouă, cu inima palpitînd, se urcară în camera lui Charles. Ușa era deschisă.

²¹ Monedă și ludovicul francez de aur cu efigia lui Napoleon: valora douăzeci de franci.

Tînărul nu vedea și nu auzea nimic, înecat în lacrimi, rostea cuvinte neînțelese.

— Cît își iubește părintele, șopti Eugénie.

Era cu neputință să nu desprînzi din accentul acestor vorbe speranțele unei inimi pasionate fără s-o știe. Doamna Grandet aruncă fiicei o privire plină de dragoste maternă; apoi îi șopti la ureche:

— Bagă de seamă, ai să-l iubești.

— Să-l iubesc! murmură Eugénie. Ah! dacă ai ști ce-a spus tata!

Charles se întoarse, le zări pe amîndouă.

— L-am pierdut pe tata, bietul tata! Dacă mi-ar fi mărturisit secretul nenorocirii lui, am fi muncit cot la cot, să reparăm totul. Doamne! bunul meu părinte! Eram atît de sigur că am să-l revăd, încît mi se pare că l-am și sărutat cam rece la plecare.

Oftatul îi înăbuși cuvintele.

— Ne vom ruga pentru el, spuse doamna Grandet. Supune-te voinței lui Dumnezeu.

— Dragul meu văr, rosti Eugénie, fii tare. Pierderea dumitale e ireparabilă; gîndeste-te acum să-ți salvezi onoarea...

Cu instinctul și cu finețea femeii, care are îndemînare în toate, chiar atunci cînd consolează, Eugénie voi să amăgească astfel durerea vărului, amintindu-i datoriile față de el însuși.

— Onoarea mea?... strigă tînărul, înlăturîndu-și părul printr-o mișcare smucită. Se așează pe marginea patului, încrucișîndu-și brațele. Ah! e adevărat. Tatăl meu, după spusele unchiului, a dat faliment. Ascunzîndu-și fața în palme, scoase un strigăt sfîșietor: Lasă-mă, verișoară, lasă-mă! Dumnezeuule! Dumnezeuule! fii iertător cu tata, că mult trebuie să fi suferit.

Era ceva oribil de sfîșietor să vezi acea durere tinerească, sinceră, neprihănită, fără gînd ascuns. Era o pudică durere, pe care inimile simple ale Eugéniei și mamei sale de îndată au înțeles-o, cînd Charles le rugă cu un gest să-l lase singur. Amîndouă coborîră și își luară în tăcere locurile lor de lîngă fereastră, lucrînd aproape un ceas fără a scoate un singur cuvînt. Eugénie, uitîndu-se furiș la lucrurile vărului, cu acea ochire de față care cuprinde totul dintr-o dată, zărise frumoasele nimicuri din trusă, perechile de foarfeci, bricele încrustate cu aur. Această mărturie a luxului întrezărit prin perdeaua durerii îl făcea pe Charles și mai interesant, prin contrast poate. Niciodată o atît de cruntă întîmplare, un spectacol atît de dramatic, nu izbise închipuirea celor două ființe, veșnic cufundate în liniște și singurătate.

— Mamă, întrebă Eugénie, vom purta doliu după unchiul Victor?

— Asta o va hotărî tata, răspunse doamna Grandet.

Tăcură din nou. Eugénie împungea acul cu o regularitate a mișcărilor care ar fi dezvăluit unui observator adîncile-i gînduri. Cea dintîi dorință a acestei adorabile fete era să împărtășească doliul vărului său.

Către ceasul patru, o bruscă lovitură de ciocan răsună în inima doamnei Grandet.

— Ce-i cu tata? își întrebă fiica. Podgoreanul intră voios. După ce își scoase mănușile, își frecă mîinile, mai-mai să le jupoaie, dacă pielea lor n-ar fi fost tăbăcită ca o zdravănă talpă rusească, doar fără miros de zadă și de tămîie. Se plimbă de colo pînă colo, se uită afară. În sfîrșit, slobozi taina acestei voioșii:

— Nevastă, spuse fără a se mai bîlbîi, mi-au căzut toți în capcană! Vinul nostru e vîndut! Olandezii și belgienii urmau să plece azi-dimineață, m-am plimbat prin piață pe dinaintea hanului făcînd pe prostul. Unul, pe care îl cunoști, veni spre mine. Toți proprietarii podgoriilor de soi își păstrează recolta și vor să aștepte; eu nu i-am împiedicat. Belgianul nostru își pierduse nădejdea. Mi-am dat seama de îndată. S-a și făcut: mi-a luat toată recolta cu două sute de franci butoiul, plătindu-ne jumătate cu bani peșin. Plata în aur. Actele s-au încheiat; iată șase ludovici pentru tine. În trei luni prețul vinului se duce de rîpă.

Cuvintele din urmă fură rostite liniștit, dar atît de ironic, încît oamenii din Saumur adunați în aceeași clipă în piață și înmărmuriți de vînzarea încheiată de Grandet s-ar fi cutremurat auzindu-l. O panică năprasnică ar fi scăzut vinurile cu cincizeci la sută.

— Ai o mie de butoaie anul acesta, tată? întrebă Eugénie.

— Da, fetițo scumpă.

Această alintare exprima cea mai înaltă bucurie a bătrînului dogar.

— Asta face două sute de mii de franci?

— Da, domnișoară Grandet.

— Atunci, tată, poți ușor să-l ajuți pe Charles. Uluirea, mînia, spaima lui Baltazar

zărind inscripția Mane-Teckel-Fares²² nu s-ar putea asemui cu ghețoasa încruntare a lui Grandet, care nici nu se mai gândise la nepot, și îl regăsea cuibărit în inima și în preocupările fiicei sale.

— Așa va să zică? De când acest mușunache a descălecat în casa mea, toate merg anapoda. Sînteți în stare să cumpărați cofeturi, să faceți sindrofii și să dați banchete! Ei bine! Aflați că n-am poftă de așa ceva. Cred că la vîrsta mea oi fi știind cum să mă port. De altfel, nu am a primi sfaturi nici de la fiică-mea, nici de la nimeni. Voi face pentru nepotul meu ce-am să cred de cuviință, dar voi să nu vă băgați nasul. Cît despre tine, Eugénie, adause întorcîndu-se spre ea, să nu te mai aud vorbind, că de nu, te trimit la mănăstirea Noyers cu Nanon, și asta nu mai tîrziu decît mîine, de mai crîcnești. Unde-i domnișorul cu pricina? A coborît?

— Nu, dragul meu, răspunse doamna Grandet. E sus.

— Ei, și ce face acolo?

— Își plînge tatăl! răspunse Eugénie.

Grandet se uită la fiică fără să rostească un cuvînt. Oricum, era și el, puțin, tată.

După ce făcu o dată sau de două ori ocolul sălii, se urcă repede în cabinetul său, ca să mediteze un plasament în fondurile publice.

Cele două mii de pogoane de pădure tăiată îi aduseseră șase sute de mii de franci; adăugind la această sumă banii scoși de pe plop, veniturile anului trecut și ale anului curent, în afară de cele două sute de mii de franci cîștigați cu vînzările vinului, toate făceau, una cu alta, nouă sute de mii de franci. Cîștigul de douăzeci la sută pe termen scurt, în rentele care se ridicaseră la șaptezeci de franci, îl ispîtea, își migăli socotelile pe gazeta cu vestea despre moartea fratelui, auzind, fără să se sinchisească, suspinele nepotului.

Nanon bătu în perete, poftind stăpînul să vină jos; masa era gata. Sub boltă, pe cea din urmă treaptă, Grandet își spuse în sine:

"Întrucît dobînzile se vor urca neapărat la opt, voi încheia afacerea asta. În doi ani voi avea un milion cinci sute de mii, pe care am să-i ridic de la Paris în aur."

— Ei, dar unde-i nepotul? întrebă apoi cu glas tare.

— Zice că nu vrea să mînințe, răspunse Nanon. Asta nu-i bine.

— Ne face economie! luă notă stăpînul.

— Mda, dacă se poate spune! rosti Nanon.

— Lasă-l, că n-o să plîngă cît lumea. Foamea scoate lupul din codru.

Masa fu straniu de tăcută.

— Dragul meu, îndrăzni doamna Grandet după ce fața de masă a fost strînsă, ar trebui să purtăm doliu.

— Într-adevăr, doamnă Grandet, nu știi ce să mai inventezi pentru a arunca banii în vînt. Doliul e în inimă, nu în straie.

— Dar doliul după un frate se impune, ne poruncește și biserica...

— Cumpără-ți doliu din cei șase ludovici, mie să-mi dai o bentiță de pînză neagră, asta-mi ajunge.

Eugénie ridică ochii la cer fără nici un cuvînt. Pentru întîia oară în viață, mărînimoosele porniri, pînă atunci ațipite și înăbușite, dar care înviaseră dintr-o dată, erau barbar jignite în fiecare clipă. Astfel această seară, deși semăna în aparență cu altele o mie din existența lor posacă, totuși a fost cea mai îngrozitoare. Eugénie lucra fără să ridice capul și nu se folosea de caseta pe care Charles, în ajun, o disprețuisese. Doamna Grandet își croșeta mînele. Grandet nu făcu nimic vreme de patru ceasuri, cufundat în calculele al căror rezultat avea să lase cu gura căscată a doua zi tot Saumurul.

Nimeni nu veni să viziteze familia în acea zi. Întreg orașul vuia de lovitura dată de Grandet, de falimentul fratelui său și de sosirea nepotului. Pentru a-și potoli patima de a îndruga palavre pe socoteala intereselor de breaslă, toți podgorenii mari și mici din Saumur se adunaseră la domnul des Grassins, unde fulminau cumplite afurisenii asupra fostului primar.

Nanon torcea, și duruitul vîrtelniței era singurul glas sub grinzile cenușii ale sălii.

— Nu se poate spune că facem risipă de vorbă! luă aminte într-un tîrziu, arătîndu-și dinții albi și mari, ca migdalele curățate de coajă.

— Nimic nu trebuie risipit! răspunse Grandet, tresărind din meditațiile sale.

²²Cuvinte însemnînd: cîntărit, numărat, împărțit. Amenințare profetică, pe care, conform legendei biblice, o mînă nevăzută ar fi scris-o pe pereții sălii de ospete a lui Baltazar, ultimul rege al Babilonului.

El se vedea adunînd opt milioane în trei ani și plutea pe acest imens fluviu de aur.

— Să ne culcăm. Mă duc să-i spun noapte bună nepotului din partea tuturor și să văd dacă vrea să ia ceva.

Doamna Grandet se opri pe scara de la primul cat, ca să audă convorbirea ce avea să decurgă între Charles și unchiaș. Eugénie, mai îndrăzneată decît maică-sa, urcă două trepte.

— Ei, nepoate, tot suferi? Da, plîngi cît ai de plîns, e firesc. Un tată e un tată. Dar trebuie să îndurăm nefericirile cu tărie. Eu îți port de grijă, în vreme ce plîngi... Sînt, după cum vezi, un unchi cumsecade. Hai, curaj! Vrei să bei un păhărel de vin?

La Saumur vinul nu costă nimic; se oferă ca o ceașcă de ceai în Indii.

— Dar, spuse Grandet mai departe, stai pe întuneric? Rău! rău! Trebuie să vezi întotdeauna clar ceea ce ai de făcut!

Grandet păși către cămin.

— Ce-mi văd ochii? strigă el. Uite o luminare! De unde naiba au găsit o luminare de ceară? Descreieratele astea ar fi în stare să spargă și dușumelele casei mele, ca să fiarbă ouă pentru băiatul ăsta...

La auzul unor asemenea cuvinte, mama și fiica intrară în odăile respective și se furișară în pat cu iuțea șoarecilor speriați, care se strecoară în găurile lor.

— Doamnă Grandet, ai găsit așadar o comoară? întrebă avarul, intrînd în odaia nevastei.

— Dragă, îmi fac rugăciunea! Așteaptă, încercă să mai cîștigi timp biata mamă, cu glasul stins.

— Să-l ia dracu pe Dumnezeuul tău! făcu Grandet bombănind.

Zgîrciții nu cred în viața viitoare; prezentul e totul pentru dînșii. Vorba aceasta aruncă o lumină oribilă asupra epocii actuale, în care, mai mult ca oricînd, banul stăpînește legile, politica și moravurile. Instituții, cărți, oameni și doctrine — toate conspiră pentru a zdruncina credința într-o viață viitoare, pe care se sprijină de o mie opt sute de ani tot edificiul social. Acuma sicriul e o tranziție care nu mai cutremură pe nimeni. Viitorul, care ne aștepta dincolo de veșnica pomenire, a fost strămutat în prezent. A ajunge per fas et nefas²³ în raiul pămîntesc al belșugului și al plăcerilor deșarte, a-ți împietri inima și a-ți chinui trupul în vederea unor posesiuni trecătoare, după cum se îndura odinioară martiriul vieții în vederea bunurilor eterne, este gîndul tuturor. Gînd scris, de altfel, pretutindeni, pîna și în legile care întrebă pe om: "Ce plătești?" în loc să zică: "Ce cugeti?" Cînd acest crez va trece de la burghezie la popor, ce va ajunge țara?

— Doamnă Grandet, ai isprăvit? întrebă bătrînul dogar.

— Prietene, mă rog pentru tine.

— Foarte bine. Noapte bună! Mîine dimineată vom avea de vorbit.

Biata femeie adormi asemenea școlarului care nu și-a învățat lecțiile și e muncit de groaza că a doua zi va da ochii cu mutra neînduplecată a dascălului.

În clipa asta, cînd, cuprinsă de spaimă, se afundase în cearșafuri ca să nu mai audă nimic, Eugénie se strecură lîngă ea în cămașă, cu picioarele goale și o sărută pe frunte.

— Vai! măicuță bună, mîine am să-i spun că vinovată sînt eu.

— Să nu faci una ca asta; te trimite la Noyers. Lasă-mă pe mine, doar n-are să mă mănînce.

— Auzi, mamă?

— Ce?

— Tot mai plînge.

— Du-te de te culcă, copilă dragă. Au să-ți înghețe picioarele; dușumeaua e umedă.

Astfel s-a încheiat solemna zi ce avea să apese asupra întregii vieți a bogatei și sărmane moștenitoare, al cărei somn n-avea să mai fie ușor și curat ca pînă atunci.

Adeseori, unele fapte din viața omenească par cu totul de necrezut, deși sînt adevărate. Dar aceasta să nu fie oare din pricină că uităm aproape totdeauna a răspîndi o lumină psihologică asupra determinărilor noastre spontane, lăsînd neexplicate motivele misterios urzite care le-au impus? Poate că pasiunea adîncă a Eugéniei ar trebui cercetată în cele mai delicate fibrișoare; căci ea deveni, cum ar spune unii zeflemişti, o boală, ce-i în-rîuri toată existența. Mulți oameni sînt gata mai degrabă să nege deznodămintele decît să măsoare forța legăturilor, a nodurilor și a verigilor care înlănțuie tainic un fapt de altul în ordinea morală. Deci întru aceasta, trecutul Eugéniei ar sluji pentru observatorii firii omenești ca o cheazășie a naivei sale nesocotințe și a neașteptatei izbucniri a elanurilor din sufletul ei. Cu cît viața îi fusese mai mocnită, cu atît mai viu se dezlănțui în inima sa

²³În limba latină în original: prin mijloace permise sau nepermise, în orice chip.

devotamentul femeiesc, cel mai ingenios dintre sentimente. Astfel, zbuciumată de peripețiile zilei, se deșteaptă de mai multe ori să asculte, părîndu-i-se că a auzit suspinele vărului, care îi răsuna în urechi din ajun: cînd îl vedea dîndu-și sufletul de durere, cînd îl visa murind de foame. Către ziuă, auzi îndealvea un strigăt înfricoșător. Se îmbracă numaidecît și alergă în vînăta lumină a zorilor, cu pași ușori, spre odaia tînarului, care lăsase ușa deschisă. Lumînarea se topise în bucea sfeșnicului. Răpus, Charles dormea, îmbrăcat, pe un jilț, cu capul rezemat de pat; visa așa cum visează oamenii cu stomacul gol. Eugénie putu să plîngă nestingherită, putu să admire în voie acel tînr și frumos chip brăzdat de durere, acei ochi umflați de plîns și care, deși adormiți, păreau că tot mai varsă lacrimi. Charles ghici prin somn prezența Eugéniei, deschise pleoapele și o văzu înduioșată.

— Iartă-mă, verișoară! murmură el, neștiind nici cît era ceasul, nici unde se găsea.

— Aici se află inimi care te înțeleg, dragă vărule, și ne-am gîndit că poate ai nevoie de ceva. Ar trebui să te culci, te chinui așa.

— Ai dreptate.

— La revedere, atunci.

Și fugi, rușinată și fericită că venise. Numai nevinovăția e în stare de asemenea îndrăzneli. Instruită, virtutea învață să calculeze tot așa de bine ca și viciul. Eugénie, care lîngă vărul său nu tremurase, abia se mai putea ține pe picioare cînd ajunse în odaia sa.

Viața ei ignorantă încetase deodată; ea începu să raționeze, își făcu mii de imputări.

"Ce o să gîndească despre mine? Are să creadă că-l iubesc."

Aceasta era tocmai ceea ce ar fi dorit ea mai mult să-l vadă crezînd. Iubirea sinceră își are intuițiile ei și cunoaște că dragostea aduce dragoste. Ce eveniment pentru această fată singuratică, să intre pe ascuns în odaia unui tînr. Nu sînt oare în iubire gînduri și fapte, prețuind pentru anume suflete cît cea mai sfîntă logodnă? Peste un ceas intră la maică-sa, să-i ajute ca de obicei la îmbrăcat. Apoi se așezară amîndouă la fereastră, așteptîndu-l pe Grandet, cu acea neliniște care îngheață inima sau o dogorește, o sugrumă sau o îmboldește, după fire, atunci cînd li-i nespuse teama de o scenă ori de o pedeapsă; sentiment de altfel atît de natural, încît animalele domestice îl încearcă într-o așa de mare măsură, că încep a scheuna la cea mai ușoară atingere din partea stăpînului, ele, care tac și rabdă cînd se rănesc din propria lor nebăgare de seamă.

Unchiașul coborî, dar vorbi soției cu un aer distrat, o sărută pe Eugénie și se așeză la masă ca și cum ar fi uitat amenințarea din ajun.

— Ce face nepotul? Băiatul ăsta nu ne prea deranjează...

— Doarme, domnule, răspunse Nanon.

— Cu atît mai bine, n-are nevoie de lumînare, spuse șăgalnic Grandet.

Această indulgență neașteptată, această amară veselie, o izbi pe doamna Grandet, care se uită la soț cu mai încordată luare-aminte. Unchiașul își luă pălăria și mânușile, apoi rosti:

— Mă duc să mai pierd vremea prin piață, ca să-i întîlnesc pe Cruchoți.

Eugénie, hotărî că tata are ceva pe inimă, într-adevăr, obișnuit să doarmă puțin, Grandet își petrecea jumătate din noapte în calculele preliminare, care dădeau ochirilor, observațiilor și plănuirilor sale uimitoarea lor precizie și le asigura izbînda fără greș de care se minunau toți cei din Saumur. Orice putere omenească e un compus de răbdare și timp. Cei puternici voiesc și veghează. Viața avarului e un neîntrerupt exercițiu al forței omenești puse în slujba personalității. Avarul nu se sprijină decît pe două sentimente: amorul propriu și interesul; dar interesul fiind oarecum un amor propriu solid și util, dovada permanentă a unei superiorități reale, atît amorul propriu, cît și interesul sînt cele doua părți ale unui singur tot: egoismul. De aici vine poate prodigioasa curiozitate pe care o stîrnesc avarii puși cu dibăcie în scenă. Orice om ține printr-un fir de aceste personaje, care se leagă de toate sentimentele omenești, rezumîndu-le pe toate. Unde există omul fără dorință și ce dorință socială s-ar îndeplini fără bani?

Grandet avea într-adevăr ceva pe mintă, vorba nevestei. Avea, ca toți zgîrciții, permanenta nevoie de a juca o partidă cu ceilalți oameni, ca să le cîștige banii în chip legal. A stoarce pe alții nu înseamnă oare a-ți dovedi puterea, a-ți da dreptul perpetuu de a disprețui pe cei care, prea slabi, se lasă devorați? Vai! cine a priceput vreodată îndeajuns mielul culcat pașnic la picioarele Domnului, cel mai înduioșător simbol al tuturor victimelor pămîntești, al soartei lor, în sfîrșit gloriificarea suferinței și a slăbiciunii? Pe acest miel, zgîrcitul îl lasă să se îngrașe, îl închide în țarc, îl taie, îl frige, îl mănîncă și-l disprețuiește. Hrana avarului se compune din bani și dispreț.

În timpul nopții, gîndurile unchiașului luaseră altă cale: de aici toată milosîrdia lui.

Iscodise ceva ca să-și bată joc de parizieni, ca să-i stoarcă, să-i răsucescă, să-i frămînte, să-i facă să umble, să vină, să asude, să nădăduiască, să îngălbenească; ca să-și ridă de toți, el, fostul dogar, în fundul sălii cenușii, urcînd putrezita scară a casei sale din Saumur. Nepotul îi dăduse de furcă. Voia acum să salveze onoarea fratelui mort fără să-l coste un ban nici pe el, nici pe nepot. Fondurile sale urmînd să fie plasate pe trei ani, nu mai avea decît de gospodărit moșiile; îi trebuia deci o hrană nouă viclenei sale hărnicii, și o găsise în falimentul fratelui. Cum nu mai simțea nimic în gheare ca să stoarcă, voia să perpelească parizienii pe jăratîc în folosul lui Charles, dovedindu-se un frate bun, fără să scoată un gologan din pungă. Se sinchisea atît de puțin de onoarea familiei, încît generoasa lui hotărîre se compara cu nevoia pe care o simt jucătorii de a vedea jucată bine o partidă în care n-au mizat nimic. Avea nevoie de Cruchotî, dar nu voia să alerge după dînșii, hotărîse să-i facă să vină dînșii la el și să înceapă chiar în acea seară comedia al cărei plan îl urzise, pentru a fi a doua zi admirat de întreg tîrgul, fără să-l coste o para.

Capitolul IV FĂGĂDUIELI DE ZGÎRCIT. JURĂMINTE DE DRAGOSTE

Eugénie, în lipsa părintelui său, avu fericirea să poată purta nestîinjenit de grijă multiubitului verișor, să-și reverse asupra lui fără teamă tezaurul devotamentului său, una din sublimile superiorități femeiești, singura pe care femeia dorește să-i fie apreciată, singura pentru care îi iartă bărbatului că i-a lăsat-o asupra ei. De trei sau patru ori, Eugénie s-a dus să asculte răsufierea lui Charles; să vadă dacă doarme, dacă s-a trezit; apoi, cînd se sculă, cafeaua, frișca, ouăle, fructele, farfuriile, zahărul, tot ce alcătuiă micul dejun, a fost pentru dînsa obiectul celor mai amănunțite pregătiri. Urcă sprintenă pe vechea scară, ca să asculte zgomotul făcut de nefericitul văr. Se îmbrăca? Mai plîngea? Veni la ușă:

— Vărule.

— Verișoară?

— Vrei să mănînci în sală, ori în odaia dumată?

— Unde zici dumneata.

— Cum te mai simți?

— Scumpă verișoară, cu rușine mărturisesc că mi-e foame.

Convorbirea aceasta prin ușă era pentru Eugénie un întreg episod de roman.

— Bine, o să-ți aducem mîncarea în odaie, să nu-l supărăm pe tata.

Coborî în bucătărie, ușoară ca o păsărică.

— Nanon, du-te de-i deretică odaia.

Scara, de atîtea ori coborîtă și urcată de atîtea ori, unde răsuna cel mai mic vuiet, îi părea Eugéniei că-și pierduse mucedă vechime; o vedea luminoasă, tînără ca ea, tînără ca și dragostea care o robea. În sfîrșit, ma-mă-sa, buna și îngăduitoarea-i mamă, se supuse tuturor toanelor dragostei, și, cînd odaia lui Charles fu dereticată, s-au dus amîndouă să țină companie nefericitului; mila creștinească nu porunceă oare să fie consolată? Amîndouă ciuguleau din religie o sumedenie de mici sofisme, ca să-și justifice impulsurile lor.

Charles Grandet se văzu astfel obiectul celor mai afectuoase și mai duioase atenții. Inima lui îndurerată simți toată dulceața acestei catifelate amicitii, a acestei încîntătoare simpatii pe care cele două suflete, veșnic con-strînse, izbutiră să le desfășoare, văzîndu-se libere pentru o clipă pe tărîmul suferințelor, mediul lor firesc. Bizuită pe rudenie, Eugénie se apucă să orînduiască rufăria, lucrurile de toaletă aduse de vărul-său și avu răgaz să se minuneze în voie de fiecare din scumpele nimicuri, de fleacurile lucrate în aur și în argint, care îi cădeau sub mîină și pe care le ținea îndelung între degete, sub pretext că le cercetează.

Charles prețui nu fără o adîncă înduioșare generoasa grijă a mătușii și a verișoarei, căci cunoștea îndestul societatea pariziană pentru a ști că în situația lui n-ar fi găsit decît inimi reci și indiferente. Eugénie îi apără în toată splendoarea frumuseții ei particulare, abia de acum încolo avea să admire inocența acestor moravuri, pe care în ajun le luase în derîdere. Astfel, cînd Eugénie primi din mîinile lui Nanon ceașca de faianță plină de cafea cu frișca, spre a-și servi vărul cu toată nevinovăția sentimentului, aruncîndu-i o blîndă privire, ochii parizianului se umplură de lacrimi; îi cuprinse mîina și i-o sărută.

— Ce ți s-a mai întîmplat iar? întrebă ea.

— Ah, sînt lacrimi de recunoștință, fu răspunsul.

Eugénie se întoarse brusc spre cămin, ca să strângă sfeșnicele.

— Nanon, ține, ia-le! zise ea.

Cînd își privi iarăși vărul, mai era încă îmbujorată, dar cel puțin privirile ei putură să mintă și să ascundă nespusa fericire care-i năpădea inima; totuși ochii lor oglindiră același simțămînt, după cum sufletele li se contopiră într-același gînd: viitorul era al lor. Această dulce emoție a fost cu atît mai încîntătoare pentru Charles, în durerea lui imensă, cu cît fusese mai puțin așteptată. Lovitura de ciocan chemă pe cele două femei la locurile lor. Din fericire, coborîră scara atît de repede, încît se aflau cu lucrul în mînă cînd a intrat Grandet; de le-ar fi întîlnit sub boltă, nu i-ar fi trebuit mai mult ca să-i ațîțe bănuielele. După prînzul înfulecat de unchiaș la repezeală, paznicul, care nu-și primise încă plata făgăduită, sosi din Froidfond, de unde aducea un iepure, niște potîrnichi vîinate în parc, niște tipări și două știuci trimise de morari.

— Eh, ei, bietul Cornoiller, vine tocmai la țanc. Sînt bune de mîncat?

— Da, preamilstive domn, sînt vîinate abia de două zile.

— Hai, Nanon, mișcă-te, îi dădu zor moșneagul. Ia asta, va fi pentru deseară; vom avea de ospătat pe doi Cruchoți.

Nanon căscă niște ochi tîmpi și se uită la toată lumea.

— Bine, bine, făcu ea, dar de unde să iau slănină și mirosenii?

— Nevastă, spuse Grandet, dă-i șase franci lui Nanon și adu-mi aminte să cobor în pivniță ca să scot un vin pe cînte.

— Ei, domnule Grandet, glăsui paznicul, care-și pregătise orațiunea sa ca să lămurească treaba cu leafa, domnule Grandet...

— Ta, ta, ta, făcu Grandet, știu ce vrei să spui. Ești băiat bun: vom vedea mîine, astăzi sînt prea grăbit. Nevastă, dă-i cinci franci, adăugă către doamna Grandet.

Și șterse putina. Biata femeie fu nici nu se poate mai bucuroasă să răscumpere liniștea cu unsprezece franci. Știa prea bine că Grandet tăcea vreme de cincisprezece zile, după ce-i lua înapoi ban cu ban paralele pe care i le dăduse.

— Ține, Cornoiller, spuse ea strecurîndu-i în mînă zece franci, într-o bună zi o să te răsplătim noi pentru toată slujba.

Cornoiller nu mai avu ce zice. Plecă și el.

— Doamnă, spuse Nanon care-și îndesă pe cap pălăria cea neargă și luă coșul, vreau numai trei franci. Păstrează restul, o să se ducă oricum repede.

— Gătește ceva bun, Nanon; vărul va coborî imediat, spuse Eugénie.

— Se va întîmpla ceva extraordinar, sînt sigură de asta, spuse doamna Grandet. E a treia oară cînd tatăl tău dă o masă, de cînd sîntem căsătoriți.

Spre ceasul patru, imediat ce Eugénie și maică-sa isprăviră de pus masa pentru șase persoane, și după ce stăpînul casei aduse cîteva sticle de vin vechi, pe care provincialii îl adoră, Charles coborî în sală.

Tînrul era palid; gesturile, expresia chipului, privirea și tonul vocii, toate emanau o tristețe plină de grație.

Nu se prefăcea că suferă, chiar suferea; iar vărul de durere de pe fizionomia lui îi dădea un aer interesant în ochii femeilor. Eugénie îl iubea mai mult din cauza asta. Probabil simțea că acea amărăciune îl apropia cumva de ea. Charles nu mai era tînrul bogat și mîndru așezat pe un pedestal deasupra ei, ci un om plin de durere și suferință înduioșătoare. Suferința e egală pentru toți. Femeile au acest fapt în comun cu îngerii — suferința umanității le aparține în întregime. Charles și Eugénie se înțelegeau din priviri; sărmanul cavalier, orfan și sărac stătea într-un ungher al camerei, tăcut și calm. Însă, din cînd în cînd, privirea gentilă și îngrijorată a fetei se oprea la el și îi abătea gîndurile departe de suferința tîrîndu-l cu ea pe tărîmurile speranței viitoare, unde voia să-l aibă lîngă ea pe vecie.

În aceste momente, orașelul Saumur vuia de bîrfa apărută prin masa dată de Grandet în cinstea Cruchoților, mai aprig decît vuisse noaptea trecută cînd își vînduse recolta de vinuri pe ascuns, deși aceea era considerată o crimă și o înșelătorie grozavă față de producătorii de vinuri. Dacă bătrînul politician nefericit ar fi dat masa din același motiv care înainte l-a costat coada pe cîinele lui Alcibiade, ar fi putut fi, cel puțin, considerat un om mare; dar realitatea era, ținînd cont de faptul că se considera superior comunității pe care o putea păcăli după voia lui, că nici măcar nu-i păsa ce zicea gura lumii. Grassinsii aflară de eșecul și moartea lui Guillaume Grandet și deciseră să meargă la casa clientului lor chiar în acea seară, să prezinte condoleanțele și să-și arate prietenia față de el, fără să scape din vedere aflarea motivelor pentru care Cruchoții au fost invitați la cină. La ora cinci fix domnul C. de Bonfons și unchiul său, notarul, sosiră în hainele de duminică.

Invitații s-au așezat la masă și în acord cu apetitul au început să mănânce. Grandet afișa o mină gravă, Charles era tăcut, Eugenie era șocată, iar doamna Grandet n-a adăugat nimic în plus la ce spunea de obicei; cina se prezenta ca un moment de reculegere. Când s-au ridicat de la masă, Charles spuse unchiului și mătușii:

— Îmi permiteți să mă retrag? Sînt nevoit să mă ocup de o corespondență lungă și dureroasă.

— Desigur, nepoate.

Imediat ce unchiul s-a convins că nepotul nu avea cum să audă nimic și era cufundat adînc în lectura scrisorilor, spuse soției cu o voce mieroasă:

— Doamna Grandet, ce vom avea de discutat va fi ca o limbă străină dumitale; e șapte jumate; poți merge să-ți vezi de ale casei. Noapte bună, copilă!

O sărută pe Eugenie și cele două femei pleacă. Urmă o scenă în care bătrînul Grandet, ajuns în starea lui maximă, mai mult decît vreodată în viața sa, arată dexteritatea ascuțită pe care o căpătase de-a lungul vieții în relațiile cu oamenii, ce îi aduse foloase din care mușcase cu sete, de unde primise porecla de "cîine bătrîn". Dacă primarul Saumur-ului și-ar fi mînat ambițiile mai departe, prin circumstanțe norocoase, urcînd în societatea înaltă, ar fi ajuns în congres unde se discută afacerile națiunii, și și-ar fi pus la muncă geniul pe care îl folosea acum în afacerile personale, cu siguranță că ar fi fost de folos orașului din care se trăgea. Însă, e la fel de sigur că în afara Saumur-ului, bătrînul n-ar fi fost altceva decît un cavaler al tristei figuri. Cu siguranță că există minți, ca și acelea ale unor animale, care încetează să procreeze, odată ce au fost scoase din mediul lor propice.

Președintele se și văzu ales ginere de pehlivanul moșnegel.

— Spu... spu... neai... că fa... fa... fa... limentul poate fi împie... pie... di... cat... prin... prin...

— Prin înseși tribunalele de comerț. Aceasta se întîmplă zilnic, spuse domnul de Bonfons, crezînd că ghicește gîndul lui Grandet și dorind să-l lămurească prietenește. Ascultă.

— Te as... ascult, răspunse umil unchiașul, luînd mutra vicleană a copilului care-și rîde de dascăl, pîrînd totuși că-i dă ascultare, cu cea mai smerită evlavie.

— Cînd un om considerabil și considerat, cum era de pildă răposatul dumitale frate la Paris...

— Fra... fra... tele meu... da...

— Este amenințat de ruină...

— Asta se... se... nu... nu... me... ște rui... rui... na?

— Da. Cînd amenințarea falimentului devine de neînlăturat, Tribunalul de Comerț, de care depinde neguțătorul, are, bagă de seamă, are puterea să numească printr-o hotărîre lichidatori. Lichidarea nu-i totuna cu falimentul. Dînd faliment, un om rămîne dezonorat, dar lichidînd, rămîne cinstit...

— Bi... bine zis. Dacă nu co... stă mai mult, e al... altă vorbă, zise Grandet.

— Dar lichidarea se poate face și fără ajutorul Tribunalului de Comerț. Căci, spuse președintele trăgînd o priză, cum se declară un faliment?

— Hm! Nu... nu... m-am gîn... gîn... dit la asta, răspunse Grandet.

— Mai înainte de toate, reluă magistratul, prin depunerea bilanțului la grefa tribunalului de către neguțător sau de procurist. În al doilea rînd, la cererea creditorilor. Dar dacă neguțătorul nu depune bilanțul și nici un creditor nu cere tribunalului o hotărîre care să declare în faliment pe sus-numitul neguțător, ce se întîmplă?

— Da... da... să... să ve... ve... dem...

— Atunci familia răposatului, reprezentanții săi, moștenitorii sau neguțătorul însuși, dacă nu e mort, sau prietenii săi, dacă e cumva ascuns, aceștia lichidează. Poate vrei să lichidezi dumneata afacerile fratelui dumitale?

— Ah, Grandet! izbucni notarul. Ce bine ar fi! Mai este un sentiment de onoare în fundul provinciei noastre. Dacă ți-ai salva numele, căci e numele dumitale, ai fi un om...

— Sublim! rosti președintele, întrerupîndu-și unchiul.

— Fi... firește, răspunse bătrînul podgorean, fra... fratele meu s-a nu... nu... numit Grandet, ca... ca și mi... min... ne, nici vor... vor... bă. Această li... chi... dare ar fi în ori... orice caz folo... si... si... toare nepotului meu, pe... pe care îl... îl iubesc. Dar tre... trebuie să... să văd! Nu cu... cu... nosc pezevenghii de la Paris... Eu sînt la Sau... Saumur, vezi bine. Îmi văd de viile mele... de gropile mele... de tre... tre... bu... burile mele. N-am is... iscălit niciodată polițe. Ce este o poli... poliță? Am a... a... acceptat multe, n-am is... is... călit nici una. Am au... auzit că se pot ras... ras... cumpăra. Iată tot ce... ce... știu.

— Da, spuse președintele, polițele se pot răscumpăra pe piață cu preț de atîta ori atîta la sută. Înțelegi?

Grandet își făcu mîna pîlnie la ureche, și președintele îi repetă fraza.

— Dar, răspunse podgoreanul, prin ur... ur... urmare, e de cîș... cîș... ti... gat gras în afa... ce... ce... rea asta? Zău dacă știu ceva din toa... toa... te as... tea... la vîr... sta mea. Eu tre... tre... buie să ră... rămîn lipit aici, să... am grijă de grîne. Grî... grî... nele mele se adună, și... și... cu ele plă... plă... tești. Înainte de... de toate... trebuie să... să vezi de... de... recoltă. Am tre... treburi mai... i... importante la Froid... fond... Nu-mi pot pa... pa... răsi casa pentru în... în... curcături drăcești pe ca... care ni... nici nu le pri... pricep de fel. Spui că tre... trebuie ca să li... li... chidez, ca să opresc decla... cla... rația de fa... fa... li... li... ment, să fiu la Paris. Dar nu poți fi în... în două lo... locuri, doar da... da... că ești păsărică... și...

— Te înțeleg, strigă notarul. Ei bine, bătrîne amic, ai prieteni, prieteni încercați, care sînt în stare să facă orice pentru dumneata.

"Haide mai repede, gîndea în sine podgoreanul, hotărîți-vă odată."

— Și dacă cineva ar pleca la Paris și ar găsi pe cel mai mare creditor al fratelui dumitale Guillaume, și i-ar zice...

— Stai pu... pu... țin, reluă moșul, i-ar spu... spu... ne ce? Ceva cam așa: "Domnul Grandet din Saumur încoace... coace, domnul Grandet din Saumur pe din... co... lo. Își iubește fra... fra... te... le și nepotul, Grandet e o ru... ru... dă mi... nu... nu... nată și are ce... cele mai bu... bune în... ten... ții. El și-a vîndut bi... bi... ne re... col... col... ta. Nu declarați fa... falimentul, sfătuiți-vă și numiți li... li... chi... da... da... tori. Atunci Grandet va ve... ve... vedea. Veți cîștiga mai mult li... li... chidînd de... decît dacă la... lăsați oamenii justiției să... să-și vîre na... nasul... Nu-i așa?

— Adevărat, încuviință președintele.

— Pentru că, vezi, domnule de Bon... Bon... Bon... fons, trebuie să vezi bi... bi... ne înainte de a te ho... ho... ta... rî. Ce nu se poate... nu se poa... poa... te. În orice afacere du... du... bi... oasă, ca să nu te rui... rui... ruinezi trebuie să cu... cunoști mi... mi... jloace... cele și gre... gre... u... u... u... u... tățile. Nu-i așa?

— Fără îndoială! căzu de acord din nou președintele. Părerea mea este că în cîteva luni s-ar putea să răs-cumpărăm creanțele pentru o sumă de, și să plătim apoi integral prin bună înțelegere. Ah! Ah! duci mai departe cîinii arătîndu-le bucata de slănină! Cînd nu-i declarație de faliment și cînd ai în mîna titlurile creanțelor, ești alb ca neaua.

— Ca nea... nea... neaua? repetă Grandet, făcînd iar mîna pîlnie la ureche. Nu înțe... te... leg cum vi... vi... ne asta?

— Dar, strigă președintele, ascultă-mă!

— As... as... cult.

— Un efect e o marfă a cărei valoare poate să scadă și să urce. E o urmare a principiului lui Jeremie Bentham²⁴ asupra cametei. Acest publicist a dovedit că prejudecata, care aruncă atîta ocară asupra cămătarilor, e o prostie.

— Ei! făcu unchiașul.

— Ținînd seamă că în principiu, după Bentham, banul e o marfă, și ceea ce reprezintă el e de asemenea marfă, reluă președintele; ținînd seamă că supusă variațiilor obișnuite, care diriguiesc treburile comerciale, marfa-bilet purtînd o iscălitură sau alta, după cum cutare sau cutare articol abundă sau lipsește de pe piață, după cum e scumpă sau scade la nimic, tribunalul ordonă... vai! da prost mai sînt... părerea mea e că vei putea răscumpăra datoriile fratelui dumitale cu douăzeci și cinci la sută.

— Îl chea... chea... mă Je... Je... Jeremie Ben...?

— Bentham, un englez.

— Acest Jeremie o să ne scutească de multe pîlîngeri în afaceri, recunosc notarul rîzînd.

— Englezii aștia au cî... cî... teodată bun-simț, spuse Grandet. Ast... fe... fel, după Ben... Ben... Bentham, dacă polițele fratelui meu pre... țu... țu... ieșe... ba nu prețuiesc nimic! Ce zici, așa e? Asta îmi pa... pa... re lim... limpede... Creditorii vo... vor fi... ba nu vor fi... înțeleg!

²⁴Filozof și jurisconsult englez (1748-1832), discipol al materialiştilor englezi și francezi, el avea ca maximă "cea mai mare fericire pentru cel mai mare număr de oameni", socotind însă în chip eronat că un asemenea lucru ar fi posibil sub capitalism. El recomanda evaluarea plăcerilor după cantitatea de fericire pe care ele o dau, pretinzînd astfel a fi creat o știință nouă: aritmetica morală.

— Lasă-mă să-ți lămuresc toate acestea, zise președintele. De drept, dacă dumneata posezi toate titlurile creanțelor datorate de casa Grandet, fratele dumitale sau succesorii lui nu datorează nimănui nimic. Bun.

— Bun! Întări unchiașul.

— Într-adevăr, dacă efectele fratelui dumitale se negociază, pricepe bine acest cuvânt, pe piață cu atîta pierdere la sută, dacă vreunul din prietenii dumitale, trecînd pe acolo, le-a răscumpărat, creditorii nefiind siliți să le dea, succesiunea răposatului Grandet din Paris e perfect încheiată.

— Asta e a... de... de... vărat! Aface... rile sînt afa... faceri! spuse dogarul. Fie a... a... așa. Dar, presupunînd asta în... în... țelegi? E greu. N-am ni... nici ba... bani, ni... nici timp, nici...

— Da, dumneata nu te poți deranja. Atunci uite ce: mă duc eu la Paris, o să-mi plătești doar drumul, o nimica toată. Voi da ochi cu creditorii, o să le vorbesc, o să-i amîn și totul se va aranja cu un surplus de plată, pe care dumneata ai să-l adaugi la valorile de lichidare, ca să recapeți titlurile polițelor.

— Dar vo... vo... vom vedea aceasta; nu... nu... nu pot; nu... nu... nu vre... vre... vreau să mă anga... ga... jez fă... fără să... Ca să... să... scurtez, cine nu... nu poate, nu-u, nu poate! Ați în... țe... țe... les?

— Adevărat.

— Mi-e ca... capul to... to... tobă de cele cîte mi... mi... mi-ați spus. Ia... ia... ta, e pri... mă oară în vi... ața mea cînd tre... tre... buie să-mi ba... bat capul cu de astea.

— Pricep, nu ești jurisconsult.

— Sînt un bie... biet podgorean și ha... ha... bar nu am de ce mi-ați spus; tre... tre... buie să mă gîn... gîn... gîndesc.

— Ei bine, încheie președintele, părăind că dorește să sfîrșească convorbirea.

— Nepoate! îl întrerupse muștrător notarul.

— Da, unchiule, zise președintele.

— Lasă-l pe domnul Grandet să se lămurească. E vorba de un mandat foarte important. Scumpul nostru prieten trebuie să chibzuiască...

O lovitură de ciocan, care anunța sosirea familiei des Grassins, intrarea și ploconelile lor, îl împiedică pe Cruchot să-și isprăvească fraza. Notarul fu bucuros de această întrerupere; Grandet îl și privea pieziș, și negul vînos vestea o aprigă furtună lăuntrică. Mai întîi, prudentul notar nu găsea potrivit ca un președinte al tribunalului de primă instanță să se ducă la Paris pentru a face să capituleze niște creditori și să devină complice într-o învîrteală, care se bătea cap în cap cu strictele legi ale cinstei, apoi, cum nu-l auzise pe moș Grandet pronunțîndu-se asupra vreunei plăți cît de mici, tremura la gîndul că nepotu-său ar putea fi tîrît într-o asemenea afacere. Folosi deci clipa cînd intră familia des Grassinilor, pentru a-și lua nepotul de braț ca să-l ducă în dreptul ferestrei.

— Te-ai arătat grozav de săritor la nevoie, nepoate; dar la naiba cu atîta devotament! Dorința de a pune mîna pe fată te orbește — drace! nu trebuie să procedezi ca un nerod. Lasă-ma pe mine să conduc barca, tu să ajuți doar la cîrmă. Oare are rost să-ți compromit demnitatea de magistrat într-o asemenea?...

Nu apucă să sfîrșească; îl auzi pe domnul des Grassins spunînd bătrînului dogar, cînd îi întinse mîna:

— Grandet, am aflat groaznica nenorocire ce s-a abătut asupra familiei dumitale, nenorocirea casei Guillaume Grandet și moartea fratelui dumitale; venim ca să-ți exprimăm toată părerea de rău cu care luăm parte la acest trist eveniment.

— Nu e vorba de altă nenorocire, decît de moartea domnului Grandet mezinul, îl întrerupse notarul pe bancher. Poate că nu s-ar fi sinucis dacă i-ar fi trecut prin minte să-și cheme fratele în ajutor. Vechiul nostru prieten, cinstit pînă în vîrfurile unghiilor, are de gînd să lichideze datoriile casei Grandet din Paris. Nepotul meu, președintele, ca să-l scutească de sîcîielile unei afaceri cu totul judiciare, se oferă să plece numaidecît la Paris, cu scopul de a negocia cu creditorii și de a-i mulțumi cum se cuvine.

Cuvintele acestea, întărite de atitudinea podgoreanului, care-și mîngîia bărbia, uimiră peste măsură pe cei trei des Grassins, care tot timpul drumului, bîrfiseră pe toate fețele avariția lui Grandet, învinuindu-l chiar de moartea fratelui.

— Ah! știam eu bine! izbucni bancherul privindu-și soția. Ce-ți spuneam pedrum, doamnă des Grassins? Grandet e cinstit pînă în vîrfurile unghiilor și nu va îngădui ca numele lui să fie cît de puțin atins! Banul fără cinste e o boală. Mai există onoare în provinciile noastre! Asta-i frumos, mai mult decît frumos, Grandet! Sînt un vechi ostaș, nu știu să-mi ascund gîndul; o spun verde: asta, la naiba, e sublim!

— Dar su... su... bli... bli... mul co... co... costă cam scump! răspunse prefăcutul moșulică, în timp ce bancherul îi strîngea mîna călduros.

— Însă asta, scumpul meu Grandet, cu voia domnului președinte, reluă des Grassins, este o afacere pur comercială și cere un neguțator încercat. Nu se impune oare să fii versat în socoteli de schimb, în avansuri, în calcule de dobînză? Eu sînt nevoit să plec la Paris pentru treburile mele, încît aş putea...

— Vom căuta deci să ne a... a... aranjăm a... am... amîndoi în marginile posibilităților, fără să mă... mă... a... an... angajez cu... cu ceva, spuse Grandet bîlbîindu-se; pentru... că... ve... ve... vezi dumneata, domnul președinte îmi cerea, firește, cheltuielile de drum... Unchiușul nu mai bîlbîi ultimele cuvinte.

— Ce vorbă! exclamă doamna des Grassins, dar e o plăcere să mergi la Paris! Eu aş plăti bucurioasă drumul, numai să mă duc.

Spunînd, făcu soțului un semn, încurajîndu-l să le sufle adversarilor cu orice preț această însărcinare; apoi privi foarte ironic la cei doi Cruchot, care făcuseră o mutră de mai mare mila.

Grandet îl apucă pe bancher de un nasture al hainei și-l trase la o parte.

— Am mai multă încredere în dumneata, decît în președinte, îi șopti el. Pe urmă, mai e o altă poveste cu cîntec de data asta, adăugă el mișcîndu-și negul. Vreau să încep să cumpăr rente de stat; am cîteva mii de franci, pe care n-aș vrea să-i plasez în obligații decît la optzeci de franci la sută. Cică, după cum spune lumea, aceste mașinării ar fi de obicei în scădere către sfîrșitul lunii. Te pricepi la asta, nu-i așa?

— Te cred! Prin urmare aş avea de luat pentru dumneata rente de cîteva mii de franci?

— Nu cine știe ce mare lucru pentru, început. Dar... nici o vorbă! Vreau s-o fac fără să se afle... Vei încheia afacerea pe la sfîrșitul lunii, dar să nu suflă nici un cuvînt Cruchotilor; le-ar sta în gît. Fiindcă pleci la Paris, vom vedea totodată cum cad bobii pentru bietul meu nepot.

— Sîntem înțeleși. Voi pleca mîine cu poștalionul, rosti tare des Grassins, și voi veni să iau de la dumneata ultimele dispozițiuni... La ce oră?

— La cinci după amiază, hotărî podgoreanul, frecîndu-și mîinile.

Cele două tabere mai rămaseră încă vreo cîteva clipe pe poziție. După un răstimp de tăcere, des Grassins, bătîndu-l pe Grandet cu palma pe umăr, spuse:

— Mare noroc, să ai rude ca dumneata...

— Da, da, fără s-o arăt, răspunse Grandet, sînt un frate bun. Mi-am iubit fratele și am s-o dovedesc, dacă... dacă... n-are să coste...

— O să vă lăsăm acum, Grandet! spuse bancherul, întrerupîndu-l la timp, mai înainte de a-și sfîrși fraza. Plec așa de devreme pentru că mai am de pus ordine în unele treburi.

— Bine, bine, și eu mă... mă... retrag în camera de... de... deliberare, cum spune președintele Cruchot, ca să mă gî... gî... gîndesc la ceea ce știi.

"Al naibii! Nu mai sînt «domnul de Bonfons»", se gîndi îngrijorat magistratul, a cărui mutră căpătase înfățișarea unui judecător plictisit de-o pledoarie.

Capii celor două familii rivale plecară împreună. Nici unii, nici alții nu se mai gîndeau la trădarea lui Grandet față de podgoreni, ci se iscodeau reciproc, dar în zadar, să afle ce gîndește celălalt despre adevăratele intenții ale moșului în această nouă afacere.

— Mergeți și dumneavoastră cu noi la doamna Dorsanval? îl întrebă des Grassins pe notar.

— O să venim ceva mai tîrziu, răspunse președintele. Dacă unchiul îmi îngăduie, i-am făgăduit domnișoarei de Gribeaucourt să-i dau bună seara, așa că mai întîi o să trecem pe acolo.

— La revedere, deci, domnilor, încheie doamna des Grassins.

Și cînd des Grassinii fură la cîțiva pași de Cruchot, Adolphe își dădu cu părerea:

— Au cam rămas cu botul pe labe, nu?

— Mai încet, băiatule! îl povățui maică-sa. Ar putea să te-audă! De altfel, ceea ce spui nu-i de cel mai bun gust și miroase a obrăznicii studențești.

— Ce zici de asta, unchiule? izbucni magistratul, cînd îi socoti pe des Grassini destul de departe, am început prin a fi președintele de Bonfons și am sfîrșit prin a ajunge în cele din urmă un simplu Cruchot!

— Văzui și eu că ai pus-a la inimă, dar ce să-i faci? Vîntul sufla de partea des Grassinilor. Prostănac mai ești, cu toată deșteptăciunea ta!... Lasă-i să se îmbarce pe un "vom vedea" al moșulicului Grandet și fii pe pace, dragul meu: Eugénie tot nevasta ta are să fie...

În câteva clipe vestea mărinimiei lui Grandet se răspîndi în trei case deodată, și în tot târgul nu se mai vorbea decît despre acest devotament frățesc. Fiecare îl ierta pe Grandet pentru vînzarea vinului, încheiată în disprețul înțelegerii dintre podgoreni, și-i admira cinstea, laudîndu-i mărinimia, de care nu-l crezuseră în stare. E în firea francezului să se înflăcăreze, să se burzuluiască, să se aprindă, pentru meteorul de o clipă,, pentru toate nimiciurile trecătoare ale actualității. Dar masele, popoarele, să fie oare fără memorie?

După ce Grandet închise ușa, o chemă pe Nanon:

— Nu da drumul cîinelui și nu te culca, avem de lucru împreună. La ora unsprezece, Cornoiller trebuie să fie la poartă cu căruța de la Froidfond. Pîndește-l cînd vine, ca să nu bată, și spune-i să intre binișor. Legile poliției pedepsesc gălăgia în tisipul nopții. De altfel mahalaua nu trebuie să știe ca plec la drum.

Spunînd aceasta, Grandet se urcă în laboratorul său, unde Nanon îl auzi mișcîndu-se, răsfoind, umblînd de colo pînă colo, dar cu mare băgare de seamă. Nu voia, firește, să-și trezească nici nevasta, nici fata, și, mai presus de toate, nu voia să ațîțe curiozitatea nepotului, pe care începu să-l afurisească că ține lumina aprinsă în odaia lui. Pe la miezul nopții, cum Eugénie se gîndea numai la nefericitul ei văr, crezu că aude plînsul unui om pe moarte și, pentru ea, acest muribund nu putea fi decît Charles: cînd se despărțise de dînsul era așa de palid și deznădăduit. Poate că s-o fi și omorît, cumva, împinsă de această groază, se înfășură într-o haină cu glugă și voi să iasă. Întîi zări prin crăpătura ușii o lumină mare și o cuprinse spaima să nu fi luat foc ceva, undeva; apoi se liniști, auzind pasul greoi al mătăhăloasei Nanon și glasul ei, amestecat cu nechezatul mai multor cai.

"O fi vrînd oare tata să-l răpească pe verișor?" se întrebă naiv și absurd, deschizînd încet ușa, ca să nu scîrțîie, dar în așa fel, ca să vadă ce se petrece în coridor.

Deodată ochii ei întîlniră pe cei ai părintelui său, și privirea lui, deși vagă și nepăsătoare, o înmărmuri de spaimă. Moșneagul și Nanon purtau amîndoi pe umărul drept un par vîrtos, ce susținea, legat cu odgon, un butoiș din cele pe care moș Grandet le mai fabrica din cînd în cînd, ca să-i treacă de urît.

— Sfîntă Fecioară! Greu mai este, domnule!spuse cu glas scăzut Nanon.

— Ce păcat că nu sînt în el decît gologani de aramă! răspunse moșulică. Bagă de seamă să nu dai peste sfeșnic!

Scena era luminată de o singură lumînare așezată între fiarele rampei.

— Cornoiller, se adresa Grandet paznicului său in partibus²⁵, ți-ai luat pistoalele?

— Nu, domnule! Ce primejdie ar putea fi pentru niște gologani?...

— Nici una, încuviință Grandet.

— De altfel, o să ajungem repede, reluă paznicul, fermierii au ales pentru dumneavoastră cei mai ageri cai.

— Bine, bine, cred că nu le-ai spus unde mă duc!

— Nici nu știam unde.

— Bine! Trăsura e zdravănă?

— Asta, stăpîne, ar putea duce și trei mii. Ce greutate pot avea butoaiile astea?

— Știu eu prea bine! spuse Nanon. Au aproape o mie opt sute de piese fiecare.

— Pune-ți lacăt gurii, Nanon! Să-i spui doamnei că am plecat la țară. Pe la vremea prînzului voi fi înapoi. Hai, Cornoiller! Trebuie să ajungem la Angers înainte de ora nouă.

Trăsura porni. Nanon zăvorî poarta cea mare, slobozi cîinele, se culcă cu umărul amorțit, și nimeni din mahala nu bănuia nici plecarea, și nici pricina plecării lui Grandet. Discreția moșneagului era absolută. Nimeni nu văzuse vreodată vreun ban în casa lui, bucșită cu aur. Cînd au ajuns la urechea unchiașului zvonurile din port că s-a dublat prețul aurului din pricina numeroaselor pregătiri militare desfășurate la Nantes și că în Angers sosiseră speculanții să cumpere monezi, bătrînul dogar, împrumutînd caii de la fermierii lui, profită de situație, vîndu aurul reducîndu-l la hîrtii de trezorerie, astfel că suma ce dorise să o depuna în Fonduri deveni mai mare prin transformare.

"Tata a plecat", gîndi Eugénie, care auzise totul din capul scăriilor. Liniștea se așternu din nou peste casă și zgomotul căruței, scăzînd în putere, încetă să mai tulbure orașul adormit. În acel moment, Eugénie auzi în inima sa, înainte ca sunetul să-i pătrundă în urechi, un suspin ce trecu prin pereți din camera vărului său. O rază de lumină, subțire ca lama unei săbii, apăru printr-o crăpătură a ușii și căzu orizontal peste balustrada scăriilor putrezite. "Suferă" își spuse și fugi pe scari. Un al doilea geamăt o găsi lîngă camera lui.

²⁵Expresia latină completă este in panibus infidelluia (în regiunile locuite de necredincioși) și se aplica episcopilor onorifici, care nu aveau o erarhie precisă; prin extensiune slujbaş cu titlu onorific, fără funcție delimitată.

Ușa era întredeschisă, ea o deschise larg. Charles adormise; capul îi atârna pe o parte a fotoliului, și mîna sa, din care cazuse penița, aproape că atîngea podeaua. Respirația grea, cauzată de poziția corpului, o sperie pe Eugenie, cînd intrase în graba. "E foarte obosit", își spuse ea, privind la scrisorile sigilate de pe masă. Citi adresele: "Domnilor Ferry, Breillmann, & Co, producători de șarete", "Domnului Buisson, croitor" etc." Și-a încheiat toate afacerile, să plece din Franța imediat ce va putea" gîndi ea. Ochii i se opriră pe două scrisori rămase desfăcute. Cuvintele "Draga mea Anette," o orbiră pe moment. Inima îi bătea cu repeziciune, picioarele îi înțepeniră în podea. "Draga lui Anette! lubește! e iubit! Nici o speranță! Oare ce-i scrie? Gîndurile aceastea îi trecură prin minte și inima. Vedea cuvintele peste tot, chiar și pe cărămizile din podea, în scrisori de foc. "Îl judec deja? Nu, nu! N-am să citesc scrisoarea. Ar trebui să plec — și dacă totuși o citesc? Îl privi pe Charles, apoi îi mută capul cu grijă pe spătarul scaunului; el se lăsă în seama ei, ca un copil încă adormit, care cunoaște atingerile mamei și primește, fără să se trezească, sărutările ei și grija cu care îl veghează. Ca o mamă, Eugenie îi ridică mîna căzută și ca o mamă îl sărută pe creștet. "Dragă Anette" — un demon îi urla cuvintele în urechi. "Știu că e greșit; dar voi citi scrisoarea," își spuse ea. Întoarse capul cînd cîntecul sa nobilă reveni să îi cerceteze conștiința. Pentru prima oară în viață, binele și răul se luptau în inima ei. Pînă atunci nu a fost nevoită să roșească niciodată pentru nimic. Pasiunea și curiozitatea biruiră. Cu fiecare frază citită inima îi bătea din ce în ce mai tare și intensitatea strălucitoare care o stăpînea, făcea trăirea primei iubiri mai prețioasă cu fiecare cuvînt.

"Draga mea Anette,

Nimic nu ne-ar fi putut despărți ca această nenorocire care m-a secat de puteri, așa cum nimeni n-ar fi putut să mă ferească de ea. Tatăl meu s-a sinucis; averea lui și-a mea sunt pe veci pierdute. Am ramas orfan la vîrsta la care, prin natura educației pe care o am, sînt încă un copil; și totuși trebuie să mă ridic, la nivelul de bărbat, din abisul în care sunt înlănțuit. Am petrecut deja jumate de noapte încercînd să mă obișnuiesc cu situația în care sînt. Dacă vreau să părăsesc Franța ca un om cîstit —, nu se pune la îndoială asta —, nu am o sută de franci ai mei cu care să-mi încerc norocul în Indii sau America. Da, sărmana mea Anna, trebuie să-mi caut norocul în locurile acelea înspăimîntătoare. Acolo, se spune, voi reuși cu siguranță. Cît despre a rămîne la Paris, nu pot face asta. Nici natura, nici caracterul meu, nu sunt făcute să îndure afronturile, neglijarea, disprețul arătat unui om ruinat, copilul unui falit. Dumnezeu mare! Gîndește cum e să datorezi două milioane. Ar trebui să mor în duel din prima săptămînă; de asta nu mă voi întoarce acolo. Dragostea ta — cea mai tandră și devotată dragoste care a înnobilit inima unui bărbat — nu poate să mă cheme îndărăt. Căci, vai tu iubita mea, n-am atîția bani ca să merg unde ești tu, să-ți dau și să primesc o ultimă sărutare, o sărutare prin care aș sorbi cu prisosință forța cuvenită pentru tot ceea ce am de gînd să fac..."

"Bietul Charles, ce bine că am citit. Am aur, am să i-l dau, își spuse Eugénie, Reluă apoi lectura, după ce-și șterse lacrimile. "Nu mă gîndisem pînă acum la toate năpastele mizeriei. Chiar dacă aș izbuti să înghebe cele cîteva sute de ludovici trebuincioși pentru drum, tot n-aș avea nici un ban în plus ca să-mi constituie un fond în mărfuri. Dar nu, nu voi avea nici o sută de ludovici și nici unul singur; n-o să știu ce o să-mi rămînă decît după achitarea datoriilor mele de la Paris. Dacă nu-mi va mai rămîne nimic, mă voi duce liniștit la Nantes, mă voi îmbarca ca simplu matelot și voi începe așa cum au început mulți oameni harnici, care n-au avut un gologan și s-au înapoiat bogați din Indii. De azi-dimineață îmi privesc cu sînge rece viitorul. E mai îngrozitor pentru mine ca pentru oricare altul, pentru mine, care am fost alintat de o mamă ce m-a adorat, iubit de cel mai bun dintre părinți și care la intrarea în viață am întîlnit o dragoste ca aceea a Annei! N-am cunoscut decît plăcerile vieții: această fericire nu putea dăinui. Cu toate acestea, scumpa mea Annette, am mai mult curaj decît s-ar presupune că poate avea un june obișnuit cu huzurul, mai ales cu răsfățul celei mai fermecătoare femei din Paris, legănat de bucuriile familiei, căruia îi surîdea acasă totul, ale cărui dorințe erau lege pentru tatăl său... Ah! tata! el... mort, Annette... Și iată că m-am gîndit la situația mea, m-am gîndit și la a ta. Am îmbătrînit grozav de mult în douăzeci și patru de ore. Scumpă Anna, dacă pentru a mă avea lîngă tine, la Paris, ar trebui să renunți la toate plăcerile tale, la toaletele tale, la loja ta de la Operă, cu toate aceste sacrificii încă tot n-am ajunge la acoperirea cheltuielilor mele risipitoare, și apoi nici n-aș primi atîtea jertfe. Ne vom despărți deci azi pentru totdeauna."

"O părăsește, sfântă Fecioară. Ce fericire." Eugénie sări de bucurie. Charles făcu o mișcare, ea îngheță de spaimă, dar, din fericire pentru dînsa, el nu se deșteptă. Apoi urmă:

"Cînd mă voi întoarce? Nu știu. Clima din Indii îmbătrînește repede pe un european, care pe deasupra mai și muncește. Să spunem peste zece ani. Fata ta va fi atunci de optsprezece ani, te va urmări pas cu pas, lumea va fi crudă cu tine, și mai crudă, poate, fiica ta. Avem destule pilde ale acestor verdicte mondene și ale ingratitudinii din partea atîtor fete; să tragem concluzii din ele. Păstrează în adîncul inimii tale, așa cum o fac eu, amintirea celor patru ani de fericire, și fii credincioasă, dacă poți, sărmanului tău prieten. Totuși, n-am să ți-o pretind, pentru că, vezi tu, scumpa mea Annette, trebuie să mă conformez situației mele, să privesc ca un burghez viața, s-o calculez cît mai convenabil. Deci trebuie să mă gîndesc la căsătorie; căsătoria a ajuns neapărat trebuincioasă vieții mele noi și îți mărturisesc că am găsit aici, în Saumur, la unchiul meu, o verișoară, ale cărei maniere, chip, suflet și judecată ți-ar plăcea și care pare să aibă..."

Scrisoarea se oprea aici.

"Trebuie să fi fost grozav de obosit, dacă n-a mai putut să continue," își spuse Eugénie.

Și astfel îl justifica. Cum ar fi fost oare cu putință ca această fată inocentă să bage de seamă răcula acelei scrisori? Pentru tinerele fete, crescute în frica lui Dumnezeu, neștiutoare și pure, totul este iubire de îndată ce pun piciorul pe vrăjitul tărîm al iubirii. Ele calcă pe acest tărîm învăluite de cereasca lumină ce-o răsfrînge sufletul lor și care se revarsă în raze asupra iubitului; ele îl înfrumusețează cu văpaia propriului lor simțămînt și îi atribuie frumoasele lor gînduri. Erorile femeii vin aproape întotdeauna din credința ei în bine sau din încrederea în adevăr. Aceste cuvinte: "Scumpa mea Annette", "iubita mea", răsunau în inima Eugéniei ca graiul cel mai încîntător al dragostei și-i mîngiau sufletul, cum în copilărie îi mîngiara urechea divinele note din *Venite, adoremus*, repetate de orgă. De altminteri, lacrimile, care mai scaldau încă ochii lui Charles, îi trădau toate simțămintele nobile ce seduc întotdeauna o tînră fecioară.

De unde ar fi putut ea să știe că dacă Charles își iubea într-asa măsură tatăl și că dacă-l plîngea așa de sincer, această dragoste izvora mai puțin din bunătatea inimii sale, decît din bunătatea răposatului părinte? Doamna și domnul Guillaume Grandet, satisfăcînd toate fanteziile odorului lor, răsfrîndu-l cu toate îndestulările averii, îl apăraseră astfel de acele josnice și odioase calcule, de care sînt capabili mai toți copiii Parisului, cînd, față în față cu ispitele marelui oraș, își înăbușă necăjiți dorințele, urzind planuri mereu amîinate și întîrziate de părinții ce se încăpățîneau să supraviețuiască, în loc să-i lase mai grabnic stăpîni pe moștenire. Marea risipă a părintelui izbutise astfel să sădească o adevărată dragoste de fiu în inima copilului fără gînduri ascunse.

Totuși, Charles era un copil al Parisului, obișnuit de moravurile pariziene și deprins de însăși Annette să calculeze totul; un om prea timpuriu bătrîn sub mască de tînr. Și tot așa de prea timpuriu căpătase acea spăimîntătoare educație a lumii, unde într-o singură seară se comit, în gînd și prin vorbă, mai multe crime decît acelea pe care justiția le pedepsește la curtea cu juri, unde cuvintele de spirit asasinează cele mai mărețe idei, unde nu treci drept tare decît dacă vezi just; și unde a vedea just înseamnă a nu crede în nimic, nici în sentimente, nici în oameni, nici chiar în evenimente: acolo se falsifică evenimentele. Acolo, pentru a vedea just trebuie să cîntărești în fiecare dimineață punga unui prieten, trebuie să știi a te ridica politicește peste tot ce se întîmplă; pentru moment să nu admiri nimic, nici operele de artă, nici faptele înălțătoare, și să acorzi tuturor ca singur mobil numai și numai interesul personal. După miile lor de nebunii, nobila doamnă, frumoasa Annette, îl silea îndeobște pe Charles să gîndească serios; îi vorbea de situația lui viitoare, trecîndu-i prin păr parfumata sa mîină; îi făcea planurile vieții, potrivindu-i un cîrlionț; îl feminiza și în același timp îl meschiniza. Îndoită corupție, dar corupție elegantă și subțire, de lume mare.

— Ce prostuț mai ești, Charles! îi spunea ea. Mare caznă pe mine să te obișnuiesc cum să te porți cu oamenii. Ai fost foarte nepoliticos cu domnul Lupeaulx. Știu prea bine că nu e un om onorabil; dar așteaptă, să nu mai fie la putere, și atunci disprețuiește-l cît vei pofti. Știi ce ne spunea doamna Campan? "Dragele mele, atîta vreme cît cineva e în minister, adorați-l; cînd a căzut, ajutați-l să se scufunde cît mai adînc! Puternic, e un fel de

zeu; dărimat, e mai prejos decât Marat în baie²⁶, căci el trăiește, pe când Marat e mort. Viața e un nesfârșit șirag de combinații, și trebuie să le descoși, să le urmărești ca să te poți menține mereu la locul cel mai bun."

Charles era un june prea la modă, fusese prea alintat de părinții lui, prea iubit de toată lumea ca să poată fi capabil de mari sentimente. Grăunțele de aur pe care maică-sa i-l aruncase în suflet se subțiasse prin filiera vieții pariziene; îl folosise deocamdată numai la suprafață și avea să-l macine apoi în pulbere prin frecare. Dar Charles nu împlinise atunci decât douăzeci și unu de ani. La vârsta asta, prospețimea vieții pare nedespărțită de candoarea sufletului. Glasul, privirea, chipul păreau că se armonizează cu sentimentele. Astfel, cel mai aspru judecător, cel mai sceptic avocat, cel mai hapsîn dintre cămătari nu vor să creadă niciodată în bătrînețea inimii, în corupția calculelor feroce atîta vreme cît ochii sînt scâldați într-o limpede lumină și cîtă vreme nici o cută nu brăzdează fruntea. Charles nu avusese niciodată prilejul să aplice maximele moralei pariziene, și pînă în acea zi se fălea cu lipsa lui de experiență. Dar fără să-și dea seama, egoismul se infiltrasse în el. Germenii economiei politice, pentru uzul special al parizianului, latenți în inima lui, nu întîrziară să încolțească din clipa în care, în loc de spectator lenevit, deveni actor în drama vieții reale.

Aproape toate fetele se lasă în voia dulcilor promisiuni ale acestor aparente; dar Eugénie, chiar de-ar fi fost prudentă și pătrunzătoare, cum sînt anumite fete din provincie, putea oare să se îndoiască de acest văr, cînd apucăturile, vorbele și faptele lui răspundeau atît de deplin la tainicele aspirații ale inimii sale? O întîmplare fatală pentru ea o făcuse martoră la ultimele spasmuri de adevărată sensibilitate, cîtă mai exista în această inimă tinerească, și să audă, ca să spunem așa, ultimele suspine ale conștiinței.

Lăsă deci la o parte acea scrisoare, care i se părea plină de dragoste, și începu să-și contemple cu înduioșare vărul adormit; tinereștile iluzii ale vieții mai jucau pentru dînsa pe fața lui; își făcu mai întîi sieși jurămîntul să-l iubească pe vecie.

Apoi își aruncă ochii pe cealaltă scrisoare, fără să mai dea mare importanță acestei indiscreții; și, citind-o, avu prilejul să capete alte dovezi ale înaltelor însușiri, pe care, ca orice femeie, le atribuie alesului inimii sale: "Scumpul meu Alphonse, în clipa în care vei citi scrisoarea asta, eu nu voi mai avea prieteni; dar îți mărturisesc că, îndoindu-mă de așa-ziii oameni de lume obișnuiți să facă risipă cu acest cuvînt, de prietenia ta nu m-am îndoit. Încît apelez la tine să lichidezi afacerile mele, și, numai contînd pe tine, am nădejdea că voi atrage un folos cît mai mare din tot ce mai posed. Știi desigur în ce situație mă aflu. Nu mai am nimic și vreau să plec în Indii. Am scris tuturor oamenilor cărora le datorez ceva bani, și vei găsi alăturat lista lor, atît de exactă cît am putut-o alcătui din memorie. Biblioteca, mobilele, trăsurile, caii etc. valorează îndestul, cred, pentru a-mi plăti datoriile. Nu vreau să mi se păstreze decât nimicurile ieftine, care să-mi slujească drept început de instalare. Scumpul meu Alphonse, îți voi trimite de aici o procură în toată regula pentru vînzarea asta în caz de contestație, îmi vei trimite toate armele. Apoi, oprește-ți-l pe Briton. Nimeni nu va da prețul care se cuvine pe acest minunat animal, prefer să ți-l dăruiesc, după cum lasă muribundul inelul de datină executorului testamentar. Mi-am comandat o foarte frumoasă trăsură la Farry, Breitman et Co., dar ei n-au predat-o; obține de la ei s-o păstreze, fără a mai pretinde ceva, dacă se vor împotrivi, înlătură tot ce mi-ar putea păta onoarea în starea în care mă aflu. Mai datorez englezului șase ludovici pierduți la joc, nu uita să-i..."

Eugénie nu sfîrși.

"Dragul meu văr!" spuse ea lăsînd scrisoarea și fugind cu pași mărunți în odaia ei, cu una din lumînări în mînă.

Acolo, cuprinsă de un val de bucurie, deschise sertarul unui scrin vechi de stejar, una din cele mai frumoase opere ale epocii numite Renaștere și pe care se mai zărea, pe jumătate ștearsă, faimoasa salamandră regală²⁷. Luă de acolo o pungă mare, cîntări din ochi cu mîndrie greutatea pungii și se apucă să cerceteze bilanțul de mult uitat al micii sale vistierii.

Dădu mai întîi la o parte douăzeci de portugheze încă noi, bătute sub domnia lui Ioan al V-lea, în 1725, prețuind la schimb cît cinci lisaboniene, adică o sută șazeci și opt de

²⁶Revoluționar consecvent, deputat al Convenției, redactor al ziarului Prietena poporului, Marat (1743-1794) a luat poziție împotriva monarhiei; a fost asasinat în baie de regalista Charlotte Corday.

²⁷Salamandra era însemnul regelui Francisc I al Franței (1515-1547); se aplica pe castelele și pe mobilele din epoca lui.

franci și șaiszeci și patru de centime, cum îi spunea bătrînul avar dar al cărui preț convențional era de o sută optzeci de franci din pricina rarității și a frumuseții acestor monede strălucind ca soarele.

Idem: cinci genoveze sau piese de cîte o sută de lire din Genova, altă monedă rară, prețuind optzeci și șapte de franci la schimb, dar pentru amatorii de aur — o sută de franci. Le avea de la bătrînul domn de la Bertelliere.

Idem — trei cvadrupli de aur spanioli de pe vremea lui Filip al V-lea, bătuți în 1729, dăruți pe rînd de doamna Gentillet, care, înmînîndu-i, îi spunea întotdeauna: "Acest pușor de canar, scumpul meu gălbior, face nouăzeci și opt de livre! Păstrează-l bine, micuța mea, va fi floarea comorii tale."

Idem: ceea ce tatăl ei prețuia mai mult (aurul acestor piese era de douăzeci și trei de carate și o fracțiune), o sută de ducăți de Olanda, bătuți în anul 1756 și prețuind aproape treisprezece franci.

Idem: o mare raritate, niște medalii foarte căutate de avari — trei rupii cu semnul Cumpenei și cinci rupii cu semnul Fecioarei toate de aur curat de douăzeci și patru de carate, măreața monedă a Marelui Mog și care prețuia fiecare în parte treizeci și șapte de franci și patruzeci de centime ca greutate, dar cel puțin cincizeci de franci pentru cunoscătorii cărora le place să mînuiască aurul.

Idem: napoleonul de patruzeci de franci, primit cu două zile înainte și pe care-l pusese cu nepăsare în punga ei roșie.

Acest tezaur cuprindea piese noi și neumblate, adevărate opere de artă, de care moș Grandet se interesa din cînd în cînd și pe care voia să le vadă cîteodată, pentru a arăta cu de-amănuntul fetei calitățile lor esențiale, ca: frumusețea zimților, luciul aurului, splendoarea literelor, al căror relief nu era încă tocit. Dar ea nu se gîndea acum nici la aceste rarități, nici la mania tatălui său, nici la primejdia ce-o aștepta despărțindu-se de o comoară atît de scumpă avarului ei părinte; nu, ea se gîndea numai la vărul ruinat și sfîrșit prin a-și da seama, după ce greși de cîteva ori socoteala, că poseda aproape cinci mii opt sute de franci în valori reale, care se puteau vinde la tocmeală pe circa două mii de taleri. La vîzul acestui tezaur, începu să bată din palme ca un copil, care simte nevoia să cheltuiască prisosul bucuriei prin naivele zvicniri ale trupului. Astfel, tatăl și fiica făcură, în aceeași noapte, fiecare, bilanțul averii lor: el, pentru a se duce să-și vîndă aurul; Eugénie, ca să-l arunce pe al ei în vîltoarea dragostei. Ea strecură din nou banii în vechea-i pungă, o luă cu dînsa și urcă scările fără a mai sta pe gînduri. Mizeria secretă a vărului o făcu să uite că era noapte, că existau reguli de bună-cuviință; iar mai presus de toate era tare pe conștiința ei, pe devotamentul ei, pe fericirea ei.

În clipa în care apăru în pragul ușii cu lumînarea în mînă, Charles se deșteptă și, văzînd-o, rămase înmărmurit de surpriză. Eugénie înainta, puse lumînarea pe masa și rosti cu glas înduioșat:

— Dragă vărule, trebuie să-ți cer iertare pentru o faptă gravă de care m-am făcut vinovată față de dumneata! Dar Dumnezeu o să-mi ierte acest păcat, dacă vei voi să-l faci să se uite.

— Despre ce e vorba? întrebă Charles, frecîndu-se la ochi.

— Am citit cele două scrisori. Charles roși.

— Cum s-a întîmplat asta? reluă ea. Pentru ce am venit sus? Într-adevăr, acum nu mai știu. Dar nu-mi prea pare rău că le-am citit, deoarece scrisorile acestea mi-au dat prilej să-ți cunosc inima, sufletul și...

— Și? întrebă Charles.

— Și proiectele dumitale, nevoia imediată de a avea o sumă.

— Scumpă verișoară!

— Șș, șș, dragul meu văr! Nu așa de tare, să nu trezim pe cineva. Iată! zise ea deschizînd punga. Iată economiile unei fete ca mine, care n-are nevoie de nimic. Charles, primește-le, te rog! Azi-dimineață nu știam ce înseamnă banul, de la dumneata am aflat, nu e decît un mijloc, și atîta tot! Un văr e aproape un frate, așa că poți foarte bine să împrumuți punga surorii dumitale.

El tăcea. Eugénie, tot atît femeie cît și copilă, nu-și închipuise că nu va primi, și vărul sta ca mut.

— Ei bine? întrebă ea. Dînsul înclină capul.

— Nu primești? repetă Eugénie, ale cărei bătaii de inimă răsunară în liniștea adîncă. Șovăirea vărului o umili; dar strîmtoarea în care se afla dînsul îi apăru și mai viu în minte, și încovoie un genunchi. Nu mă voi ridica, pînă ce nu vei primi acest aur! rosti. Vărule, te rog, răspunde.... Ca să știu dacă mă stimezi, dacă ești mărinimos, dacă...

Auzind acest strigăt al unei asemenea deznădejdi, Charles lăsă să-i cadă lacrimile pe mâinile verișoarei, apucînd-o de amîndouă brațele pentru a o împiedica să se așeze în genunchi. Cînd simți acele picături fierbinți. Eugénie flutură punga și o goli pe masă.

— Da, nu-i așa? spuse ea plîngînd de bucurie. Nu mai ai de ce să te temi, vărule, vei fi bogat! Aurul acesta îți va aduce noroc; într-o zi ai să mi-l înapoezi; de altfel vom fi tovarăși; voi primi toate condițiile pe care ai să le pui. Dar nici nu merită să dai importanță unui dar, care...

Charles izbuti în sfîrșit să-i mărturisească sentimentele:

— Da, Eugénie, aș fi prea mic la suflet dacă n-aș primi. Între timp, nimic pentru nimic, încredere pentru încredere.

— Ce vrei să spui? rosti ea speriată.

— Ascultă, dragă verișoară, am aici...

Se întrerupse, ca să-i arate o besactea pătrată, cu învelitoarea de piele.

— Am aici, urmă Charles, am ceva la care țin ca la viață. Un dar de la mama. De azi-dimineață mă gîndesc că, dacă ar putea ieși din mormînt, ar vinde ea singură aurul pe care dragostea sa l-a irosit în această casetă; dar, săvîrșită de mine, această faptă mi-ar părea un sacrilegiu.

Eugénie strînse puternic mîna vărului la auzul acestor ultime cuvinte.

— Nu, urmă el după cîteva clipe de tăcere, în care timp amîndoi își aruncară cîte-o privire printre lacrimi, nu, nu vreau nici s-o distrug, nici s-o pierd în călătoria mea. Scumpă Eugénie, mi-o vei păstra dumneata. Niciodată un prieten n-a încredințat altui prieten ceva mai scump. Judecă singură...

Vorbînd, scoase caseta din învelitoare, și Eugénie rămase înmărmurită văzîndu-i frumusețea: lucrătura, toată în aur, era cu mult mai prețioasă decît greutatea ei.

— Ceea ce admiri, nu-i nimic, spuse el apăsînd pe un buton, care făcu să se ivească un fund dublu. Iată ceea ce prețuiește.

Charles scoase două miniaturi, două capodopere lucrate de doamna Mirbel, bogat împodobite cu perle.

— Vai! ce femeie frumoasă! Nu-i așa că e doamna căreia i-ai scris?

— Nu, răspunse el zîmbînd. Această femeie e mama, care îți era mătușă și iată pe tatăl meu, care ți-era unchi. Eugénie, vreau să te rog în genunchi: păstrează-mi această comoară. Dacă voi muri cumva, aurul acestei casete te-ar despăgubi; numai dumneata ești vrednică s-o păstrezi; dar te voi ruga s-o distrugi, așa încît după dumneata să nu încapă pe alte mîini...

Eugénie nu răspunse nimic.

— Nu-i așa? adause el, aproape în șoaptă.

La aceste cuvinte, ea îi aruncă prima privire de femeie care iubește, una din acele priviri unde e și adîncime, și alintare.

El îi cuprinse mîna și i-o sărută.

— Înger nevinovat! între noi, nu-i așa, banul nu va avea niciodată nici o însemnătate? Sentimentul va fi de acum înainte totul pentru noi.

— Semenii cu mama dumitale. Avea un glas tot așa de blînd?

— O! mult mai blînd...

— Da, pentru dumneata, spuse ea aplecîndu-și pleoapele. Hai, Charles, culcă-te, vreau eu, ești obosit. Pe mîine.

Își trase mîna încetișor din mîinile lui, iar el o însoți luminîndu-i drumul. Cînd fură în pragul ușii, dînsul exclamă cu obidă:

— Ah! de ce sînt ruinat?

— Aș! tata e bogat, cred, răspunse ea.

— Ce copil ești! reluă Charles cu un picior în odaie și rezemîndu-se cu spatele de zid, dacă ar fi bogat, nu l-ar fi lăsat pe tata să moară, nu v-ar lăsa să trăiți într-o asemenea despoiere și ar trăi altfel.

— Dar are domeniul Froidfond.

— Și cît prețuiește acest Froidfond?

— Nu știu; dar mai are și Noyers.

— Vreo fermă părăginită?

— Are vii și livezi...

— Mare lucru, pufni Charles cu dispreț. Dacă tatăl dumitale ar avea numai douăzeci și patru de mii de livre rentă, ai sta oare în asemenea odaie umedă și rece? adause el făcînd un pas înainte. Acolo va sta comoara mea, spuse apoi, uitîndu-se la învechitul scrin, ca să-și ascundă gîndurile.

— Du-te la culcare, zise Eugénie, nelăsându-l să intre în camera ei răvășită.

Charles se retrase, după ce și-au urât noapte bună zîmbind.

Amîndoi adormiră legănați de același vis, și Charles începu de atunci să presare cîțiva trandafiri peste doliul său.

A doua zi dimineată, doamna Grandet își găsi fiica plimbîndu-se înainte de prînzișor în tovărășia lui Charles. Tînărul era încă mîhnit, cum trebuie să fie un om lovit de nenorociri, coborît, ca să spunem așa, în adîncul durerilor sale, pentru a măsura fundul prăpastiei unde căzuse și a simți toată povara viitoare sale vieți.

— Tata nu se va întoarce decît la cină, vesti Eugénie, văzînd neliniștea zugerăvită pe chipul mamei-si.

Era ușor să desprinzi din gesturile Eugéniei, din figura ei și din ciudata dulceață a vocii o îngemănare de gînduri între ea și vărul oropsit de soarta. Suflutele lor se contopiseră cu ardoare înainte de a-și da poate deplin seama de puterea sentimentelor care îi apropiau unul de altul. Charles se opri în sală, și melancolia lui fu respectată cu evlavie. Fiecare din cele trei femei aveau, slavă Domnului, cu ce se îndeletnici. Grandet plecase lăsînd pe seama lor o sumedenie de treburi. Se înfățișară fel de fel de oameni: tinichigiul, zidarul, cărăușii, dulgherul, fermierii; unii ca să se tocmească pentru executarea diverselor reparații, alții ca să plătească arende sau să-și primească simbria. Doamna Grandet și Eugénie au fost deci nevoite să alerge de colo pînă colo, să răspundă la întrebările fără sfîrșit ale muncitorilor și ale sătenilor. Nanon primi proviziile și plocoanele în bucătărie. Ca întotdeauna, aștepta poruncile stăpînului, ca să știe ce trebuie oprit pentru gospodărie și ce trebuie vîndut la tîrg. Căci zgîrcitul unchiaș păstra obiceiul multor boierași de la țară, de a-și bea vinul cel mai prost și de a-și mînca poamele cele mai stîlcite. Către ceasul cinci seara, Grandet se întoarse din Angers cu paisprezece mii de franci din aurul lui, iar în portofel, cu bonuri regale, care-i aduceau dobîndă pînă în ziua de plată a rentelor. Pe Cornoiller îl lăsase la Angers, ca să vadă de caii pe jumătate frînți și să se întoarcă cu ei la pas numai după ce se vor fi odihnit bine.

— Mă întorc de la Angers, nevastă, și sînt rupt de foame.

Nanon îi strigă din bucătărie:

— Te pomenești că n-ai mîncat nimic de ieri?

— Nimic, răspunse unchiașul.

Nanon intră cu supa. Des Grassins veni să primească ordine de la clientul său tocmai în clipa cînd toată familia se afla la masă. Moș Grandet nici nu-și zărise nepotul.

— Mîncăți liniștit! spuse bancherul. Putem vorbi și așa... Dumneata habar n-ai cît prețuiește aurul la Angers, unde au venit să-l caute cei din Nantes. Vreau să-l trimit și pe al meu...

— Să nu-l trimiți cumva! făcu unchiașul. Au pînă peste cap. Sîntem prea buni prieteni ca să te las să-ți pierzi vremea degeaba.

— Dar aurul e prețuit acolo la treisprezece franci și cincizeci de centime.

— Era prețuit, vrei să spui.

— Ce naiba s-a întîmplat?

— Am fost azi-noapte la Angers, destăinui Grandet cu glasul scăzut.

Bancherul tresări de surpriză. Apoi se încinse între dîșii o convorbire pe șoptite, în care timp amîndoi se uitau la Charles, în clipa în care bătrînul dogar spuse bancherului să-i cumpere rente de o sută de mii, des Grassins nu-și putu stăpîni un gest de uimire.

— Domnule Grandet, se adresă lui Charles, plec la Paris; dacă ai să-mi dai cumva vreun comision...

— Nici unul, domnule, vă mulțumesc.

— Mulțumește-i mai din inimă decît așa, nepoate. Domnul pleacă pentru a descurca afacerile casei Guillaume Grandet...

— Pot să trag vreo nădejde? întrebă Charles.

— Dar nu ești oare nepotul meu? strigă dogarul cu o bine jucată mîndrie. Nu purtăm același nume?

Charles se ridică, îl îmbrățișă pe unchiul Grandet, se îngălbeni de emoție și ieși. Eugénie își privi părintele cu admirație.

— Atunci, cu bine, scumpul meu des Grassins! Vezi, strînge-i vîrtos în chingi pe jupînii de acolo.

Cei doi diplomați își strînseră mîinile; dogarul îl petrecu pe bancher pînă la ușă; apoi, după ce o închise, se întoarse și spuse către Nanon, trîntindu-se în jilt:

— Dă-mi un lichior de coacăze.

Însă prea agitat ca să poată sta locului, se ridică, privi portretul domnului de la

Bertelliere, fredonînd și făcînd ceea ce Nanon numea pașii lui de dans: În gărzile franceze, aveam un tată bun...

Nanon, doamna Grandet și Eugénie se uitară una la alta în tăcere. Voioșia podgoreanului le înspăimînta de cîte ori ajungea la apogeu. Seara trecu pe nesimțite. Moș Grandet voia să se culce devreme. Și, cînd se culca el, toți ai casei trebuiau să doarmă, după cum cînd August bea, toată Polonia era beată²⁸. De altfel, Nanon, Eugénie și Charles nu erau mai puțin obosiți decît stăpînul. Cît privește pe doamna Grandet, ea se culca, mîncă, bea, umbla după voia bărbatului. Cu toate acestea, în timpul celor două ceasuri îngăduite digestiei, dogarul, vesel ca niciodată, rosti mai multe din sentințele sale, dintre care una singură avea să dea măsura stării lui sufletești. După ce deșertă pe gît lichiorul de coacăze, se uită la pahar și spuse:

— Nici n-ai dus bine paharul la gură, că s-a și golit. Așa e și cu viața noastră. Nu poți să fii și să și fi fost. Banii nu pot să circule, și în această vreme să rămînă și în punga noastră. Altfel, viața ar fi prea frumoasă. Se arătă jovial și mărinos. Cînd Nanon veni cu vîrtelnița, îi spuse: Trebuie să fii ostenită. Lasă cînepe la naiba.

— Ce s-o las, că aș muri de urît! mărturisi slujnica.

— Biata Nanon! Vrei un lichior?

— Ah, cînd e vorba de lichior, nu mă dau în lături. Doamna îl face mult mai bine decît spițerii. Cel care se vinde la prăvălie parcă ar fi o doctorie.

— Pun prea mult zahăr, nu se mai simte nimic, explică moșul.

A doua zi, familia, adunată, la ora opt pentru micul dejun, înfățișa tabloul primei scene dintr-o viață casnică cu adevărat plină de o blîndă intimitate. Nenorocirea închegase în grabă legătura între doamna Grandet, Eugénie și Charles; Nanon ținea și ea cu dînșii, fără să-și dea seama. Toți patru începură să alcătuiască o singură familie. Cît despre bătrînul podgorean, o dată ce avariția îi fusese satisfăcută și avea siguranța că o să-l vadă în curînd plecat pe coconășul de nepotu-său, fără nevoia de a-i plăti altceva decît drumul pînă la Nantes, era acum aproape indiferent față de prezența lui în casă. Lăsă, deci, pe cei doi copii, cum îi numea el pe Charles și pe Eugénie, să se comporte în libertate, după îndemnul inimii, sub paza doamnei Grandet, în care avea de altfel deplină încredere în ceea ce privește morala publică și cea bisericească. Alinierea livezilor și a șanțurilor de lîngă drum, sădirea plopilor de pe malul Loarei și lucrările de iarnă la terenurile sale îngrădite și la Froidfond îl absorbiră cu totul. Din acea clipă începu pentru Eugénie primăvara dragostei. De la scena din noaptea în care i-a dăruit vărului vistieria, inima ei se dusesse o dată cu mica-i comoară. Complici amîndoi ai aceluiași secret, se priveau purtîndu-și o reciprocă încredere, care le adîncea simțămintele și îi apropia tot mai strîns unul de altul, punîndu-i, ca sa zicem așa, pe amîndoi în afara vieții de toate zilele. Legăturile de rudenie nu îngăduie oare o anumită dulceață în glas, o anume duioșie mai blîndă în privire?

Astfel, Eugénie izbuti să aline suferințele vărului cu balsamul copilăroaselor emoții ale unei iubiri ce înmugurea.

Între începutul dragostei și începutul vieții nu sînt oare tot atît de delicate asemuiuri? Nu se alină copilul cu dulci cîntece de leagăn și cu îmbietoare priviri? Nu i se povestesc oare acele basme pline de minunății, ce-i învăluiesc viitorul în aur? Speranța nu-și desfășoară oare pentru dînsul, mereu, sclipitoarele-i aripi? Nu varsă oare pe rînd și lacrimi de fericire, și lacrimi de durere? Nu se aprinde oare la ceartă pentru tot soiul de nimicuri, pentru pietricelele cu care încearcă să-și clădească un șubred castel, pentru buchetele de flori pe care le uită înainte de a se ofili? Nu rîvnește din toată ființa să se întreacă cu timpul, pentru a înainta în viață? Iubirea este a doua noastră schimbare la față. Pentru Eugénie și Charles, copilăria și dragostea însemnau una și aceeași minune: era prima lor pasiune, cu toate naivitățile sale dar cu atît mai alinătoare pentru inimile lor învăluite de tristețe. Zbătîndu-se din chiar clipa ivirii ei sub vâlul cernit, iubirea aceasta se armoniza încă și mai deplin cu simplitatea provincială a acelei case în ruină.

Schimbînd cu verișoara doar cîteva cuvinte pe ghizurile fîntînii, în această ogradă tihnită, stînd în grădiniță pe o bancă căptușită cu mușchi pînă la asfințitul soarelui, spunîndu-și felurite mari nimicuri, adînciți în pacea care domnea între casă și zidul fostelor metereze, ca sub bolți de biserică, Charles se pătrunsese de sfințenia iubirii; căci marea lui aristocrată, scumpa-i Annette, nu-l făcuse a cunoaște decît tulburate zbuciumări. Acum se lepăda de această pasiune pariziană, cochetă, vanitoasă, sclipitoare, pentru o iubire

²⁸Aluzie la un vers al lui Frederic al II-lea al Prusiei, referitor la August al II-lea (1670-1733), rege al Poloniei; sensul acestui vers este că slujitorii și curtenii se modelează după cei pe care-i slujesc.

naivă și adevărată, îi era dragă pînă și casa aceea, ale cărei datini nu-i mai păreau atît de caraghioase.

Charles cobora dis-de-dimineață ca să poată vorbi cu Eugénie cîteva clipe înainte de a se înfățișa moș Grandet să împartă rația de merinde a zilei; iar cînd pașii unchiașului răsuna pe scară, o tinea în grădină. Nevinovata crimă a acestei întîlniri de dimineață, despre care nu știa nimic nici mama Eugéniei și pe care Nanon se făcea că n-o vede, dădea celei mai inocente iubiri din lume ardoarea păcatelor oprite. Apoi cînd, după-masă, Grandet pleca să-și inspecteze proprietățile și exploatările sale, Charles rămînea între mamă și fiică, simțind nebănuite delicii în faptul că le dădea o mînă de ajutor la depănatul lînei, că le privea cum lucrează, că le asculta sporovăind. Simplitatea unei asemenea vieți aproape mănăstirești, care-i pune în lumină frumusețea acestor suflete străine de lume, îl înduioșa adînc. Crezuse cu totul imposibile astfel de moravuri în Franța și n-ar fi admis existența lor decît în Germania, și încă numai în basme ori în romanele lui Auguste Lafontaine²⁹. Curînd, pentru dînsul Eugénie fu idealul Margaretei³⁰ — lui Goethe, mai puțin păcatul, în sfîrșit, zi de zi, privirile lui, cuvintele lui o vrăjiră pe biata fată, care se lăsa legănată de valul încîntător al iubirii și se agăța de această fericire, cum apucă un înotător o creangă de salcie, ca să iasă din fluviu și să se odihnească la liman. Durerea unei viitoare absențe nu amenința oare de pe acum cele mai senine clipe ale fugarelor ceasuri? Căci nu era zi în care un mic amănunt să nu le amintească apropiata lor despărțire. Astfel, la trei zile după plecarea domnului des Grassins, Charles fu dus de Grandet la tribunalul de primă instanță, cu solemnitatea pe care oamenii de provincie o pun în îndeplinirea unor asemenea acte, ca să iscălească o renunțare la moștenirea tatălui său. Lepădare grozavă! Un soi de apostazie familială! Pe urmă, se mai duse la maestrul Cruchot ca să dea două procuri, una pentru des Grassins, și alta pentru prietenul însărcinat cu vînzarea mobilierului. De asemenea trebui să îndeplinească toate formalitățile pentru obținerea unui pașaport pentru străinătate. Și, în sfîrșit, cînd sosi de la Paris îmbrăcăminte simplă, de doliu, comandată acolo, Charles chemă un croitor din Saumur și îi vîndu garderoba sa, de care nu mai avea nevoie. Acest gest îi plăcu grozav lui moș Grandet.

— Ah! iată-te acum cu adevărat un om care are de gînd să se îmbarce și care vrea să facă avere, îi spuse, văzîndu-l îmbrăcat într-o haină de postav negru și gros. Bine, foarte bine!

— Te rog să mă crezi, domnule, îi răspunse Charles, că voi ști întotdeauna să mă acomodez situației mele.

— Ce-s astea? întrebă unchiașul cu ochii scăpărînd la vederea pumnului plin cu podoabe de aur, pe care i-l arăta Charles.

— Unchiule, mi-am adunat butonii, inelele, toate lucrurile de prisos care puteau să mai aibă vreo valoare; dar necunoscînd pe nimeni în Saumur, voiam să te rog azi dimineață...

— Să cumpăr eu toate astea? îl întrerupse Grandet.

— Nu, unchiule, să-mi recomanzi un om cinstit, care...

— Dă-le încoace, nepoate. Am să ți le evaluez sus, în cabinet, și o să-ți spun pînă într-un ban cît fac. Ai aur special de bijuterii, spuse el cercetînd un lăntîșor lung, aur de optsprezece sau de nouăsprezece carate.

Unchiașul întinse mîna lui lată și luă cu el grămăjuia de aur.

— Verișoară, zise Charles, îngăduie-mi să-ți ofer acești doi butoni, pe care ai putea să-i folosești ca să-ți prinzi panglici la încheietura mîinii. Are să iasă o brățară foarte la modă.

— Primesc fără nazuri, dragă vere, răspunse ea, aruncîndu-i o privire plină de înțelesuri.

— Mătușica, iată degetarul mamei, pe care-l purtam cu mine în trusa mea de călătorie, adăugă Charles, arătînd un preafrumos degetar de aur doamnei Grandet, care de zece ani visa la așa ceva.

— Nu știu cum să-ți mulțumesc, nepoate, murmură bătrîna cu ochii înecați în lacrimi. Seara și dimineața voi adăuga la rugăciunile mele pentru dumneata cea mai fierbinte dintre toate: rugăciunea pentru cei care călătoresc pe mare. Dacă mor, acest giuvaer îl va păstra Eugénie...

— Toate fac nouă sute optzeci și noua de franci și șaptezeci și cinci de centime,

²⁹Auguste Heinrich Julius Lafontaine (1758-1831), romancier german, autor fecund a zeci de romane și nuvele sentimentale, fără mare valoare literară.

³⁰Personajul feminin din opera Faust a lui Goethe: Margareta este o fată din popor, simplă, nevinovată și încrezătoare, pe care Faust o seduce și apoi o părăsește.

nepoate! rosti deschizînd ușa Grandet. Dar ca să te scutesc de osteneala să le vinzi, o să-ți plătesc eu bani peșin... în livre.

Cuvîntul livre înseamnă pe țarmul Loarei că moneda de șase livre trebuie primită drept șase franci fără scăderi.

— Nu îndrăzneam să propun asta, răspunse Charles. Totuși îmi venea greu să-mi negustoresc giuvaerele în orașul unde locuiți. Trebuie să-ți speli rufele în familie, zicea Napoleon. Vă mulțumesc pentru atîta bunăvoință.

Grandet își scarpină urechea, și urmă o clipă de tăcere.

— Dragă unchiule, reluă Charles, privindu-l cu neliniște, ca și cum s-ar fi temut să nu-i rănească cine știe ce amor propriu, verișoara și mătușica au binevoit să primească de la mine cîte o mică amintire; primește, te rog, la rîndul dumitale, niște butoni, de care eu nu mai am nevoie; o să vă amintească de un biet băiat, care se va gîndi de departe la cei ce alcătuiesc de acum înaintea singura lui familie.

— Băiete, băiete, nu trebuie să te despoi de toate... Ce-ai primit, nevastă? se întoarse lacom către ea. Ah! un degetar de aur. Și tu, fetiță? Hm, butoni de diamante. Hai, îți primesc butonii, băiatule! spuse apoi strîngînd mîna lui Charles. Dar... să-mi îngădui... să-ți plătesc... drumul pînă în Indii... Da, vreau să-ți plătesc drumul. Prețuind giuvaerele tale, n-am socotit decît aurul, poate că și lucrul mai face ceva; cu atît mai mult deci am să-ți plătesc drumul. Așadar sîntem înțeleși. Îți voi da o mie cinci sute de franci... în livre, pe care le voi împrumuta de la Cruchot, căci n-am nici un ban aicea, doar Perrotet, care e în întîrziere cu plata, ar putea să-mi dea ceva din arendă. Da, da, mă și duc să-l văd...

Își luă pălăria, își puse mînușile și plecă.

— Va să zică pleci? suspină Eugénie, aruncîndu-i o privire plină de mîhnire și de admirație.

— Trebuie, răspunse el plecîndu-și fruntea.

De cîteva zile, figura, purtarea și vorbele lui Charles deveniseră acelea ale unui om adine îndurerat, dar care, simțind povara unor mari obligații, își găsește un nou curaj în ele. Nu mai suspina, se făcuse bărbat. Astfel niciodată Eugénie nu-și dădu seama mai bine de firea lui decît atunci cînd îl văzu coborînd în hainele groase de postav negru, care se potriveau de minune palidului său chip și înfățișării sale mohorîte. În aceeași zi amîndouă femeile se înveșmîntară în rochii cernite, luînd parte cu Charles la un recviem slujit în parohie pentru pomenirea sufletului lui Guillaume Grandet. La prînz, Charles primi oarecare scrisori de la Paris și ceru învoire să le citească.

— Ei bine, verișorule, ești mulțumit de cum merg lucrurile? întrebă Eugénie încet.

— Nu pune niciodată asemenea întrebări, fetițo! rosti Grandet. Ce naiba! Nu ți le spun pe ale mele, de ce să-ți bagi nasul în cele ale vărului tău? Lasă băiatul în pace.

— O, n-am nimic de ascuns, spuse Charles.

— Ta, ta, ta. Să știi de la mine, nepoate, că în comerț trebuie să-ți pui frîu gurii.

Cînd îndrăgostiții s-au aflat iarăși singuri în grădină, Charles o trase pe Eugénie spre vechea bancă, unde se așezară, sub nuc.

— Nu m-am înșelat asupra lui Alphonse. S-a purtat de minune. Mi-a lichidat treburile cu cînstă și cu prudență. Nu mai datorez nimic la Paris, toate mobilele sînt vîndute la preț bun și-mi vestește ca, după sfatul unui căpitan de cursă lungă, a folosit cele trei mii de franci, cît i-au mai rămas, pentru o marfă la bîlci alcătuită din o sumedenie de curiozități europene, din care se scoate în Indii un bun cîștig. Mi-a îndreptat bagajele spre Nantes, unde se află o corabie pentru lawa. Peste cinci zile, Eugénie, va trebui să ne luăm adio, dacă nu pentru totdeauna, în orice caz pentru multă vreme. Această marfă de bîlci și cei zece mii de franci, pe care mi-i trimit doi dintre prietenii mei, sînt un început cam mic. Nici gînd deci să mă pot întoarce mai devreme decît peste cîtiva ani. Dragă verișoară, nu lega viața dumitale de a mea; eu pot să mor, iar dumitale poate ți se va ivi prilejul unei căsătorii bogate...

— Mă iubești?... îngîină ea.

— Mult, răspunse el cu o voce care venea din adîncul ființei, din adîncul simțirii sale.

— Voi aștepta, Charles! Doamne, tata e la fereastră... spuse ea îndepărtîndu-și vărul, care se apropiase de ea s-o sărute.

Se mistui sub boltă, Charles o urmă; văzîndu-l, Eugénie se retrase la picioarele scării și deschise ușa, pe urmă, fără să știe bine încotro merge, se pomeni în cotlonul lui Nanon, locul cel mai întunecos din coridor; aici Charles, care o ajunsese, îi luă mîna, o alipi de pieptul lui, o apucă de mijloc și o strînsese în brațe ușor. Eugénie nu se mai împotrivi, primi și dădu cel mai pur, cel mai suav, dar și cel mai deplin din toate săruturile.

— Scumpă Eugénie, un văr e mai mult decît un frate, el poate să te ia de soție.

— Așa să fie! strigă Nanon, deschizînd ușa hrubei sale.

Cei doi iubiți se refugiară înfricoșați spre sală, unde Eugénie se apucă de lucru și unde Charles începu să citească litanii Maicii Precista, din cartea de rugăciuni a doamnei Grandet.

— Ei, făcu Nanon. Ce se întîmplă de tăcem? Parcă ne facem rugăciunea cu toții...

De cînd Charles îi vestise plecarea, Grandet se purta în așa fel, încît să pară că-i poartă mult de grijă; era darnic cu tot ce nu-l costa nimic; îi găsi un om pentru ambalatul bagajelor, spuse că cerea prea mult pentru lăzi și ținu cu orice preț să i le facă el, cu mîna lui, din scînduri vechi; se sculă de dimineață ca să dea scîndurile la rindea, să le ajusteze, să bată cuie și să confecționeze niște lăzi strașnice, în care îngrămădi toate lucrurile lui Charles; ba se mai însărcina să i le și ducă în luntre pe Loara și să le trimită la vreme spre Nantes...

De cînd cu sărutarea din coridor, ceasurile zburau pentru Eugénie cu o înspăimîntătoare repeziciune. Cîteodată se hotăra să plece neapărat împreună cu Charles. Cine a cunoscut cea mai mistuitoare dintre pasiuni, cea a cărei durată e în fiecare zi scurtată de vîrstă, de timp, de-o boală fără leac, de una din veșnicele fatalități omenești — acela va înțelege chinurile Eugéniei. Adeseori plîngea plimbîndu-se în grădină, care acum i se părea prea strîmtă pentru dînsa, după cum i se părea și curtea, și casa, și orașul; se avînta de pe acum cu închipuirea pe vasta întindere a mărilor.

În sfîrșit, ajunul plecării sosi. Dimineața, în lipsa lui Grandet și a lui Nanon, prețioasa casetă, unde se aflau cele două portrete, fu pusă cu solemnitate în singurul sertar al scrinului care se încuia cu cheia și unde se găsea punga, acum deșartă. Depunerea acestei comori avu loc cu multe, multe sărutări și lacrimi. Cînd Eugénie puse cheia în sîn, nu mai avu tăria să-l oprească pe Charles de a săruta locul.

— Va rămîne aici, dragul meu.

— Și inima mea, iubito, va fi veșnic aici.

— Ah! Charles, nu e bine ce faci! spuse ea cu o ușoare mustrare.

— Nu sîntem oare logodiți? replică el. Mi-ai dat cuvîntul tău, ți-l dau pe al meu.

— Al tău pe veci! spuse el.

— A ta pe veci! răspunse ea.

Nici o făgăduială de pe pămînt nu sunase vreodată mai pură; candoarea Eugéniei sfîințise în momentul acela iubirea lui Charles.

A doua zi, gustarea de dimineață fu mohorîită. În ciuda halatului cu fireturi și a unei cruci à la Jeannette³¹, pe care i le dăruise Charles însuși, Nanon, mai slobodă decît ceilalți să-și exprime simțămintele, era și ea cu lacrimi în ochi.

— Bietul domnișor, pleacă pe mare... Să-l aibă Dumnezeu în pază!

La ceasul zece și jumătate toată familia îl însoți pe Charles la diligența pentru Nantes. Nanon slobozise ciinele, încuiase ușa și ținu să ducă valiza lui Charles. Toți negustorii din vechea uliță se aflau în pragul prăvăliilor ca să vadă cum trece alaiul, la care se adăugă, în piață, maestrul Cruchot.

— Nu cumva să plîngi, Eugénie! o povățui maică-sa.

— Nepoate, zise la ușa hanului de poștă Grandet, sărutîndu-l pe amîndoi obrazii, pleci sărac, să te întorci bogat, vei găsi cîntea tatălui dumitale salvată. Te asigur de asta eu, Grandet, căci atunci nu va depinde decît de dumneata să...

— Ah! unchiule, îmi alini amărăciunea plecării. Nu e cel mai prețios dar pe care mi-l puteai face?

Fără să priceapă bine tîlcul celor rostite de bătrînul dogar, pe care-l întrerupse, Charles scaldă cu lacrimi de recunoștință fața smolită a unchiului, în timp ce Eugénie le strîngea din răsuputeri mîinile amîndurora.

Numai notarul zîmbea, admirînd șiretenia lui Grandet, căci numai el îl înțelesese pe moșulică. Cei patru băștinași din Saumur, înconjurați de cîțiva inși, rămaseră astfel în fața diligenței, pînă ce purcese la drum; apoi, cînd dispăru pe pod și nu mai răsună decît ecoul roților în depărtare, podgoreanul spuse:

— Călătorie sprîncenată!

Din fericire, numai maestrul Cruchot auzi aceste cuvinte. Eugénie cu maică-sa se depărtaseră la locul de pe chei, de unde mai puteau zări diligența și unde-și fluturau albele lor batiste, semn la care Charles răspunse fluturînd-o pe a sa.

— Mamă, aș vrea să am pentru o clipă puterea lui Dumnezeu, mărturisi Eugénie, cînd nu mai zări batista lui Charles.

Ca să nu întrerupem firul întîmplărilor petrecute în sînul familiei Grandet, trebuie să

³¹Cruce mică de aur purtată la gît de țărancele franceze.

aruncăm o privire anticipată asupra operațiunilor învîrtite la Paris de către unchiaș prin mijlocirea lui des Grassins. La o lună după plecarea bancherului, Grandet posedă înscrierea unei rente de o sută de mii de livre, cumpărată la optzeci de franci net. Toate lămuririle din inventarul lăsat la moartea lui n-au putut arunca însă nici cea mai mică lumină asupra mijloacelor pe care neîncrederea i le-a insuflat, făcîndu-l să schimbe prețul inscripției pe însăși inscripția în sine. Maestrul Cruchot ghici însă că Nanon fusese, fără să-și dea seama, unealta fidelă a deplasării fondurilor. Cam în acea vreme slujnica lipsise cinci zile sub pretextul ca trebuia să se ducă să pună rînduială în ceva la Froidfond, ca și cum zgîrcitul dogar ar fi putut vreodată să lase ceva în neorînduială.

Cît despre treburile casei Guillaume Grandet, toate previziunile dogarului se înfăptuiau întocmai.

La Banca Franței, după cum știe oricine, se găsesc cele mai amănunțite date asupra marilor averi din Paris și din departamente. Numele lui des Grassins și al lui Felix Grandet din Saumur erau cunoscute acolo și se bucurau de stima acordată faimelor financiare, bizuite pe uriașe proprietăți funciare libere de ipotecă.

Sosirea bancherului din Saumur, însărcinat, după cum se spunea, să lichideze onorabil casa Grandet din Paris, fu îndestul așadar pentru a cruța memoria neguțătorului de ocara polițelor protestate. Ridicarea sigiliilor avu loc în fața creditorilor, și notarul familiei procedă, conform legii, la inventarul succesiunii. Apoi des Grassins adună pe creditorii, care în unanimitate aleseră ca lichidator pe bancherul din Saumur, împreună cu François Keller, șeful unei bogate case de comerț și primul dintre interesați; apoi îi împuterniciră să salveze și onoarea familiei, și creanțele. Faima lui Grandet din Saumur, speranța ce-o răspîndi el în inimile creditorilor prin glasul lui des Grassins au ușurat tranzacțiile. Nimeni nu se gîndea să-și treacă creanța la contul profit și pierderi și fiecare își spunea:

— Grandet din Saumur va plăti!

Trecură șase luni. Parizienii retraseră efectele din circulație și le păstrau în fundul portofelelor. Acesta fu primul rezultat urmărit de dogar.

La nouă luni după prima adunare, amîndoi lichidatorii împărțiră fiecărui creditor cîte patruzeci și șapte la sută, sumă strînsă din vînzarea bunurilor și altor lucruri aparținînd răposatului Guillaume Grandet, care vînzare s-a încheiat în chipul cel mai cinstit. Cea mai deplină probitate a stat la baza acestei lichidări. Creditorii recunoscură minunata și neîndoielnica onestitate a Grandetilor. După aceste laude, își cerură și restul banilor. Scriseră cu toții o scrisoare lui Grandet.

— Aha! Acu e-acu! rînji fostul dogar azvîrlind scrisoarea în foc. Răbdare și tutun, bobocilor.

Drept răspuns, Grandet din Saumur ceru depunerea la un notar a tuturor titlurilor aflate asupra succesiunii fratelui său, împreună cu o chitanță a plăților făcute sub pretextul de a cerceta amănunțit conturile și de a stabili cu precizie situația succesiunii. Depunerea asta stîrni multe greutăți.

În genere, un creditor e un fel de maniac. Gata să negocieze la culme astăzi, mîine e gata să treacă totul prin foc și sabie; mai tîrziu se îmblînzește. Astăzi soția lui e voioasă, mezinului i-au ieșit dinții, totul merge bine acasă, el nu vrea să piardă un franc; mîine plouă, nu poate ieși, e posomorit, primește orice propunere ca să încheie afacerea; poimîine cere garanții; la sfîrșitul lunii amenință cu executarea, călău! Creditorii sînt asemenea vrabiei de casă, pe a cărei coadă copilașii încearcă să pună un bob de sare; numai că creditorul lucrează împotriva creanței lui, din care nu poate scoate nimic.

Grandet luase aminte la schimbăciosul barometru al creditorilor, și creditorii răposatului său frate, neavînd încotro, se supuseră calculului sale. Unii se burzuluiiră și se împotriviră hotărîrii depunerii.

— Merge bine, spunea Grandet frecîndu-și mîinile cînd citea scrisorile de la des Grassins.

Alții primiră depunerea cu condiția de a-și păstra toate drepturile, pînă și acela de a declara falimentul. Urmă o nouă corespondență, în a cărei concluzie Grandet din Saumur acceptă toate condițiile puse. Cu prețul acestei concesi, creditorii îngăduitorii îmblînziră pe cei drastici. Depunerea avu loc nu fără cîteva plîngeri.

— Acest om, îi spuseră ei lui des Grassins, își bate joc și de dumneata, și de noi.

La douăzeci și trei de luni după moartea lui Guillaume Grandet, mulți negustori, prinși în viitoarea afacerilor din Paris, uitaseră de paguba lor, sau și-o aminteau doar ca să spună:

— Încep să cred că cele patruzeci și șapte la sută rămîn tot ce voi putea scoate

vreodată din asta.

Dogarul se bizuise pe puterea timpului, care, spunea el, e un aliat de ispravă.

Spre sfârșitul celui de al treilea an, des Grassins îi scrisese lui Grandet că cu zece la sută din cele două milioane patru sute de mii de franci datorate de către casa Grandet obținuse de la creditorii săi înapoieze polițele.

Grandet răspunse că notarul și agentul de schimb, al căror netrebnic faliment pricinuisse moartea fratelui său, rămăseseră vii-teferi și că trebuie ca atare urmăriți, pentru a scoate ceva de la dînșii, pentru a micșora cifra deficitului.

Către sfârșitul anului al patrulea, deficitul se opri, după toate formele legale, la suma de un milion două sute de mii de franci. Tîrguierile dintre lichidatori și creditorii, dintre Grandet și lichidatori țînură șase luni. În cele din urmă, la stăruințele înțelepte ale celor doi lichidatori, Grandet răspunse că nepotul său făcuse avere în Indii și că îi împărtășise intenția de a plăti în întregime datoriile părintelui său; nu putea lua asupra lui hotărîrea de a le solda fraudulos, fără să-l consulte, și acum aștepta un răspuns.

La jumătatea anului al cincilea, creditorii mai erau încă duși de nas cu nada cuvîntului "integral", rostit din cînd în cînd de mehenghiul dogar, care își rîdea în barbă și nu pomenea niciodată fără un zîmbet și fără o înjurătură despre "parizienii ăștia!"

Dar creditorilor li se rezerva o soartă nemaipomenită în analele negustorilor. O să-i regăsim în starea în care îi țînuse Grandet, atunci cînd întîmplările acestei povestiri îi vor sili să se ivească iarăși.

Cînd rentele ajunseră la o sută cincisprezece, moș Grandet vîndu; retrase din Paris circa două milioane patru sute de mii de franci în aur, care se uniră în butoiașele lui cu acele șase sute de mii de franci dobînzii compuse, aduse de înscrisurile sale în cartea mare a datoriei publice.

Des Grassins stătea la Paris. Iată de ce: în primul rînd fusese numit deputat; apoi, deși om cu familie, dar plictisit de viața din Saumur, se îndrăgostise nebunește de Florina, cea mai frumoasă actriță a teatrului Madame, se trezise în bancher caporalul de marină. E de prisos să mai vorbim de purtarea lui: la Saumur fu judecată ca profund imorală. Soția lui fu fericită că se găsea cu el în separație de bunuri; iar cum avea destul cap, diriguia casa din Saumur, care își urmă activitatea sub numele ei, pentru a astupa găurile pricinuite averii sale de nebuniile domnului des Grassins. Cruchoții înrăutățiră atît de grav situația delicată a acestei cvasivăduve, încît ea își mărită foarte prost fata și trebui să renunțe la căsătoria băiatului cu Eugénie Grandet. Adolphe plecă la tatăl său la Paris, unde ajunse, se spune, un individ plin de năravuri. Cruchoții jubilară.

— Soțul dumitale n-are un dram de minte, îi spunea Grandet, împrumutîndu-i o sumă de bani doamnei des Grassins în schimbul unor garanții. Te plîng din toată inima, ești o femeiușcă cumsecade.

— Ah, domnule, răspunse biata femeie, cine ar fi putut crede că în ziua cînd a plecat de la dumneata, ca să meargă la Paris, alerga spre pierzanie?

— Dumnezeu mi-e martor că am făcut tot ce am putut pînă în ultimul moment pentru a-l împiedica să plece. Domnul președinte voia cu orice preț să se ducă în locul lui; și dacă totuși a ținut atît de mult să plece, acum ne dăm seama de ce. Astfel Grandet n-avea nici o obligație față de des Grassins.

Capitolul V MÎHNIRI DE FAMILIE

În orice împrejurare, femeile au mai multe prilejuri de suferință decît bărbatul și suferă mai mult decît el. Bărbatul își are puterea și exercițiul puterii; el lucrează, umblă, muncește, meditează, înfruntă viitorul și găsește consolări în asta. Astfel făcea Charles. Dar femeia stă locului, rămîne față în față cu durerea, de la care nimic nu-i abate gîndul, coboară pînă în fundul genunii săpate de durere, o măsoară și adesea o umple numai cu dorul și lacrimile ei. Asta făcea Eugénie, începuse a se iniția în destinul său. A simți, a iubi, a suferi, a se devota vor fi veșnic urzeala vieții femeiești. Eugénie trebuia să fie femeie în toate, în afară de ceea ce consolează femeia. Fericirea ei fusese "ca țintele semănate pe ziduri", după sublima expresie a lui Bossuet³², o dată strînse la un loc, nu aveau să-i umple nici podul palmei. Suferințele nu se lasă niciodată prea mult așteptate, și pe Eugénie o

³²Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704), scriitor și orator religios, ideolog al catolicismului reacționar și al absolutismului.

ajunseră de zor.

A doua zi după plecarea lui Charles, casa Grandet își reluă pentru toată lumea vechea înfățișare; numai Eugéniei i se părea pustie. Fără știrea tatălui său, voi ca odaia lui Charles să rămână așa cum o lăsase el. Doamna Grandet și Nanon înlesniră din toată inima acest status quo³³.

— Cine știe dacă nu se va întoarce mai repede decât ne închipuim! speră Eugénie.

— Ah! aș vrea să-l văd mâine aici, răspuse Nanon. Mă obișnuisem atât de mult cu dînsul! Era un tînăr atât de blînd, de cumsecade, de frumos, cu părul creț ca o față!

Eugénie se uita lung la Nanon.

— Sfîntă Fecioară, în ochii dumitale se vede perdiția sufletului, domnișoară! Nu te mai uita așa la mine!

Din ziua aceea, frumusețea domnișoarei Grandet luă o nouă înfățișare. Gravele gînduri de iubire, care-i cotropiră pe încetul sufletul, mîndria femeii ce se știa iubită dădură trăsăturilor sale scîlipirea pe care pictorii o zugrăvesc prin nimb. Înainte de sosirea vărului, Eugénie putea fi asemuită cu Fecioara înaintea zămislirii; după plecarea lui Charles semăna cu Fecioara-mamă; concepuse amorul. Aceste două Marii, atât de deosebite și atât de bine înfățișate de pictorii spanioli, alcătuiesc una din cele mai strălucite imagini ce se întîlnesc din belșug în creștinism.

Întorcîndu-se de la liturghie, unde s-a dus a doua zi după plecarea lui Charles și unde jurase că va merge în fiecare zi, luă de la librarul orașului un mapamond, pe care îl prinse în cuie lîngă oglinda ei, ca să-și însoțească vărul în drumul spre Indii, ca să se urce seara și dimineața pe nava care îl ducea, ca să-l vadă, să-i pună mii de întrebări, să-i spună:

— Ești sănătos? Mai suferi? Te gîndești la mine văzînd steaua noastră, al cărei farmec și rost în iubire m-ai învățat să le cunosc?

Apoi, dimineața, rămînea gînditoare sub nuc, pe banca de lemn ros de cari și căptușit cu mușchi sur, unde își spusese atîtea taine încîntătoare, atîtea nimicuri, unde-și clădiseră castelele din Spania ale duosului lor cuib. Se gîndea la viitor, privind cerul prin îngustul spațiu sugrumat de ziduri; apoi vechea prăvălitură de perete și acoperișul sub care era odaia lui Charles. În sfîrșit, fu iubirea singuratică, adevărată, care persistă, care lunecă în toate gîndurile și care devine substanța, sau, cum ar fi spus strămoșii noștri, urzeala vieții.

Cînd așa-zișii prieteni ai lui Grandet veneau să-și facă partida taifasurilor de seară, ea se arăta veselă, prefăcîndu-se; dar toată dimineața vorbea despre Charles cu maică-sa și cu Nanon. Nanon se încredințase că putea împărtăși cu înduioșare suferințele tinerei stăpîne, fără să-și încalce datoria față de bătrînul său patron. Ca atare, spunea Eugéniei:

— Dacă aș fi avut un bărbat l-aș fi... urmat pînă în iad. L-aș fi... ce să mai spun... aș fi murit pentru el; dar... nimic. Voi muri fără să știu ce e viața, închipuiți-vă, domnișoară, că bătrînul ăsta de Cornouiller, care de altfel e un om destul de cumsecade, se învîrtește pe lîngă fusta mea cu gîndul la banii mei, după cum fac toți cei ce adulmecă paralele agonisite de domnul, făcîndu-ți curte. Îmi dau bine seama de asta, pentru că sînt încă destul de subțire, deși groasă cît o clopotniță; ei bine, domnișoară, și asta îmi place, măcar că nu înseamnă adevărata dragoste...

Așa trecură două luni. Această viață casnică, odinioară atât de posacă, se însuflețise prin imensa putere a tainei, ce legase mai strîns pe cele trei femei. Pentru ele, sub tavanul cenușiu al sălii, Charles își ducea și acum viața, umbla încolo și înapoi, în fiecare seară și dimineață. Eugénie deschidea caseta și se uita la chipul mătușii sale. Într-o duminică dimineața, fu surprinsă de maică-sa în clipa cînd căuta trăsăturile lui Charles în cele din portret. Doamna Grandet află atunci grozava taină a schimbului făcut de pribeag cu comoara Eugéniei.

— I-ai dat totul! exclamă înfricoșată mama. Ce-o să-i spui tatii de Anul Nou, cînd va cere să-ți vadă aurul?

Ochii Eugéniei priviră ficși, și amîndouă femeile rămaseră încremenite de o groaznică teamă de-a lungul întregii dimineți. Erau atât de tulburate, încît au întîrziat de la liturghie și n-au ajuns decît la slujba pentru ostași.

Peste trei zile se încheia anul 1819. Peste trei zile avea să se dezlănțuie o fioroasă acțiune, o tragedie burgheză, fără otravă, fără pumnal, fără vărsare de sînge; dar, pentru actori, mai crudă decât toate dramele petrecute în vestita familie a Atrizilor³⁴.

³³Expresia latină completă este in status quo ante: in starea in care se gaseau lucrurile înainte.

³⁴Familie din istoria legendară a Greciei vechi, în sînul căreia s-au petrecut multe crime

— Ce-o să ne facem? Întrebă doamna Grandet, lăsînd să-i cadă lucrul pe genunchi.

Sărmana marnă îndurase atîtea zbuciumări timp de două luni, încît nu isprăvisese nici mîncile de lînă, de care avea nevoie pentru iarnă. Acest mic fapt gospodăresc, minim în aparență, avu triste urmări pentru dînsa. Lipsită de mînci, o cuprinse frigul viclean, în timp ce asudase în urma unei cumplite mîinii a soțului său.

— Mă gîndesc, draga mea, că dacă mi-ai fi împărtășit la vreme taina ta, am fi avut timp să-i scriem domnului des Grassins la Paris. Ar fi putut să ne trimită monede de aur ca ale tale; și cu toate că Grandet le recunoaște bine, poate că...

— Dar de unde am fi luat atîția bani?

— Aș fi ipotecat averea mea personală. De altfel, domnul des Grassins ne-ar fi...

— Nu mai e timp, răspunse Eugénie cu glas stins, întrerupîndu-și mama. Nu trebuie oare să ne ducem mîine dimineață la el, ca să-l felicităm de Anul Nou?

— Copilo, dar dacă m-aș duce la Cruchot?

— Nu, nu vreau să fiu la cheremul lor. De altfel, m-am resemnat. Am făcut bine ce-am făcut și nu-mi pare rău de nimic. Dumnezeu mă va apăra. Facă-se sfînta lui voie. Ah! dacă ai fi citit scrisoarea lui Charles, nu te-ai fi gîndit decît la el, mamă.

A doua zi dimineață, 1 ianuarie 1820, groaza de care erau cuprinse mama și fiica le inspiră cea mai firească dintre scuze pentru a nu se înfățișa după datină în odaia lui Grandet. Iarna din 1819-1820 fu una din cele mai aspre. Acoperișurile gemeau sub zăpadă.

Doamna Grandet spusese soțului, de îndată ce-l auzi foindu-se prin odaie:

— Grandet, pune-o pe Nanon să facă puțin foc la mine; e așa de frig, că îngheț sub plapumă. Am ajuns la o vîrstă cînd am nevoie de puțină îngrijire. De altfel, reluă ea după o mică pauză, Eugénie o să vină să se îmbrace la mine. Biata copilă, ar putea să se îmbolnăvească dacă și-ar face toaleta la ea pe un asemenea ger! Apoi, o să venim să-ți urăm un an fericit, în sală, lîngă foc.

— Ta, ta, ta, ta, că bine-ți mai merge gura! Așa începi anul, doamnă Grandet?

Niciodată n-ai vorbit atît. Cu toate acestea, cred că n-ai mîncat pîine muiată în vin! Urmă o clipă de tăcere. Ei bine, reluă unchiașul, căruia îi convenea pesemne propunerea nevastei, am să fac cum zici, doamnă Grandet. La drept vorbind, ești o femeie de treabă și n-aș vrea să ți se întîmple ceva la anii pe care îi ai, cu toate că mai toți de la Bertellierii sînt de piatră. Ei, nu-i așa? strigă el, după o pauză, în sfîrșit i-am moștenit, așa că-i iert! Tuși.

— Ești vesel azi-dimineață, domnule, spuse grav biata femeie.

— Eu sînt totdeauna vesel...

E dogarul vesel foc, Dregeți butea cu noroc! adause el, intrînd la nevastă-sa îmbrăcat gata. Da, e frig al naibii. O să mîncăm bine, nevastă! Des Grassins ne-a trimis un pateu de ficat cu trufe! Mă duc să-l iau de la poștă. Fără îndoială că a adăugat și un dublu napoleon pentru Eugénie, îi șopti dogarul la ureche. Nu mai am aur, nevastă! Mai aveam cîteva piese vechi, ție pot să-ți spun, dar le-am băgat în afaceri...

Și pentru a sărbători prima zi a anului, o sărută pe frunte.

— Eugénie, strigă blajina mamă, nu știu pe care parte o fi dormit taică-tău, dar astăzi e în toane bune. Lasă, o să scăpăm.

— Ce-o fi avînd stăpînul? Întrebă Nanon, intrînd în odaie ca să aprindă focul. Mai întîi mi-a spus: "Bună dimineața, cu noroc, prostănace! Du-te de fă focul în odaia nevastei, că-i e frig." Apoi am rămas trăsniță cînd am văzut că-mi întinde mîna ca să-mi dea o monedă de șase franci, care nu-i tocită de loc! Ia priviți-o, doamnă! Ah! ce om! Oricum, e așa de cumsecade! Unii se înrăiesc pe măsură ce îmbătrînesc, însă el se îndulcește ca siropul de coacăze și se îmblînzește. Ce om cumsecade, ce om bun!... Taina acestei voioșii era deplina izbîndă a tertipurilor lui Grandet. Domnul des Grassins, după ce-și opri banii pe care dogarul îi datora pentru scontarea celor o sută cincizeci de mii de franci în efecte olandeze și pentru avansarea sumei ce rotunjise capitalul la cumpărarea celor o sută de mii de livre rentă, îi trimitea prin diligentă treizeci de mii de franci ce-i mai rămîneau din dobînzile semestriale și-l vestea că fondurile publice se urcă. Ajunseseră la optzeci și nouă și cei mai versați capitaliști aveau să le cumpere la sfîrșitul lui ianuarie cu nouăzeci și doi. Grandet cîștiga în două luni doisprezece la sută pe capitalurile sale. Își verificase conturile și avea să cîștige din șase în șase luni cîte cincizeci de mii de franci, fără a mai plăti impozite sau reparații. Căpătase în fine încredere în rentă, plasament pentru care oamenii din provincie arătau un invincibil dispreț, și se vedea înainte de cinci ani stăpînul unui capital de șase milioane, mărit fără multă bătaie de cap și care, alăturat la valoarea pămînturilor sale, avea să alcătuiască o avere uriașă. Cei șase franci, pe care îi dăduse lui Nanon, poate că erau răsplata unui neprețuit serviciu adus stăpînului, fără să-și dea

seama.

— He-hei! Dar unde o fi luat-o la picior moș Grandet așa de dimineață? Întrebară neguțătorii, deschizându-și dughenele.

Apoi, cînd îl văzură că se întoarce de pe chei însoțit de factorul mesageriilor care ducea în cărucior cîteva saci doldora, se lămuriră.

— Apa trage întotdeauna la vad, ghiujul aleargă după bănuții lui.

— Îi vin parale peste parale de la Paris, de la Froidfond, din Olanda! zise un altul.

— Pînă la urmă are să cumpere tot Saumurul! strigă un al treilea.

— Nici nu se sinchisește de frig, își vede ca totdeauna de treburile lui, zise o femeie către bărbatu-său.

— Eh! Eh! domnule Grandet, dacă nu mai poți dovedi cu atîta bănet, te-aș mai putea ușura eu de ei, glumi un negustor de postavuri, vecin.

— Ei, nu-s decît niște păcătoși de gologani! mormăi podgoreanul.

— De argint, completă factorul cu glas scăzut.

— Dacă vrei să te alegi cu ceva de la mine, tacă-ți fleanca! îl povățui podgoreanul deschizînd ușa.

— Ah! ce bătrîn vulpoi! Și eu, care-l credeam surd, gîndi poștarul. Pesemne că aude numai cînd e ger.

— Uite un franc bacșiș de Anul Nou, dar să-ți ții gura! Hai, cară-te, porunci Grandet. Nanon o să-ți aducă căruciorul. Nanon, gîsculițele noastre sînt la biserică?

— Da, domnule.

— Hai, pune umerii. La lucru! strigă el, încărcîndu-i sacii în spinare.

Într-o clipă bănetul fu transportat în odaia lui, unde se zăvorî.

— Cînd micul dejun e gata, îmi ciocănești în perete. Du căruciorul la mesagerii.

Familia luă micul dejun abia pe la zece.

— Cred că taică-tău nu va ține să-ți vadă chiar azi aurul, zise, către Eugénie, doamna Grandet, întorcîndu-se de la biserică. De altfel, să te prefaci rebegită de frig. Pe urmă vom avea timp pînă la ziua ta să-ți refacem comoara.

Grandet cobori scara gîndindu-se să metamorfozeze neîntîrziat în aur banii săi parizieni și la admirabila în-vîrteală cu rentele de stat. Era hotărît să-și plaseze în același fel toate veniturile, pînă ce renta va ajunge la o sută de franci. Socoteală fatală pentru Eugénie.

Cum intră, cele două femei îi urară cele de datină pentru Anul Nou, fiica sărîndu-i de gît și mîngîindu-l, doamna Grandet în chip grav și demn.

— Ah, copilă, spuse el sărutîndu-și fiica pe amîndoi obrazii, muncesc pentru tine, precum vezi! Doresc fericirea ta. Și ca să fii fericită e nevoie de bani. Fără bani, degeaba. Iată un napoleon nou-nouț, care mi-a fost trimis de la Paris, îți spun, pe onoare, că nu-i nici un dram de aur prin partea locului. Numai tu ai aur. Arată-mi aurul tău, fetiço.

— Uf, tare mi-i frig, să mîncăm, răspunse Eugénie.

— Bine, atunci după masă, nu? O să ne ușureze digestia. Burtosul a avut grijă să ne trimită trufandaua asta. Hai, mîncăți, copii, nu ne costă nimic! Face treabă bună des Grassins, sînt mulțumit de el. Amorezul ăsta îi aduce bune servicii lui Charles, și încă pe gratis. Lichidează foarte bine treburile bietului Grandet. Hîm, hîm, făcu el cu gura plină, după o tăcere, bună mai e. Mămîncă, nevestico! Așa mîncare te ține sătulă două zile.

— Nu mi-e foame, stomacul nu suportă; o știi prea bine.

— Nu-mi umbla cu mofturi! Poți să înfuleci cît poțestești, fără să-ți crape rînza; ești doar o de la Bertelliere, femeie solidă. Ești nițel cam gălbioară, dar nu face nimic, îmi place galbenul.

Așteptarea unei execuții rușinoase și publice era poate mai puțin înfricoșătoare pentru osîndit decît era pentru doamna Grandet și pentru fiica sa așteptarea evenimentelor care aveau să încheie acest prînz familial. Cu cît podgoreanul dumica mai cu poftă și vorbea mai vesel, cu atît teama strîngea mai aprig inima celor doua femei. Fata avea cel puțin un sprijin în această amenințare: ea își sorbea putere din dragostea ei.

"Pentru el, își spunea, pentru el, aș îndura de o mie de ori moartea."

La acest gînd, arunca maică-si priviri de înflăcărată încurajare.

— Strînge toate astea, spuse Grandet către Nanon cînd, spre ora unsprezece, prînzul se isprăvi. Strînge, dar lasă-ne masa. Vom putea privi mai în larg mica ta comoară! lămuri uitîndu-se la Eugénie. Mică?! Pe legea mea, nu prea! Ai cu totul cinci mii nouă sute cincizeci și nouă de franci și, cu cei patruzeci de azi-dimineață, fac șase mii de franci fără unul. Și am să-ți dau eu francul acela, ca să ți se rotunjească suma, pentru că vezi tu, fetiço... Ei, ce căști gura, Nanon? Fă stînga împrejur și du-te de-ți vezi de treabă! se răsti

unchiașul.

Nanon plecă.

— Ascultă, Eugénie, trebuie să-mi dai aurul tău! Cred că n-o să-l refuzi pe tăticul tău, fetițo, nu-i așa?

Cele două femei rămaseră mute.

— Eu nu mai am nici un pic de aur! urmă unchiașul. Am avut, nu mai am. Îți voi da șase mii de livre, pe care o să-i plasezi după cum îți voi spune eu. Nu trebuie să te mai gîndești la duzin. Când te vei mărita, ceea ce se va întîmpla curînd, îți voi găsi un logodnic care să-ți dea cel mai frumos duzin din cîți s-au pomenit în ținut. Ascultă deci, fetițo!... Ai o ocazie strașnică să-ți plasezi cele șase mii de franci în rentă de stat, și vei avea la fiecare șase luni aproape două sute de franci dobîndă, fără dări, fără grindină, fără ger și inundații, în sfîrșit fără nimic din cele ce hărțuie veniturile. Poate că nu te înduri să te desparți de aurul tău, fetițo?... Adu-mi-l totuși! Am să-ți strîng numai monede de aur olandeze, portugheze, rupii din Mongolia, genoveze; și cu cele pe care am să ți le dau eu de onomasticile tale, în trei ani îți vei reface jumătate din frumoasa ta comoară de aur. Ce zici, fetițo?... Ridică nasul! Hai, adă comoara încoace! Ar trebui să mă pupi pe ochi pentru că-ți destăinui misterele vieții și morții monedelor de aur. De bună seamă, ele trăiesc și forfotesc ca oamenii: pleacă, vin, asudă, se înmulțesc, rodesc.

Eugénie se ridică, dar, după ce făcuse cîțiva pași spre ușă, se întoarse brusc și își privi părintele în față, spunîndu-i:

— Nu mai am aurul!

— Nu mai ai aurul? strigă Grandet, proptindu-se pe picioare ca un cal ce aude bubuituri de tun la zece pași depărtare.

— Nu, nu-l mai am.

— Dar, Eugénie, ce bîigui tu? Aiurezi?

— Nu. Nu-l mai am — și gata.

— Pe legea tatii!

Cînd dogarul răcnea așa, se zguduia tavanul.

— Sfinte Dumnezeule, îi vine rău doamnei, strigă Nanon.

— Grandet, furia ta are să mă ucidă, se tîngui biata femeie.

— Ta, ta, ta, ta, în neamul vostru nu se moare cu una, cu două. Eugénie, ce ai făcut cu monedele tale? strigă el repezindu-se la dînsa.

— Tată, făcu Eugénie, căzînd în genunchi lîngă doamna Grandet, mama suferă destul... uită-te... N-o omorî!

Grandet se înspăimîntă de paloarea revărsată pe chipul nevestei.

— Nanon, ajută-mă să mă culc, gemu mama cu glasul stins. Mor...

Nanon dădu brațul stăpînei, Eugénie o sprijini de celălalt braț și de-abia putură s-o urce în odaia ei, căci leșina la fiecare treaptă. Grandet rămase singur. Dar după cîteva clipe, urcă șapte sau opt trepte și strigă:

— Eugénie, după ce se culcă mama, vii jos.

— Da, tată.

Și într-adevăr se întoarse, după ce-și liniști mama.

— Fata mea, îi zise Grandet, să-mi spui unde-ți este comoara.

— Tată, dacă îmi dăruiești lucruri pe care nu pot să fiu stăpîină, ia-le mai bine înapoi! răspunse ea rece, cău-tînd pe cămin napoleonul și punîndu-l în fața hapsînului părinte.

Grandet înșfacă la iușeală napoleonul și îl strecură în buzunar.

— Cred și eu că n-am să-ți mai dau nimic! Nici cît negru sub unghie, îl disprețuiești pe părintele tău? N-ai încredere în el? Nu-ți dai seama ce este un tată? Dacă nu înseamnă totul pentru tine, nu înseamnă nimic. Unde ți-e aurul?

— Tată, te iubesc și te respect, cu toată furia dumitale; dar foarte umil îți amintesc că am douăzeci și doi de ani. Mi-ai spus prea de multe ori că sînt majoră pentru ca s-o fi uitat. Am făcut din banii mei ceea ce mi-a plăcut să fac și poți fi încredințat că sînt bine puși cu dobîndă.

— Unde?

— E un secret inviolabil! răspunse ea. N-ai și dumneata taine?

— Eu sînt șeful familiei și pot avea afacerile mele.

— Iar aceasta e o afacere a mea.

— Pesemne că e o proastă afacere, de vreme ce n-o poți împărtăși părintelui dumitale, domnișoară Grandet.

— E excelentă și totuși nu pot s-o destăinuiesc tatălui meu.

— Cel puțin spune-mi, de cînd ți-ai dat aurul? Eugénie clătină din cap a împotrivire.

— De ziua ta îl mai aveai?

Eugénie, devenind tot atît de ageră, din dragoste, cum tatăl ei devenise din zgîrcenie, clătină iar din cap.

— Încă n-am mai pomenit asemenea încăpăţinare şi nici asemenea furtişag! rosti Grandet cu glas din ce în ce mai îndîrjit şi care făcu să răsune din ce în ce mai tare toată casa. Cum?! Aici, în casa mea, a putut să-ţi ia cineva aurul?! Singurul aur ce se mai afla aici! Şi eu să nu ştiu cine? Aurul e un lucru scump. Cele mai cinstite fete pot să greşească, să dea altceva, mai înţeleg, asta s-a mai văzut, nu o dată, la marii seniori, şi chiar printre burghezi; dar să dai aur... căci l-ai dat, nu? Eugénie nici nu clipi.

— S-a mai pomenit aşa o fată? Sînt, sau nu tatăl dumitale? Şi dacă l-ai plasat cuiva, trebuie să ai o chitanţă...

— Aveam, sau nu dreptul să fac ce vreau cu el? Era al meu, sau nu era?

— Dar tu eşti o copilă!

— Majoră.

Uluit de logica fiicei sale, Grandet îngălbeni, icni, se zvîrcoli, înjură; apoi, găsind în sfîrşit cuvinte, strigă:

— Viperă afurisită! Ah, poamnă rea ce eşti! Ştii prea bine că te iubesc şi dinadins abuzezi de asta. Vrei să-ţi ucizi părintele! Dumnezeule! N-ai aruncat cumva averea noastră la picioarele acelui golan cu cizme de marochin? Pe legea tatălui meu! Nu pot să te dezmoştenesc! Dar te blestem pe tine, pe vărul tău şi pe copiii tăi! Nu te vei alege cu nimic bun din toate astea, auzi? Dacă i-ai dat lui Charles... Dar nu, asta nu e cu putinţă. Cum, acest filizon să mă fi prădat? Se uita la fată, care stătea mută şi rece.

— Nici nu se clinteşte. Nici nu clipeşte! E mai Grandet decît sînt eu Grandet. Barem, nu ţi-ai dat aurul pe nimic? Hai, spune...

Eugénie îşi măsură părintele cu o privire ironică şi adînc jignitoare.

— Eugénie, eşti în casa mea, în casa tatălui tău. Pentru a mai putea rămîne aici, trebuie să te supui hotărîrilor mele. Preoţii îţi ordonă să mi te supui.

Eugénie îşi plecă fruntea.

— Mă loveşti în ceea ce am mai scump, reluă dînsul. Nu vreau să te văd în ochii mei decît supusă. Du-te în odaia ta. Vei sta acolo pînă ce-ţi voi permite să ieşi. Nanon o să-ţi aducă pîine şi apă. Ai înţeles? Pleacă!

Eugénie izbucni în hohote de plîns şi fugi lîngă maică-sa. Grandet, după ce ocolise de cîteva ori grădina înzăpezită fără să-i pese de ger, bănuî că fiica mai era lîngă batrîină; încîntat s-o surprindă abătîndu-se de la poruncile sale, urcă scara cu sprinteneala unui pîsoi şi apărui în odaia doamnei Grandet tocmai în clipa cînd aceasta mîngîia părul Eugéniei, care-şi ascunsese faţa la sînul matern.

— Linişteşte-te, biata mea copilă, tata se va îndura.

— Nu mai are tată! bombăni dogarul intrînd. Oare într-adevăr noi, eu şi dumneata, doamnă Grandet, făcut-am o asemenea fată lipsită de supunere? Frumoasă educaţie, cuvioasă mai cu seamă. Cum, nu eşti în odaia ta? Hai, la închisoare, la închisoare, domnişoară.

— Vrei să mă îndepărtezi de copila mea, domnule? întrebă doamna Grandet, cu obrazii îmbujoraţi de febră.

— Dacă ai poftă s-o păstrezi lîngă dumneata, ia-o; părăsiţi amîndouă casa... Fir-ar a dracului de treabă! Unde e aurul? Ce e cu aurul?

Eugénie se ridică, aruncă o privire plină de mîndrie neomenosului tată şi intră în camera sa, pe care acesta o închise cu cheia.

— Nanon, strigă zgîrcitul, stinge focul în sală! Şi se așeză în jilţ, lîngă căminul din odaia nevastei, mormăind: Sigur, l-a dat acelui mizerabil seducător de Charles, care nu rîvnea decît la banii noştri!

Doamna Grandet, în primejdia care-i ameninţa fata, găsi îndestulă tărie ca să rămînă în aparenţă rece, mută şi surdă.

— N-am ştiut nimic despre toate astea, răspunse într-un tîrziu, întorcîndu-se cu faţa la perete, ca să nu întîlnească străpungătoare priviri ale bărbatului. Sufăr atît din pricina neînduplecării dumitale, încît presimţirea îmi spune că nu voi ieşi de aici decît cu picioarele înainte. Ar trebui să mă cruţi, domnule, în aceste clipe, ca pe una care nu te-a supărat niciodată cu nimic, cel puţin aşa mi se pare. Fata dumitale te iubeşte, o cred tot atît de nevinovată ca şi un prunc, aşa că n-o mai chinui şi ridică-i pedeapsa. E peste seamă de frig şi s-ar putea să ai pe cuget cine ştie ce boală nenorocită...

— N-am s-o văd şi n-am să-i vorbesc. Va rămîne în odaia ei, numai cu pîine şi apă, pînă ce se va supune dorinţei mele. Ce naiba! Un cap de familie trebuie să ştie unde se

duce aurul din casa lui. Ea avea singurele rupii ce se mai găsesc în Franța, apoi genoveze, ducați de Olanda...

— Domnule, Eugénie e singurul nostru copil și chiar dacă le-ar fi aruncat pe gîrlă...

— Pe gîrlă? strigă unchiașul. Pe gîrlă? Ai înnebunit, doamnă Grandet?! Ceea ce-am spus e bun spus, o știi. Dacă ții să ai pace în casă, să-ți mărturisească, descoase-o și află de la ea tot ce nu vrea să-mi spună; femeile se înțeleg mai bine între ele. Doar n-am s-o mănînc, orice-ar fi făcut, îi e frică de mine? Chiar dacă l-ar fi poleit cu aur pe vîru-său, din cap pînă-n călcîie, flușturatecul e acum departe, în largul mărilor, și, fire-ar să fie! nu mai putem alerga după el.

— Bine, domnule...

În ațîțarea crizei de nervi, sau poate cu gîndul la toate pătimirile fetei sale, care-i răscoleau în același timp durerea, ca și agerimea minții, doamna Grandet luă mai repede decît oricînd aminte la amenințătorul spasm al negului de pe nasul burzului ei soț, încît, în vreme ce-i răspundea, își schimbă deodată părerea, fără să-și schimbe și intonația:

— Ei bine, domnule, cum să am eu oare asupra ei mai multă influență decît dumneata? Nu mi-a spus nimic, îți seamănă dumitale.

— Hm! Cum îți mai mergea gurița azi-dimineață! Ta, ta, ta! Credeai că mă duci cu vorbe. Poate că te-ai și înțeles cu ea!

Se uită sfredelitor la nevastă-sa.

— Într-adevăr, domnule Grandet, dacă vrei să mă omori cu zile, n-ai decît s-o ții așa înainte. Ți-o spun, domnule, și chiar dacă m-ar costa viața ți-o voi repeta-o mereu: ești nedrept cu fiica dumitale, și ea are mai multă judecată decît dumneata. Banii aceștia erau ai ei, nu putea să-i folosească decît bine, și numai Dumnezeu are dreptul să ne cunoască faptele bune. Domnule, te implor, iart-o pe Eugénie!... Vei mai alina cu asta lovitura pe care mi-a dat-o furia dumitale și, poate, îmi vei salva viața. Fiica, domnule, redă-mi fiica...

— Plec! bombăni el. Nu mai e chip de trăit în casa mea, mama și fiica vorbesc și judecă ca și cum... Brrr! Pfui!... Strașnic cadou mi-ai mai făcut de Anul Nou, Eugénie! strigă el. Da, da, plîngi! O să-ți pară rău de ceea ce faci, auzi? Ce folos că tot închini la mătânii lui Dumnezeu de două ori pe lună, dacă dai aurul părintesc unui nemernic, care o să-ți mîînșce inima friptă, cînd n-o să mai ai de dat decît atîta. Ai să vezi atunci cîte parale face Charles cu cizmele lui de marochin și cu mutra lui sclivisită. N-are nici inimă, nici pic de conștiință, dacă a îndrăznit să ia tezaurul unei biete fete, fără încuviințarea părinților ei.

Cînd ușa din stradă se închise, Eugénie ieși din odaia ei și se întoarse lîngă maică-sa.

— Ai fost foarte curajoasă ca să-ți salvezi fata! îi spuse.

— Vezi, copilă dragă, unde ne duc lucrurile nepermise? M-ai făcut să mint.

— Ah! Mă voi ruga lui Dumnezeu să mă pedepsească numai pe mine.

— E adevărat, întrebă Nanon, intrînd înfricoșată, adevărat că domnișoara își va duce restul vieții cu pîine și cu apă?

— Nu-i nimic, Nanon! răspunse Eugénie liniștită.

— Oh! N-am să mănînc eu frippe, cînd fiica stăpînilor mei mănîncă pîine uscată... Nu, nu!

— Nici o vorbă despre toate acestea, Nanon! o rugă Eugénie.

— Bine, voi fi mută, dar veți vedea!

Grandet cină singur, înțîia dată după douăzeci și patru de ani.

— Iată-vă și vădov, domnule! îi zise Nanon. Nu-i prea plăcut să fii vădov, cu două femei în casă.

— Nu te-am întrebat nimic. Ține-ți clanța, sau te dau afară. Ce ai în cratița care sfîrîie pe plită?

— Topesc slănină...

— Au să ne vină oaspeți în astă seară, aprinde focul.

Cruchotii și doamna des Grassins cu fiul sosiră la orele opt, arătîndu-și mirarea că nu văd nici pe doamna Grandet, nici pe fiica ei.

— Nevastă-mea nu se simte prea bine, și Eugénie stă lîngă dînsa, răspunse bătrînul podgorean, pe a cărui figură nu se citea nici cea mai mică tulburare.

După un ceas de flecăreli, doamna des Grassins, care se urcase să facă o vizită doamnei Grandet, coborî și fiecare o întrebă:

— Cum se simte doamna Grandet?

— Nu-i e bine de loc, de loc. Starea în care am găsit-o îmi pare într-adevăr îngrijorătoare. La vîrsta asta se cer cele mai mari precauții, moș Grandet.

— Vom vedea, răspunse podgoreanul cu gîndul în altă parte.

Oaspeții își luară noapte bună. Cînd Cruchoții fură în stradă, doamna des Grassins le spuse:

— Se petrece ceva la Grandet. Mama e foarte bolnavă, fără să-și dea seama în ce hal. Fata are ochii roșii, ca o femeie care a plîns toată ziua. Or fi vrînd s-o mărite cumva cu de-a sila?

Cînd podgoreanul se culcă, Nanon se duse în papuci la Eugénie, abia pășind în vîrfurile degetelor, și-i aduse un pateu gătit la tigaie.

— Uite, domnișoară, spuse inimoasa slugă. Cornoiller mi-a adus un iepure. Mănînci așa de puțin, încît acest pateu o să-ți ajungă o săptămînă; și pe gerul ăsta n-o să se strice. Așa că n-ai să trăiești numai cu pîine uscată. N-ar fi sănătos.

— Biată Nanon! spuse Eugénie strîngîndu-i mîna.

— L-am făcut foarte gustos și foarte fin; iar dînsul nici n-a băgat de seamă. Am cumpărat slănină, foi de dafin din cei șase franci ai mei; sînt doar stăpînă pe ei.

Apoi sluga fugi, căci i se păru că-l aude pe Grandet.

Timp de cîteva luni podgoreanul veni să-și vadă nevasta la diferite ceasuri din zi, fără să pronunțe numele fiicei, fără s-o vadă sau să pomenească măcar în treacăt de ea. Doamna Grandet nu părăsea odaia, și starea ei se înrăutățea din zi în zi. Nimic n-a izbutit să-l înduplece pe bătrînul dogar. Rămase neclintit, aspru și rece, ca o stană de piatră. Continua să umble de colo pînă colo, cum îi era obiceiul; nu se mai bîlbîia; vorbea mai rar, și în afaceri se arăta mai neînduplecat ca niciodată. Adesea însă i se strecura cîte o greșeală în socoteli.

— În casa Grandetilor se petrece ceva, spuneau Cruchoții și des Grassinii.

— Ce s-o fi întîmplat în casa lui Grandet? era întrebarea nelipsită, care revenea în toate clevetirile de seară din Saumur.

Eugénie se ducea la biserică, însoțită de Nanon. La ieșire, cînd doamna des Grassins o întreba cîte ceva, răspundea în doi peri, fără să-i satisfacă avida curiozitate.

Cu toate acestea a fost peste puțină vreme ca după două luni să rămînă ascunsă atît celor trei Cruchoți, cît și doamnei des Grassins tainica pricină pentru care Eugénie fusese băgată la carceră. Sosi o clipă în care nu se mai găsiră pretexte ca să justifice veșnica ei lipsă. Apoi, fără să se știe de către cine, secretul fusese descoperit, tot orașul află că din ziua de Anul Nou domnișoara Grandet stătea închisă din porunca tatălui său în odaie, fără foc, numai cu pîine și apă; că Nanon îi făcea felurite bunătăți și le ducea pe furis în timpul nopții; se mai află și că fata nu putea să-și vadă și să-și îngrijească mama decît atunci cînd părintele ei nu era acasă.

Purtarea lui Grandet fu judecată atunci cu o indignată severitate, întregul oraș îl scoase, ca să zicem așa, în afară de lege, își aminti trădările, neomeniile lui și-l excomunică. Cînd trecea pe uliță, fiecare îl arăta cu degetul sușotind.

Iar cînd fata cobora strada întortocheată ca să se ducă la liturghie, însoțită de Nanon, toată lumea se ițea la ferestre, cercetînd cu nespusă curiozitate înfățișarea bogatei moștenitoare și obrazul, pe care se zugrăveau o melancolie și o blîndețe serafică. Carcera, prigoana îndrîjită a lui taică-său nu însemnau nimic pentru dînsa. Nu privea oare în fiecare zi harta, băncuța, grădina, zidul și nu-i revenea pe buze mierea pe care i-o lăsase sărutul de dragoste? Îndelungă vreme n-a știut nimic despre cele ce se vorbeau pe socoteala ei în oraș, cum nu știa de altfel nimic nici bătrînul dogar. Credincioasă și fără de prihană în fața lui Dumnezeu, conștiința și dragostea ei o ajutau să îndure mînia și răzbunarea avarului.

Dar o adîncă îndurerare întrecea toate celelalte dureri. Mama, blînda și duioasa făptură, pe care o înfrumuseța lumina din sufletul său ce se apropia de mormînt, sfînta-i mamă, se stîngea vîzînd cu ochii. Adeseori Eugénie se învinovăța că e pricina nevinovată a crudei boli care o sfîrșea. În fiecare dimineață, după ce pleca bătrînul, se așeza la căpătîiul mamei, unde Nanon îi aducea dejunul.

Și biata copilă, tristă și suferind ea însăși din pricina suferințelor mamei sale, îi arăta lui Nanon obrazul bolnavei cu un gest mut, plîngînd și neîndrăznind să mai vorbească despre pribeagul pornit dincolo de mări și țări, încît doamna Grandet era nevoită să aducă ea cea dintîi vorba.

— Unde o mai fi fiind el oare? Și de ce n-o fi scriind? Atît mama, cît și fiica nu-și dădeau seama de nemăsuratele distanțe care îi despărțeau.

— Să ne gîndim la el, mamă, răspundea Eugénie, dar să nu vorbim. Dumneata suferi; deci: dumneata înainte de toate.

Toate însemna el.

— Copila mea, zicea doamna Grandet, nu regret viața. Dumnezeu s-a îndurat,

îngăduindu-mi să întrevăd cu bucurie sfârșitul suferințelor mele.

Cuvintele acestei femei erau totdeauna sfinte și creștinești. Când, înainte de a prîzni alături de ea, bărbatul venea să se plimbe prin odaie, ea îi spunea, în primele luni, aceleași vorbe, rostite cu îngerească blîndețe, dar cu fermitatea femeii căreia moartea apropiată îi dădea acum curajul ce-i lipsise în viață.

— Domnule, îți mulțumesc de interesul pe care-l porți sănătății mele, îi răspundea ea, cînd neînduplecatul avar îi pune vreo întrebare în treacăt. Dar dacă vrei să-mi alini cele din urmă clipe, iartă-ți copila. Fă dovadă că ești creștin, soț și tată.

Auzind cuvintele acelea, Grandet se așeza lîngă pat, ca un om care văzînd că vine ploaia se adăpostește liniștit sub poarta unei case, își asculta nevasta și nu scotea o vorbă. Cînd ea rostea cele mai înduioșătoare, cele mai blînde, cele mai sfinte implorări, spunea:

— Ești cam palidă astăzi, biată nevastico!... Cea mai desăvîrșită uitare a copilei sale părea săpată pe fruntea-i de piatră, pe buzele-i strînse punga. Nici nu se sinchisea de lacrimile pe care răspunsurile sale vagi și întortocheate le făceau să curgă șiroaie pe obraji palizi și descărnați ai soției.

— Dumnezeu să te ierte, domnule, precum te iert și eu, îi spunea dînsa. Într-o zi vei avea nevoie de îndurarea lui.

De cînd i se îmbolnăvisese soția, nu mai îndrăznea să-și rostească teribilul: "Ta, ta, ta, ta!" Dar despotismul său era departe de a fi dezarmat de acest înger al blîndeții, a cărei urîțenie dispărea zi cu zi, alungată de expresia calităților morale care îi înfloreau fața.

Era numai suflet. Duhul smeritelor rugăciuni purifica și înnobila grosolanele trăsături ale chipului ei, făcîndu-le să strălumineze. Cine n-a observat această străluminare pe fețele sfinte, unde virtuțile sufletești sfîrșesc prin a birui cele mai hîde contururi, dîndu-le acea particulară gingășie datorită nobleții și purității gîndurilor înalte? Spectacolul acelei transfigurări, desăvîrșită de durerea care mistuia rămășițele făpturii omenești din soția sa, înrîuri, deși îndestul de slab, pe bătrînul dogar, a cărui fire rămînea de bronz. Dacă vorba lui nu mai fu disprețuitoare, o tăcere imperturbabilă, ce-i salva demnitatea de cap al familiei, îi călăuzi de aici înainte purtarea.

Cînd credincioasa Nanon apărea în piață, de îndată îi ajungeau la ureche anume glume batjocoritoare, anume învinuiri pe socoteala stăpînului; dar cu toate că opinia publică îl osîndea sus și tare pe Grandet, slujnica îl apăra, ca să cruțe onoarea casei.

— Ei bine, spunea ea celor care îl cîrteau pe unchiuș, oare nu ne înrăim cu toții pe măsură ce îmbătrînim? De ce oare nu s-ar cătrîni și omul acesta? Isprăviți cu balivernele voastre! Domnișoara trăiește ca o regină. Stă retrasă, ei bine, așa-i place ei. De altfel, stăpînii au și dînșii motivele lor.

În sfîrșit, într-o seară, către sfîrșitul primăverii, doamna Grandet, răpusă mai mult de mîhnire decît de boală, neizbutind, cu toate implorările, s-o împace pe Eugénie cu taică-său, își spovedi Cruchotilor tainicele sale amaruri.

— Să osîndești o fată de douăzeci și trei de ani la pîine uscată, cu apă... izbucni președintele Bonfons, și încă fără motiv, dar asta constituie un regim torționar; ar putea să facă plîngere, și atîta cît...

— Haide-hai, nepoate! îl întrerupse notarul. Lasă jargonul de tribunal! Fiți pe pace, doamnă! Voi pune capăt chiar mîine acestui canon...

Auzind că e vorba despre dînsa, Eugénie ieși din odaia ei.

— Domnilor, rosti, înaintînd cu o mișcare plină de mîndrie, vă rog să nu vă amestecați în această chestiune. Tata e stăpîn în casa lui. Atît cît locuiesc sub acoperămîntul acesta, trebuie să mă supun. Purtarea lui n-are de ce fi nici osîndită, nici aprobată de lume, căci dînsul nu are de dat socoteală decît în fața lui Dumnezeu, în numele prieteniei vă cer să păstrați cea mai desăvîrșită tăcere asupra acestui lucru. Blamînd pe tata ar însemna să atacați propria noastră considerație în ochii lumii. Vă sînt recunoscătoare, domnilor, pentru tot interesul ce-mi purtați, dar v-aș fi și mai recunoscătoare dacă ați pune stavilă zvonurilor jignitoare ce bîntuie prin oraș și despre care am fost înștiințată din întîmplare.

— Are dreptate! încuviință doamna Grandet.

— Domnișoară, cel mai nimerit mijloc pentru a împiedica lumea să bîrfească ar fi să-ți recapete libertatea, îi răspunse cuprins de respect bătrînul notar, impresionat de frumusețea pe care singurătatea, melancolia și iubirea o întipăriseră pe chipul Eugéniei.

— Hai, copila mea dragă, lasă-l pe domnul Cruchot să se îngrijească el de limpezirea acestei afaceri, de vreme ce e sigur de izbîndă. Îl cunoaște bine pe tata și știe cum să-l ia... Dacă vrei să mă vezi fericită în puținele zile pe care le mai am de trăit, trebuie cu orice preț ca tu și cu tata să ajungeți la o împăcare.

A doua zi, Grandet, după un obicei pe care-l căpătase de cînd cu închiderea Eugéniei, ieși să facă de cîteva ori înconjurul grădinii, îndeobște se plimba la ceasul cînd se pieptăna Eugénie. Și cînd moșulicul ajungea în dreptul bătrînului nuc, se pitea după trunchiul arborelui, stătea cîteva clipe privind la părul lung al fetei și oscila fără îndoială între gîndurile pe care i le porunceă îndărătnicia firii sale și dorința să-și îmbrățișeze fiica.

Adesea rămînea așezat pe băncuța de lemn putrezit, unde Charles și Eugénie își juraseră o veșnică iubire, în vreme ce Eugénie, la rîndul ei, își privea părintele pe furiș sau prin oglindă. Dacă bătrînul se ridica să-și reia plimbarea, ea se așeza voios la fereastră și cerceta acea parte de zid, unde atîrnau cele mai frumoase flori, unde ieșeau din crăpături plante agățătoare, conchiul-lui-Venus, rochița-rîndunicii și un seduw gras, alb sau galben, plantă foarte răspîndită în podgoriile din Saumur și Tours. Într-o frumoasă zi de iunie, maestrul Cruchot veni de cu vreme și-l găsi pe bătrînul podgorean stînd pe băncuță, cu spatule rezemat de zid și privind-și fiica.

— Cu ce te pot servi, maestre Cruchot? întrebă el, văzîndu-l pe notar.

— Vin să-ți vorbesc de afaceri.

— Ah! ah! Ai cumva puțin aur, să-mi dai în schimbul talerilor?

— Nu, nu-i vorba de bani, ci de fiica dumitale, Eugénie. Toată lumea vorbește de ea și de dumneata.

— De ce se amestecă lumea? Fiecare e stăpîn în casa lui, cum spune zicala.

— Asta e și părerea mea, fiecare e slobod să se omoare, sau, ceea ce ar fi și mai rău, să-și arunce banii pe fereastră.

— Cum?

— Eh! dar soția dumitale e foarte bolnavă, prietene. Ar trebui chiar să-l consulți pe doctorul Bergerin; mă tem că e în mare primejdie de moarte. Dacă s-o întîmpla să moară fără s-o fi îngrijit ca lumea, cred că n-ai să te simți cu cugetul împăcat.

— Ta, ta, ta, ta! Dumneata știi doar ce are nevastă-mea. Doctorii ăștia, o dată ce ți-au pășit pragul, îți vin de cinci, de șase ori pe zi.

— În sfîrșit, Grandet, fă cum crezi. Sîntem vechi prieteni; nu se află în tot Saumurul un om care să-ți poarte mai mult interes decît mine; ca atare eu eram dator să-ți spun asta. Acum, fie ce-o fi, ești major, știi ce faci! De altfel, nu asta mă aduce aici. E vorba de ceva mai grav pentru dumneata. Doar n-ai de gînd să-ți omori nevasta, prea îți este folositoare, ia gîndește-te la situația în care te-ai afla față de fiica dumitale dacă ar muri doamna Grandet! Ar trebui mai întîi de toate să dai socoteală Eugéniei, averea fiind și pe numele nevastei dumitale. Fata ar fi în drept să ceară ieșirea din indiviziune și vinderea Froidfond-ului. În sfîrșit, ea o moștenește pe mamă-sa de la care dumneata nu poți moșteni.

Aceste cuvinte au fost ca o lovitură de trăsnet pentru unchiaș, care nu era tot așa de tare în materie de legi, precum era în negustorie. Nu se gîndise niciodată la o licitație.

— Așa că te sfătuiesc să te porți mai omenește cu ea, încheie Cruchot.

— Dar știi ce-a făcut?

— Ce? întrebă notarul grozav de dornic să afle pricina gîlcevii.

— Și-a dat aurul.

— Ei și? Nu era al ei? încheie notarul.

— Toți îmi spun același lucru! făcu unchiașul, lasînd să-i cadă mîinile cu deznădejde.

— Așadar, pentru un fleac, te apuci să-ți pui în primejdie concesiile pe care le-ai putea cere de la dînsa la moartea mamei sale?

— Ah! pentru dumneata sînt un fleac șase mii de franci în aur?

— Ei! bătrîne prietene, știi cît ar costa inventarul și împărțirea succesiunii, dacă Eugénie o cere?

— Cît?

— Două, trei sau poate chiar patru sute de mii de franci. Nu va trebui scoasă la licitație și pusă în vînzare, pentru a se cunoaște adevărata valoare? Pe cînd, dacă vă înțelegeți...

— Pe lege tatălui meu! strigă podgoreanul, care se așeză galben pe bancă. Ia să vedem, Cruchot! După o clipă de tăcere și de frămîntare, unchiașul se uită la notar, rostind: Afurisită mai e viața! Peste multe necazuri mai dai pînă ce intri în mormînt! Cruchot, reluă el solemn, n-ai cumva de gînd să mă tragi pe sfoară? Dă-ți cuvîntul că tot ce mi-ai spus e bazat pe lege. Arată-mi codul, vreau să văd codul!

— Sărmane prietene, răspunse notarul, adică nu-mi cunosc destul meseria?

— Va să zică e adevărat? Voi fi despuiat, vîndut, omorît, devorat de fiica mea?

— Ea își moștenește mama, după lege.

— Iată la ce servesc copiii! Ah! Pe nevastă-mea o iubesc! E solidă, din fericire: e o de la Bertelliere.

— Nu mai are de trăit nici o lună.

Dogarul se plesni peste frunte, umblă de colo pînă colo și, aruncînd o privire fioroasă lui Cruchot, întrebă:

— Ce e de făcut?

— Eugénie ar putea, pur și simplu, să renunțe la succesiunea mamei. Nu vrei s-o dezmoștenești, nu-i așa? Dar ca să obții o concesiune de felul ăsta, trebuie să n-o mai prigonești. Ceea ce-ți spun, dragul meu, e împotriva intereselor mele. Căci ce altă meserie am decît să operez lichidări, inventarieri, vînzări, împărțiri?...

— Vom vedea, vom vedea! Să nu mai vorbim despre asta, Cruchot! Mă arde la ficiți. Primit-ai cumva aur?

— Nu, dar am cîțiva ludovici, o duzină, am să ți-i dau. Dragă prietene, împacă-te cu Eugénie! Nu vezi? Tot Saumurul îți aruncă piatra.

— Caraghioșii!

— Hai, rentele sînt la nouăzeci și nouă! Fii deci măcar o dată mulțumit în viață.

— La nouăzeci și nouă, Cruchot?

— Da.

— He! he! Nouăzeci și nouă! făcu unchiașul, însoțindu-l pe bătrînul notar pînă la poarta de la stradă.

Apoi, prea agitat de cele auzite ca să poată sta locului, se urcă în odaia nevastei și-i spuse:

— Hai, măicuțo, poți să-ți petreci ziua cu fata, eu mă duc la Froidfond. Fiți cumînți amîndouă. Azi e aniversarea căsătoriei noastre, dragă nevastă: iată zece taleri pentru altarul tău. De mult dorești să faci unul, bucură-te! Petreceți, fiți vesele, fiți sănătoase. Trăiască bucuria!

Aruncînd zece monede de cîte șase franci pe patul nevastei, îi cuprinse capul între mîini ca s-o sărute pe frunte.

— Scumpă nevestică, te simți mai bine, nu-i așa?

— Cum vrei să primești în casa dumitale pe iertătorul Dumnezeu, dacă ți-ai izgonit fiica din inimă? întrebă ea, mișcată.

— Ta, ta, ta, ta, făcu moșneagul, vom vedea ce-i și cu asta.

— Cerească milă! Eugénie! strigă mama îmbujorată de bucurie. Vino de-ți sărută părintele, te-a iertat!

Dar unchiașul dispăruse. Fugea de mînca pămîntul, spre cîmpurile lui, căutînd să-și limpezească gîndurile vâl-mășite. Pe acea vreme Grandet împlinise șaptezeci și șase de ani. De doi ani încoace zgîrcenia lui crescuse, cum cresc toate pasiunile înrădăcinate ale omului. După o observație făcută asupra avarilor, a ambițioșilor, asupra tuturor oamenilor a căror viață e stăpînită de o singură idee dominantă, sentimentul se fixase cu deosebire asupra unui simbol al pasiunii sale. Vederea aurului, posesiunea lui deveniseră la el monomanie. Totodată, în proporție cu avuția, crescuse și spiritul său despot, iar gîndul că ar putea pierde cumva la moartea nevastei o cît de mică pîrticică din nestingherita stăpînire a avuției i se părea ceva împotriva firii. Să declare că averea lui e și a fiicei sale? Să inventarieze totalul bunurilor sale mobile și imobile pentru a le vinde la licitație?...

— Ar fi ca și cum mi-aș tăia gîtlejul, spuse el tare în mijlocul unei podgorii, cercetînd butucii.

În fine se resemna, se întoarse la Saumur pentru cină, hotărît să cedeze în fața Eugéniei, s-o dezmierde, s-o cîștige prin drăgălășenii dibace, pentru a muri regește, păstrînd în mînă pînă la ultima suflare frîul milioanelor sale. În clipa cînd unchiașul, care-și luase cu el cheia din întîmplare, urca încet scara ce ducea la odaia nevastei, Eugénie adusese pe patul maică-si preafrumoasa-i casetă, în lipsa lui Grandet, amîndouă femeile căutau să regăsească cu drag chipul lui Charles în portretul mamei sale.

— Are aidoma fruntea și figura lui, spunea Eugénie, cînd podgoreanul deschise ușa.

Văzînd privirea pe care o aruncase zgîrcitul asupra auzului, doamna Grandet strigă:

— Dumnezeuule, fie-ți milă de noi!

Unchiașul se repezi asupra casetei, cum se năpustește un tigru asupra unui copil adormit.

— Ce-i asta? întrebă el, ducîndu-se cu caseta spre fereastră. Aur bun! aur! strigă el. Mult aur! cîntărește două livre. Ah! Ah! Charles ți-a dat asta în schimbul frumoaselor tale monede, hai? De ce nu mi-ai spus? E o afacere bună, fetițo! Ești fiica mea, îmi semeni bine, te recunosc.

Eugénie tremura ca varga.

— Dar, tată, nu e a mea. Caseta este un depozit sacru.

— Ta, ta, ta, ta, ți-a luat averea, trebuie să-ți refaci mica ta comoară.

— Tată!

Unchiașul încercă să-și scoată briceagul, ca să desfacă o placă de aur, și puse caseta pe un scaun. Eugénie se repezi s-o ia înapoi; dar dogarul, care se uita cu un ochi la casetă, și cu altul la fată, o îmbrânci cu atîta putere, încît ea se prăvăli pe patul bolnavei.

— Domnule! domnule! gemu nefericita, ridicîndu-se în capul oaselor.

Grandet își scoase briceagul și se pregătea să desfacă aurul.

— Tată, strigă Eugénie, aruncîndu-se în genunchi și tîrîndu-se pînă la el cu mîinile ridicate, în numele tuturor sfinților și al Fecioarei, în numele lui Cristos, care a murit pe cruce, în numele mîntuirii sufletului dumitale, în numele vieții mele, nu te atinge de acest lucru. El nu e nici al dumitale, nici al meu: mi l-a încredințat o rudă nenorocită și trebuie să-l înapoiez neatins.

— Atunci, de ce te uitai la asta, dacă e numai un gaj? E mai păcat să privești, decît să atingi.

— Tată, dacă o distrugi, mă dezonorezi! Tată, m-auzi?

— Domnule, fie-ți milă, spuse mama.

— Tată! strigă Eugénie atît de tare, încît Nanon urcă scările și năvăli în odaie îngrozită. Eugénie sări spre un cuțit, care se afla la îndemînă, apucîndu-l de mîner.

— Ei și? întrebă liniștit Grandet cu zîmbetul lui înghețat.

— Domnule, domnule, mă omori, făcu mama.

— Tată, dacă briceagul dumitale desface numai o așchie din aurul ăsta, eu îmi înfig cuțitul în inimă. Ai îm-bolnăvit-o pe mama de moarte, vei ucide și pe fiica dumitale. Hai, rană pentru rană!

Grandet ținu briceagul deasupra casetei, privindu-și fata cu un început de șovăială.

— Ai fi în stare, Eugénie? întrebă el.

— Da, domnule, spuse mama.

— Va face ceea ce spune, sări cu vorba și Nanon. Fii, domnule, o dată în viața dumitale om cu judecată.

O clipă, dogarul se uită pe rînd la aur și la fiică-sa. Doamna Grandet își pierdu cunoștința.

— Acum vezi, dragă domnule! Conița se prăpădește, strigă Nanon.

— Ține, fetiço, să nu ne mai ciondănim pentru o casetă, la-o! strigă dogarul aruncînd-o pe pat. Iar tu, Nanon, du-te după domnul Bergerin! Ei, măicuță, rosti apoi, sărutînd mîna nevestei, nu-i nimic: făcurăm pace. Nu-i așa, fetico? S-a isprăvit cu pîinea uscată, vei mîncă tot ce vei pofti... Ah, deschide ochii. Ei, măicuțo, măiculițo, hai! Iată, o îmbrățișez pe Eugénie, își iubește vărul, îl va lua de bărbat, dacă vrea, îi va păstra cutia. Numai să-mi trăiești, biata mea nevestică. Hai, mișcă-te. Ascultă, vei avea cel mai frumos altar care s-a văzut vreodată în Saumur.

— Domnule, cum ai putut să te porți așa cu nevasta și cu copilul dumitale? îngîină cu glas stins doamna Grandet.

— N-o să mai fac niciodată! strigă dogarul. Ai să vezi, biata mea nevestică.

Se duse în cabinetul său și se întoarse cu un pumn de ludovici, pe toți îi împrăstie pe pat.

— Ține, Eugénie. Ține, nevestă. Sînt pentru voi! spuse el jucîndu-se cu aurul. Hai, înveselește-te, nevestă; fă-te sănătoasă, n-o să-ți mai lipsească nimic, la fel și Eugéniei. Iată o sută de ludovici pentru ea, n-o să-i dai, Eugénie, și pe ăștia, nu-i așa?

Doamna Grandet și fiică-sa se uitară una la alta, nedumerite.

— N-avem nevoie decît de dragostea dumitale, tată. Ia-ți banii înapoi!

— Ei bine, spuse el, vîrînd repede banii în buzunar, să trăim cu toții ca niște buni prieteni. Să mergem cu toții în sală să cinăm, să jucăm pe doi gologani loton în fiecare seară. Fiți vesele! Hai, nevestă!

— Ce mult aș vrea s-o pot face, dacă așa ți-e plăcerea! suspină muribunda: Dar nu pot să mă ridic din pat.

— Biată mămică, zise dogarul, nu știi cît te iubesc. Și pe tine, copila mea! O strînsese în brațe, o sărută. Ah! cît de dulce e să-ți săruți fata după o ceartă! Fetica mea! Iată, ne vezi, măicuță? Sîntem un trup și-un suflet acum. Du-te de pune la loc asta, spuse el Eugéniei, arătînd spre casetă. N-ai de ce să te mai temi. N-o să-ți mai pomenesc despre ea niciodată. Du-te!...

Domnul Bergerin, cel mai vestit doctor din Saumur, nu întîrzie să sosească. După ce-o

examina pe bolnavă, îi declară lui Grandet că e un caz grav, dar că o liniște desăvârșită, un tratament blînd și minuțioase îngrijiri ar putea îndepărta sorocul morții pînă la sfîrșitul toamnei.

— Are să coste scump? întrebă unchiașul. Trebuie să-i cumpăr multe doftoricele?

— Puține droguri, dar multe îngrijiri, răspunse medicul, care nu putu să-și rețină un zîmbet.

— În sfîrșit, domnule Bergerin, spuse Grandet, sînteți un om de onoare, nu-i așa? Îmi pun toată încrederea în dumneavoastră, veniți să-mi vedeți soția de cîte ori credeți că e nevoie. Scăpați-o pe buna-mi soție; o iubesc mult, cu toate că nu prea arăt, pentru că la mine totul se petrece înăuntru și-mi răscolește sufletul. Am grozav de multe necazuri. Pacostea mi-a intrat în casă o dată cu moartea fratelui meu, pentru care cheltuiesc la Paris bani, nu glumă... mă costă ochii din cap! și nu mai ies la capăt. La revedere, domnule! Dacă e cu puțință să-mi scăpați nevasta, scăpați-o chiar dacă ar trebui să mă coste o sută sau două de franci.

În ciuda dorinței lui Grandet de a-și vedea mai grabnic însănătoșită soția, a cărei moștenire era moartea lui; în ciuda indulgenței sale față de orice poftă a mamei și a fiicei, spre nemărginita lor uimire; în ciuda celor mai duioase îngrijiri ale Eugéniei, doamna Grandet se apropia de moarte vîzînd cu ochii. Slăbea din zi în zi, cum slăbesc la vîrsta ei femeile răpuse de boală. Era din ce în ce mai plîpîndă, ca frunzele pomilor toamna. Și ca aceste frunze, peste care trece soarele și le aurește, ultimele raze cerești ale toamnei au făcut să-i sclipească obrajii ofiliți. Avu o moarte demnă de viața ei, o moarte creștină. Cu alte cuvinte, un sfîrșit sublim!

În luna octombrie 1820, virtuțile ei și răbdarea-i maternă se mai vădiră pentru cea din urmă oară în chip deosebit; se stinse fără nici un geamăt. Miel neprihănit, se înălță la cer, neregretînd de pe pămînt decît dulcea tovarășă a vieții sale mohorîte, căreia ultimele sale priviri păreau că-i prevestesc mii de suferințe. Tremura la gîndul că-și lasă mieușă, albă ca și ea, singură, în mijlocul lumii rele, ce voia să-i răpească beteala, comoara.

— Copila mea, îi spuse înainte de a-și da sufletul, fericirea nu e decît în cer, ai s-o afli cîndva.

A doua zi, Eugénie găsi mai puternice motive să se lege și mai sfișietor de casa unde se născuse, unde suferise atît, unde blînda-i mamă își dăduse sufletul. Nu mai putea să privească spre pervazul ferestrei și la fotoliu cu patine din sală fără a lacrima. Văzînd că tatăl îi poartă o nespus de duioasă grijă, crezu că nu știuse să-i prețuiască îndestul sufletul; îi dădea brațul pentru a coborî la prînz; o privea ceasuri de-a rîndul cu ochi aproape buni; o sorbea cu ochii, parc-ar fi fost de aur. Bătrînul dogar se schimbase cu totul. Tremura înaintea fetei sale, încît Nanon și Cruchotii, martori ai acestei slăbiciuni, o puseră pe socoteala vîrstei înaintate și se temură să nu-i fi slăbit mintea. Dar în ziua cînd familia luă doliul, după masa unde fusese poftit și maestrul Cruchot, singurul care cunoștea taina clientului său, purtarea unchiașului se dădu repede și degrabă ce față.

— Draga mea copilă, îi spuse Eugéniei, cînd masa fu strînsă și ușile închise cu grijă, iată-te moștenitoarea biete tale mame; avem de pus la punct unele lucruri. Nu-i așa, Cruchot?

— Da.

— E oare nevoie s-o facem chiar azi, tată?

— Da, da, fetico! N-aș putea trăi în nesiguranța în care mă aflu. Nu-mi închipui că ai vrea să mă superi...

— Vai! Tată...

— Ei bine, trebuie să le aranjăm toate chiar în astă seară.

— Dar ce vrei să fac?

— Fetico, habar n-am. Spune-i dumneata, Cruchot.

— Domnișoară, tatăl dumitale n-ar voi nici să împartă, nici să vîndă bunurile sale, nici să plătească sume cu totul enorme față de puținii bani lichizi pe care îi are la îndemînă. Pentru asta ar trebui să nu se mai facă inventarul întregii averi, pe care de astăzi înainte dumneata și el o stăpîniți în indiviziune...

— Cruchot, ești sigur de toate astea, de vorbești așa în fața unei copile?

— Lasă-mă să isprăvesc, Grandet!

— Da, da, prietene! Nici dumneata, nici fiica mea nu voiți să mă despuiați. Nu-i așa, fetico?

— Dar, domnule Cruchot, ce am de făcut? întrebă Eugénie, pierzîndu-și răbdarea.

— Uite ce, spuse notarul, ar trebui să iscălești actul acesta, prin care renunți la moștenirea mamei și lași tatii uzufructul bunurilor aflate în indiviziune, a căror nudă

proprietate ți-o asigură.

— Nu înțeleg nimic din tot ce-mi spuneți! răspunse Eugénie. Dați-mi actul și arătați-mi unde trebuie să iscălesc.

Moș Grandet se uita când la act, când la fiică, stăpînit de o emoție atît de puternică, încît își șterse cîteva broboane de sudoare ivite pe frunte.

— Feticio, zise el, în loc să iscălești actul ăsta, a cărui înregistrare ar costa scump, n-ar fi mai bine să renunți pur și simplu la moștenirea răposatei tale mame și să-mi treci mie tot ce ai? Aș prefera asta. Ți-aș da pe lună frumoasa rentă de o sută de franci. Vei putea plăti cîte acatiste și pomeniri vei pofti, de sufletul morților tăi... Ce zici? O sută de franci pe lună, în livre?

— Fac tot ce poțesteți, tată.

— Domnișoară, spuse notarul, sînt dator să vă atrag luarea-aminte că vă despuiați de avere...

— O, Doamne, ce-mi pasă?

— Taci din gură, Cruchot! A spus o dată! strigă Grandet, luînd mîna fetei și prinzînd-o într-a lui, cum se bate palma la încheierea unei afaceri. Eugénie, n-ai să întorci vorba, ești o fată cinstită, nu?

— Vai, tată!

O sărută cu foc, o strînse în brațe... s-o înăbușe.

— Copila mea, i-ai redat viață lui taică-tău, dar îi redai ceea ce îți dăduse el: sîntem chit! Iată cum se fac afacerile! Te binecuvîntez! Ești o fată virtuoasă, care își iubește tatălul. Și-acum, fă ce vrei!... Pe mîine, Cruchot! vorbi apoi uitîndu-se la notarul înspăimîntat. Ai grijă, ticluiește bine actul de renunțare la grefa tribunalului!

A doua zi, către amiază, a fost astfel iscălită declarația, prin care Eugénie se jefuia cu mîna ei.

Cu toate că-și dăduse cuvîntul, bătrînul dogar nu slobozise la sfîrșitul primului an nici o para din cei o sută de franci, pe care îi făgăduise cu atîta solemnitate fetei. Dar când Eugénie îi pomeni mai mult în glumă, el roși; se urcă iute în cabinet, se întoarce și-i dădu cam a treia parte din giuvaerele pe care le luase de la nepotu-său.

— Iată, micuțo, rosti cu un accent plin de ironie, vrei astea în schimbul celor o mie două sute de franci?

— O, tată, adevărat? Mi le dai mie?

— Am să-ți dau tot pe atîta și la anul, făgădui el, aruncîndu-i giuvaerele în șorț. Astfel, în scurt timp, vei avea toate odoarele lui, zise el, frecîndu-și mîinile de mulțumire că putea specula sentimentele fetei.

Deși în putere, bătrînul simți nevoia s-o inițieze pe Eugénie în tainele gospodăriei. Doi ani de-a rîndul o puse să rînduiască în fața lui mîncarea zilnică și să primească toate veniturile care intrau în casă. O învăța treptat suprafața pămînturilor și numele fermelor, în al treilea an, o obișnuise atît de desăvîrșit cu apucăturile zgîrceniei lui, încît îi încredința fără frică cheile de la cămări și o făcu stăpîna casei.

S-au scurs cinci ani, fără ca nimic să tulbure viața liniștită a Eugéniei și a bătrînului. Mereu aceleași fapte mărunte, împlinite cu regularitatea cronometrică a vechiului ceasornic. Adîncă melancolie a domnișoarei Grandet nu mai era pentru nimeni o taină; dar dacă fiecare își închipuia pricina, niciodată, nici cel mai mic cuvînt care să întărească bănuiala întregului Saumur a stării sufletești a bogatei moștenitoare n-a fost rostit vreodată de ea. Singurii oameni care-i țineau companie erau cei trei Cruchot și cîțiva din prietenii lor, pe care îi strecuraseră pe nesimțite în casă. Învățînd-o să joace whist, veneau în fiecare seară să-și facă partida, în anul 1825, bătrînul, simțind povara infirmităților, fu silit să-i împărtășească secretele averii sale funciare și o sfătui, la ceas de cumpănă, să se bizuie pe notarul Cruchot, a cărui cinste îi era bine cunoscută. Apoi, către sfîrșitul acestui an, unchiașul a fost lovit la vîrsta de optzeci și doi de ani de o paralizie, care înainta vîzînd cu ochii. Doctorul Bergerin declară că nu mai are scăpare. La gîndul că avea să rămîină singură pe lume, Eugénie se alipi și mai mult de bătrînu-i părinte, strîngînd și mai mult această ultimă verigă de afecțiune, în mîntea ei, ca în a oricărei femei care iubește, dragostea era totul pe lume, dar Charles lipsea. Fu sublimă în grijile și atențiile ei față de bătrînul paralic, a cărui minte începea să se întunece, dar a cărui zgîrcenie dura prin instinct. Astfel moartea acestui om nu contrasta de fel cu viața lui.

De dimineață era dus în jilț între soba odăii sale și ușa cabinetului său, care fără îndoială gemea de aur. Stătea acolo nemișcat, dar se uita cu neliniște la toți cei veniți să-l vadă și la ușa căptușită cu fier. Întreba despre cele mai mici ecouri pe care le auzea; și, întru marea mirare a notarului, auzea pînă și căscatul cîinelui din ogradă.

Se deștepta din toropeala aparentă în ziua și la ceasul când trebuia să primească veniturile fermelor, când trebuia să facă socoteli cu vierii sau să iscălească chitanțe. Mișca atunci fotoliul cu roți pînă ce ajungea la ușa cabinetului. O pune pe fiică-sa să deschidă și veghea pînă ce dînsa isprăvea de așezat în taină sacii de argint unii peste alții și pînă încuia ușa. Apoi revenea tihnit la locul lui, după ce dînsa îi încredința din nou prețioasa cheie, care stătea mereu în buzunarul jilecii sale și pe care o pipăia din când în când. De altfel, bătrînul său amic, notarul, simțind că bogata moștenitoare se va căsători tot cu nepotul său, dacă Charles Grandet nu se va mai întoarce, îi arătă o îndoită grijă și atenție; în fiecare zi se pune la dispoziția lui Grandet, se ducea după porunca lui la Froidfond, la moșii, la livezi, la vii, vindea recoltele și preschimba totul în aurul și argintul care se adăugau la sacii îngrămădiți în cabinet, în sfîrșit, sosiră zilele agoniei, când vînjosul trup al moșneagului intră în luptă cu nimicirea. Dori să rămînă neapărat în jilț, lîngă foc, la ușa cabinetului. Trăgea spre el și făcea sul, ca un fișic, toate păturile cu care îl acopereau, spunîndu-i lui Nanon:

— Strînge-le, strînge-le, să nu mi le fure.

Cînd își putea deschide ochii, în care se refugiase toată viața, îi întorcea imediat spre ușa cabinetului, unde îi zăceau comorile, întrebîndu-și fata:

— Sînt acolo? Sînt acolo? c-un tremur în voce în care se vădea o spaimă năprasnică.

— Da, tată.

— Ai grijă de aur.... Adu ceva aur, să mă uit la el.

Eugénie înșira ludovici pe o masă, și ceasuri întregi avarul nu-și mai lua ochii de la lucirea lor, asemenea pruncului care, cînd începe să vadă, privește stupid același lucru; și, ca unui prunc, i se furișa fără voie pe buze un surîs penibil.

— Asta mă încălzește! zicea uneori cu o expresie de nemărginită fericire pe chip.

Cînd preotul parohiei veni să-l împărtășească, ochii, morți în aparență de cîteva ceasuri, se însuflețiră la vederea crucii, a sfeșnicelor, a potirului de argint, pe care le privi neclintit, în vreme ce numai negul i se mișcă pentru ultima oară. Iar cînd preotul îi apropie de buze crucifixul de argint aurit ca să sărute chipul lui Crist, făcu un înfricoșător gest să-l apuce, și această ultimă efortare îl costă viața. O chemă pe Eugénie, pe care n-o vedea, deși era îngenuncheată în fața lui și scălda cu lacrimile ei o mînă ce se și răcise.

— Tată, binecuvîntează-mă î ți ceru ea.

— Ai grijă de tot! Îmi vei da socoteală acolo, sus, rosti el, dovedind prin aceste cuvinte din urmă că religia avarilor trebuie să fie creștinismul.

Eugénie Grandet se pomeni astfel singură pe lume în casa unde n-o mai avea decît pe Nanon, căreia putea să-i mai arunce o privire cu încredințarea că va fi auzită și înțeleasă, Nanon, singura ființă care o iubea de dragul ei și cu care putea tăinui despre amarurile sale. Curajoasa Nanon însemna o adevărată providență pentru Eugénie. Astfel n-a mai fost slugă, ci o umilă prietenă. După moartea părintelui său, Eugénie află de la maestrul Cruchot că posedă trei sute de mii de livre venit anual de la imobilele din ținutul Saumur, șase milioane plasate în rentă de trei la sută, cumpărate cu șaiszeci de franci și prețuind acum șaptezeci și șapte de franci; plus două milioane de aur și o sută de mii de franci în taleri, fără a socoti rămășițele de arenzi, chirii și dobînzii, ce mai avea de încasat. Valoarea totală a averii sale se ridica la șaptesprezece milioane.

— Unde o fi oare dragul meu văr? se întreba ea.

În ziua cînd maestrul Cruchot a făcut clientei sale bilanțul moștenirii, sigură și liberă de orice datorie, Eugénie rămase singură cu Nanon, așezate de o parte și de alta a căminului, în sala pustie acum, unde orice lucru era o amintire, de la jilțul cu patine, pe care stătea maică-sa, pînă la paharul din care băuse vărul pribeag.

— Nanon, am rămas singure!

— Da, domnișoară, și dacă aș ști unde e, drăguțul de el, aș pleca pe jos să-l caut.

— Ne despart mări și oceane! suspină stăpîna.

În vreme ce biata moștenitoare se căina astfel în tovărășia bătrînei slujnice în casa rece și întunecoasă, care însemna întregul univers pentru ea, de la Nantes pînă la Orleans nu era vorba decît de cele șaptesprezece milioane ale domnișoarei Grandet.

Una din primele sale griji fusese să dea o mie două sute de franci rentă viageră lui Nanon, care, mai avînd încă șase sute de franci, deveni o partidă bogată, în mai puțin de o lună, din fată nemăritată ajunsă nevastă, luată sub ocrotirea sa de Anton Cornoiller, numit administrator general al tuturor moșiilor și proprietăților domnișoarei Grandet.

Doamna Cornoiller avea un imens avantaj asupra celor de vîrsta ei. Deși împlinise cincizeci și nouă de ani, nu îi dădea mai mult de patruzeci. Puternicile-i trăsături ale feței rezistaseră dintelui vremii. Datorită vieții călugărești, sfida bătrînețea cu obrazul ei colorat

și cu sănătatea-i de fier. Poate că niciodată în viață n-a arătat mai bine ca în ziua nunții. Avea avantajele urîteniei sale și apăru mare, grasă, zdravănă, cu atîta fericire pe obraji ei nevătămați de vreme, încît mulți din cei de față jinduiau soarta lui Cornoiller.

— Ce colorit au obraji ei! se minună postăvarul.

— Te pomenești că mai face și copii, spuse negustorul de sare; s-a păstrat ca în saramură, să-mi fie iertat.

— E bogată, și tînărul Cornoiller a dat lovitură, îl pizmui alt vecin.

Cînd ieși din străvechea casă, Nanon, iubită de toată mahalaua, fu întîmpinată cu nenumărate complimente în vreme ce cobora întortocheata stradă în drum spre biserică.

Ca dar de nuntă, Eugénie îi dădu trei duzini de tacîmuri. Cornoiller, copleșit de o asemenea dărnicie, vorbea despre stăpînă cu lacrimi în ochi; și-ar fi dat și viața ca s-o apere. Doamna Cornoiller, devenită femeie de încredere a Eugéniei, avu de-acum înainte o fericire egală pentru ea cu aceea de a poseda și un soț.

Ei îi rămînea în sfîrșit grija să deschidă și să închidă cămara, să dea merindele de dimineață, așa cum făcuse odinioară stăpînul. Apoi, avu pe seama sa două slugi, o bucătăreasă și o fată în casă, însărcinată cu cîrpitul rufăriei și cu rochiile domnișoarei. Cornoiller cumula funcțiunile de supraveghetor și de administrator. E de prisos să spunem că bucătăreasa și fata în casă, alese de Nanon, erau cu adevărat o minune. Domnișoara Grandet avea astfel patru servitori, al căror devotament era fără margini. Arendașii nu băgară de seamă moartea unchiașului, cu atîta strășnicie așezase el șartul și rînduielile oblăduirii sale, care fu cu grijă continuată de domnul și doamna Cornoiller.

Capitolul VI

AȘA MERGE LUMEA

La treizeci de ani, Eugénie nu cunoștea încă nici una din fericirile vieții. Copilăria-i, searbădă și tristă, se scursese alături de o mamă a cărei inimă neînțeleasă și jignită nu avusese parte decît de durere. Părăsind bucuroasă viața, această mamă își plîngea fata fiindcă mai avea de trăit și-i lăsa în suflet veșnice păreri de rău. Prima și singura dragoste a Eugéniei era pentru ea un prilej de melancolie. După ce-și întrezărise iubitul doar cîteva zile, îi încredințase inima între două sărutări primite și date pe furis; apoi el plecase, punînd o lume întreagă între ea și dînsul. Dragostea aceasta, blestemată de tatăl ei, aproape că o costase viața mamei și nu-i aducea decît dureri amestecate cu fragile speranțe. Astfel, pînă atunci se avîntase spre fericire, irosindu-și puterile fără a le împrospăta, în viața sufletească, ca și în cea trupească, există o aspirație și o respirație: sufletul are nevoie să absoarbă sentimentele altui suflet și să și le însușească, pentru a i le reda mai bogate. Fără acest minunat fenomen omenesc, inima n-are viață: îi lipsește aerul, suferă și piere.

Eugénie începea să sufere. Pentru dînsa averea nu era nici putere, nici mîngîiere; ea nu putea trăi decît prin dragoste, prin religie, prin credință în viitor. Iubirea îi înlesnise să-și explice veșnicia. Inima ei și Scriptura, îi dezvăluiseră două lumi, pe care le aștepta. Zi si noapte se cufunda în două gînduri fără sfîrșit, care pentru ea nu erau poate decît unul și același. Se închidea în sine, iubind și crezîndu-se iubită. De șapte ani pasiunea ei cotropise totul. Comoara ei nu erau milioanele, ale căror venituri se îngrămădeau, ci caseta lui Charles, cele două portrete atîrnate deasupra patului, giuvaerele răscumpărate de la tatăl ei, înșirate falnic pe un strat de vată într-un sertar al scrinului; degetarul matusii, de care se slujise mama ei și pe care îl punea în fiecare zi, cu sfințenie, ca să lucreze la broderie — pînza Penelopei³⁵ — începută numai ca să-și pună în deget acel aur plin de amintiri.

Nu părea nimănui de loc cu puțință că domnișoara Grandet ar fi vrut cumva să se mărite în timpul doliului. Adîncă-i cucernicie era destul de cunoscută. Astfel, familia Cruchot, a cărei politică era cu înțelepciune și iscusință condusă de bătrînul abate, se mărgini să stea prin preajma moștenitoarei, copleșind-o cu atențiile cele mai afectuoase.

În fiecare seară, sala se umplea de o adunare alcătuită din cei mai aprinși și mai devotați Cruchotini ai ținutului, care se străduiau să ridice în slavă tînăra amfitrionă pe toate isonurile. Ea își avea acum medicul casei, duhovnicul, șambelanul, doamna de

³⁵Un lucru care nu se termină niciodată. Penelopa, soția lui Ulise, pe care-l aștepta credincioasă, făgăduise pretendenților săi să aleagă pe unul dintre ei cînd va sfîrși broderia la care lucra; dar, pentru a-și păstra credința conjugală, ea desfăcea noaptea ceea ce lucrase ziua.

onoare, prim-ministrul, mai cu seamă cancelarul, un cancelar care voia să-i spună totul. De-ar fi vrut moștenitoarea să aibă un paj, îndată cu toții l-ar fi găsit. Era o regină, cea mai dibaci și slugarnic lingușită dintre regine. Lingușirea nu purcede niciodată de la suflete mari; e apanajul sufletelor mărunte, ce izbutesc să se mai micșoreze încă, pentru a intra mai deplin în sfera vieții persoanelor în jurul cărora gravitează. Lingușirea presupune un interes. Astfel, lumea ce se aduna în fiecare seară la domnișoara Grandet, pe care o numeau domnișoara de Froidfond, izbutea de minune s-o copleșească cu laude. Acest concert de măguliri, ceva cu totul nou pentru Eugénie, o făcură la început să roșească; dar pe nesimțite, oricât de grosolane ar fi fost complimentele, urechea i se obișnuise într-atît cu slăvirea frumuseții sale, încît dacă cineva ar fi găsit-o urîtă, aceasta i-ar fi rănit amorul propriu mult mai amar decît acum opt ani. Apoi sfîrși prin a asculta cu plăcere asemenea dulcegării, pe care le punea în taină la picioarele idolului său. Se obișnuise treptat să fie tratată ca o regină și să-și vadă curtea plină în orice seară.

Domnul președinte de Bonfonds era eroul acestui mic cerc, în care spiritul, persoana, cultura, amabilitatea lui erau atît de prețuite. Unii spuneau că în ultimii șapte ani își mărisese considerabil averea; că domeniul Bonfonds aducea cel puțin zece mii de franci venit anual și că era cuprins, ca toate moșiile Cruchotilor, în vastele latifundii ale moștenitoarei.

— Știți, oare, domnișoară, întreba un alt musafir, că Cruchotii au patruzeci de mii de livre anual?

— Plus economiile lor, reluă o bătrînă Cruchotină, domnișoara Gribeaucourt. Un domn din Paris a venit nu demult să-i ofere domnului Cruchot două sute de mii de franci pe biroul său de notariat. Trebuie să-l vîndă, dacă va fi numit judecător de pace.

— Vrea să-i urmeze domnului de Bonfonds la președinția tribunalului și-și ia măsurile din timp, răspunse domnișoara d'Orsonval. Căci domnul președinte va deveni consilier, apoi președinte la curte, are prea multe însușiri ca să nu ajungă.

— De, e un om foarte distins, spunea un altul. Nu găsiți, domnișoară?

Domnul președinte căutase să se adapteze rolului pe care ținea să-l joace, în ciuda vârstei sale de patruzeci de ani, în ciuda feței sale smolite și morocănoase, ofilită precum sînt aproape mai toate fețele judecătorești, se spilcuia ca un june, se juca cu o varga, nu trăgea tabac pe nas la domnișoara de Froidfond, venea mereu cu cravată albă și cu cămașă al cărui jabou în falduri mari îi dădea o înfățișare de curcan. Vorbea pe un ton intim cu frumoasa moștenitoare, spunîndu-i "Scumpa noastră Eugénie", în sfîrșit, în afară de numărul mai mare de persoane, în afară de înlocuirea letonului prin whist și în afară de lipsa răposăților, a domnului și a doamnei Grandet, scena prin care începe acest episod al povestirii era aproape cea din trecut. Haita urmărea și acum pe Eugénie și milioanele ei; dar, fiind mai numeroasă, haita de acum lătra mai puternic și încerca cu mai vîrtoasă dibăcie prada. Dacă Charles s-ar fi întors din fundul Indiilor, ar fi regăsit aceiași oameni și aceleași interese. Doamna des Grassins, față de care Eugénie se arăta plină de bunătate și de dragălășenie, continua să mai zădărească și acum pe Cruchotii. Dar acum, ca și atunci, chipul Eugéniei domina tabloul; ca și atunci, Charles era suveran. Totuși, ceva se schimbase. Buchetul, oferit odinioară Eugéniei la aniversarea ei, de către președinte, era acum nelipsit. Seară de seară, aducea bogatei moștenitoare un mare și preafrumos buchet, pe care doamna Cornoiller îl înfigea în vas cu ostentație și apoi îl arunca pe ascuns într-un colț al curții, îndată ce oaspeții plecau.

La începutul primăverii, doamna des Grassins încercă să tulbure fericirea Cruchotilor, vorbind Eugéniei despre marchizul de Froidfond, a cărui casă ruinată putea să se refacă dacă moștenitoarea ar fi voit să-i înapoieze pămîntul printr-o căsătorie. Doamna des Grassins flutura ispititor titlul de pair și acela de marchiză și, luînd surîsul ironic al Eugéniei drept aprobare, afirma pretutindeni că însurătoarea domnului președinte Cruchot nu era așa de înaintată, cum se credea.

— Cu toate că domnul de Froidfond are cincizeci de ani, spunea ea, nu pare mai în vîrstă decît domnul Cruchot; e vădov, are copii, dar e marchiz, va fi pair al Franței și, în vremurile astea, mai găsește, dacă poți, un asemenea mariaj! Știu precis că moș Grandet, cînd și-a împreunat pămînturile cu Froidfond, avea de gînd să se înrudească cu marchizii. Mi-o spunea adesea. Era mare mehenghi moșulic!

— Cum, Nanon, întrebă Eugénie într-o seară, cînd se pregătea de culcare, să nu-mi scrie măcar o dată în șapte ani?

În vreme ce acestea se petreceau în Saumur, Charles făcea avere în Indii. Fleacurile cu care plecase într-acolo se vînduseră foarte bine. Înghebase la iuțeală o sumă de șase mii de dolari. Trecerea ecuatorului îl făcu să se lepede de multe prejudecăți; află că cea mai bună cale de a se îmbogăți era, în zonele tropicale, precum și în Europa, negustoria

de oameni. Sosi deci pe coastele Africii și făcu negoț cu negri, adăugind la el și negoțul mărfurilor ușor de schimbat pe feluritele piețe, unde îl duceau interesele. Desfășură în afaceri o activitate care nu-i lăsa nici o clipă de răgaz, îl stăpînea dorința de a se întoarce la Paris cu toată faima unei mari averi și de a cîștiga o situație mai strălucită decît aceea din care se rostogolise. Tot învîrtindu-se printre oameni și cutreierînd mereu țări, tot cercetînd moravuri contradictorii, ideile lui se schimbă și ele, deveni sceptic. Nu mai avu o noțiune clară despre ce e just și injust, văzînd că într-o țară se socotește virtuos ceea ce în alta trece drept crimă, în necurmata goană după interesele materiale, i se răci, i se strînse și i se usca inima. Sîngele Grandetilor își urma destinul; Charles deveni aspru și hrăpăreț. Vîndu chinezi, negri, cuiburi de rîndunele, artiste, copii; făcu camătă în stil mare. Deprinzîndu-se cu fraudă vamală, se făcu și mai puțin scrupulos față de drepturile omului. Se ducea la Saint-Thomas să cumpere pe prețuri de nimic mărfurile furate de piraiți și apoi le vindea pe piețele unde lipseau. Dacă nobila și curata imagine a Eugéniei îl întovărășise în prima călătorie, ca acea icoană a Fecioarei, pe care marinarii spanioli o pun la prora vasului, și dacă atribuia primele lui izbînzii influenței magice a rugăciunilor fierbinți rostite de dulcea copilă, mai tîrziu negresele, mulatrele, albele, iavanezele, apoi orgiile și aventurile prin diferite țări șterseră cu totul din inima sa amintirea verișoarei din Saumur, casa, băncuța, sărutul de pe coridor, își amintea doar de grădinița cu ziduri vechi, pentru că acolo începuse soarta lui aventuroasă; dar își renega familia: unchiul lui era un cîine bătrîn, care-i furase giuvaerurile; Eugénie nu mai era nici în inima, nici în gîndurile lui; ocupa doar un loc în afacerile sale ca o creditoare a unei sume de șase mii de franci. Acestei purtări și acestor gînduri se datora tăcerea lui Charles Grandet. În Indii, la Saint-Thomas, pe coasta Africii, la Lisabona și în Statele Unite, speculantul, ca să nu-și compromită numele, luase pseudonimul de Sepherd. Cari Sepherd putea, fără primejdie, să se arate neobosit, neînfricat, nesățios, ca omul care, hotărît să facă avere quibus cumque viis³⁶, se grăbește să scape de ticăloșie, pentru a rămîne apoi om cinstit pe tot restul vieții.

În acest fel, izbînda sa fu grabnică și strălucită, în 1827 se întoarse deci la Bordeaux pe frumosul bric Marie-Caroline, care aparținea unei case de comerț regaliste. Aducea cu el un milion nouă sute de mii de franci în trei butoaie cu praf de aur, bine cetluite cu cercuri, din care nădăjduia să tragă cîștig de șapte sau opt la sută la Paris. Pe același bric se afla un gentilom al maiestății-sale regelui Carol al X-lea, domnul d'Aubryon, un bătrînel, care făcuse nebunia să se căsătorească cu o femeie la modă, a cărei avere era în insulele tropicelor. Ca să facă față la risipa doamnei d'Aubryon se dusesse să-i lichideze proprietățile. Domnul și doamna d'Aubryon din casa d'Aubryon de Buche, al cărei ultim înaintaș de primul rang murise în 1789, n-aveau decît un venit de douăzeci de mii de livre și o fată destul de urîță, pe care maica-sa voia s-o mărite fără zestre, căci averea ei de-abia îi ajungea ca să trăiască la Paris. Această încercare părea cu prea puține șanse de izbînda tuturor oamenilor de lume, cu toată iscusința pe care ei o atribuie femeilor la modă. Dar chiar și doamna d'Aubryon ajungea la desperare aproape cînd se uita la fiică-sa și se gîndea să încurce cu dînsa pe oricine ar fi fost, fie chiar și pe un ahtiat de noblețe.

Domnișoara d'Aubryon era lungă, ca insecta ce-i purta numele, slabă, plîpîndă, cu o gură disprețuitoare, spre care cobora un nas prea lung, galben-vinețiu, în starea lui normală, gros și înroșit la vîrf, după orice masă, un fel de fenomen vegetal, foarte displăcut mai ales pe o față palidă și posomorîtă, în sfîrșit, era așa cum ar fi dorit-o să fie o mamă în vîrstă de treizeci și opt de ani, încă frumoasă și cu veleități încă de cuceriri. Dar pentru a răscumpăra asemenea cusururi, marchiza d'Aubryon îi transmisese fetei sale multă dinstincție, o supusese unei igiene care menținea provizoriu nasul la o culoare rezonabilă, o îmbrăca cu gust, o învățase manierele elegante și acele melancolice priviri, care rețin bărbații și îi fac să creadă că au găsit îngerul îndelungă vreme zadarnic căutat; o mai învățase să arate piciorul ca să i se admire finețea, în clipa cînd nasul avea obrăznicia să roșească; în sfîrșit, scoase din fiică-sa tot ce se putea scoate.

Cu ajutorul unor mîne mari, al unor corsaje mincinoase, ale unor rochii înfoiate și bogat garnisite, al unui corset foarte strîns, obținuse produse feminine atît de curioase, încît spre a sluji de vrednic exemplu mamelor, ar fi trebuit să le expună la muzeu. Charles se împrietenise mult cu doamna d'Aubryon, care tocmai această prietenie o dorea. Cîteva persoane pretindeau chiar că în timpul călătoriei frumoasa doamnă d'Aubryon recursese la toate mijloacele spre a cuceri un ginere atît de înstărit.

Debarcînd la Bordeaux în iunie 1827, domnul, doamna, domnișoara d'Aubryon și Charles traseră la același hotel și plecară împreună spre Paris. Palatul d'Aubryon era

³⁶În limba latină în original: pe orice cale.

încărcat de datorii, Charles trebuia să-l descarce. Mama pomenea mereu despre bucuria ce ar avea-o să cedeze parterul ginerelui și fiicei sale. Neîmpărtășind prejudecățile domnului d'Aubrion asupra nobileții, îi făgăduise lui Charles Grandet că va obține de la bunul rege Carol al X-lea o ordonanță regală care îi va îngădui lui Grandet să poarte numele d'Aubrion, blazonul, și să moștenească moșia Aubrion, în schimbul constituirii unui majorat³⁷ de treizeci și șase de mii de livre, venit anual, cu titlul de senior de Buche și marchiz d'Aubrion. Unindu-și averile, trăind în bună înțelegere și obținând sinecure, veniturile palatului d'Aubrion ar fi putut să se ridice la o sută și cîteva mii de livre.

— Iar cînd ai o rentă de o sută de mii livre și an nume, o familie care e primită la curte, căci te voi face să fii numit gentilom în serviciul regelui, poți deveni tot ce vrei! Îl încredința ea pe Charles. Vei fi, după poftă, prefect, secretar de legație, ambasador. Carol al X-lea îl iubește mult pe d'Aubrion, se cunosc din copilărie...

Această femeie îmbătîndu-l de ambiție, Charles nutrise asemenea speranțe în timpul călătoriei pe mare, speranțe pe care dînsa i le prezenta abil, în chip de prietenești confidențe. Crezînd că afacerile părintelui său fuseseră lichidate de unchiul din Saumur, se și vedea înfipt în cartierul Saint-Germain, unde, ca toată lumea, ar fi vrut să intre și unde, la umbra vînatului nas al domnișoarei Matilda, avea să reapară ca nou-nouț conte d'Aubrion, așa cum cei din familia Dreux au reapărut într-o bună zi ca nobili din familia Breze. Orbit de prosperitatea Restaurației, pe care o lăsase nesigură, luat de viitoarea visurilor aristocratice, beția lui, pourceasă pe vas, se menținu la Paris, unde se hotărî să facă totul spre a ajunge la înalta situație pe care i-o fluturase pe dinainte, s-o întrevadă, egoista sa viitoare soacră. Verișoara nu mai era deci pentru el decît un punct în spațiul acestei preastrălucite perspective.

O revăzu pe Annette. Ca o femeie de lume, Annette îl sfătui să se căsătorească, făgăduindu-i tot sprijinul în toate ambițioasele-i planuri. Era încîntată să-l vadă pe Charles însurat cu o fată urîță și plicticoasă; anii din Indii îl făcuseră și mai seducător: se bronzase, devenise hotărît, îndrăzneț, ca toți oamenii deprinși să acționeze, să domine, să învingă. Charles respiră deplin ușurat la Paris văzînd că va putea juca un rol acolo.

Des Grassins, auzind despre întoarcerea lui Charles, despre apropiata sa căsătorie și despre fabuloasa-i avere, veni să-i amintească de cele trei sute de mii de franci, cu care ar fi putut plăti datoriile tatălui său. Îl găsi pe Charles sfătuiindu-se cu bijutierul căruia îi comandase giuvaerele darului de nuntă al mirelui pentru domnișoara d'Aubrion și care îi arăta mostre. Cu toate minunatele diamante aduse din India, argintăria și giuvaerele viitorilor soți se ridicau la peste două sute de mii de franci. Charles nu-l recunoscuse pe des Grassins și-l primi cu impertinența unui tînăr la modă, care, omorîse în Indii patru oameni în duel. Domnul des Grassins mai venise de trei ori. Charles îl ascultă cu răceală, apoi îi răspunse fără să-l fi înțeles:

— Afacerile tatălui meu nu sînt ale mele. Vă mulțumesc, domnule, pentru grija ce ați avut-o, dar de care nu țin de altfel să profit... N-am strîns aproape două milioane cu sudoarea frunții ca să-i arunc în punga creditorilor tatălui meu.

— Și dacă peste cîteva zile tatăl dumitale va fi declarat falit?

— Domnule, peste cîteva zile mă voi numi contele d'Aubrion. Înțelegi perfect că n-o să-mi pese! De altfel, știi mai bine decît mine că, atunci cînd un om are o sumă de o sută de mii de livre venit anual, tatăl său n-a dat faliment niciodată! adăugă, împingîndu-l politicos pe domnul des Grassins spre ușă.

La începutul lunii august din acel an, Eugénie stătea pe băncuța de lemn, unde vărul îi jurase veșnică iubire și unde prînzea cînd era vreme frumoasă. Biata fată se înduioșă în acel moment, în cea mai proaspătă și senină dintre dimineți, amintindu-și toate marile și micile întîmplări ale dragostei, catastrofele cîte au urmat. Soarele lumina frumoasa latură de zid, brăzdat de crăpături în întregime și aproape năruit, de care nimeni n-avea voie să se atingă din porunca ciudatei stăpîne, deși Cornoiller îi spunea adesea nevastei că într-o bună zi o să se prăbușească peste cineva. După cîteva clipe, poștașul bătu în poartă și predă o scrisoare doamnei Cornoiller, care veni în grădină strigînd:

— Domnișoară, o scrisoare! O întinse stăpînei, întrebînd-o: E aceea pe care o așteptai?

Aceste cuvinte răsunară în inima Eugéniei cu însutită tărie față de cum răsunaseră între zidurile curții și ale grădinii:

— Paris!... E de la el! S-a întors!

Eugénie îngălbeni și ținu o clipă scrisoarea închisă. Prea tremura ca s-o poată despecetlui și citi!

³⁷ Proprietatea funciară necesară pentru un titlu nobiliar transmise fiului celui mai mare.

Nanon rămase locului cu mâinile proptite în șolduri, și bucuria părea că se desface ca fumul din zbîrciturile negriciosului său obraz.

— Hai, citește, domnișoară!...

— Ah, Nanon, de ce s-a întors prin Paris, cînd a plecat prin Saumur?

— Citește! Ai să afli.

Eugénie dezlipi sigiliile scrisorii tremurînd. Din ea căzu un mandat, pe numele Casei de comerț des Grassins și Corret, din Saumur. Nanon îl ridică.

"Scumpă verișoară..."

"Nu mai sînt Eugénie, gîndi ea"; și inima i se strînse.

"Dumneata..."

"Îmi zicea «tu»."

Își încrucișa brațele, nu mai îndrăzni să citească și lacrimi mari îi scăldară ochii.

— A murit? întrebă Nanon.

— N-ar fi scris, spuse Eugénie.

Citi apoi în întregime scrisoarea, precum urmează:

"Scumpă verișoară,

Dumneata vei afla, cred, cu plăcere despre izbînda întreprinderilor mele. Mi-ai purtat noroc, m-am întors bogat și am urmat sfaturile unchiului, a cărui moarte, precum și cea a mătușii mi-au fost vestite de domnul des Grassins. Moartea părinților noștri e firească, și cîndva trebuie să-i urmăm și noi. Sper că acum te-ai consolată. Nimic nu rezistă timpului, mă conving de aceasta. Da, scumpa mea verișoară, din nefericire pentru mine, vremea iluziilor a trecut. Ce să-i faci? Străbătînd atîtea și atîtea țări, am cugetat asupra vieții. Din copilul care eram la plecare, m-am întors om în toată firea. Astăzi mă gîndesc la multe lucruri la care nu mă gîndeam altădată. Ești liberă, verișoară, eu sînt încă liber; nimic nu împiedică, în aparență, îndeplinirea micilor noastre plăsmuiri; dar sînt prea cinstit din fire ca să-ți ascund adevărata stare de lucruri. N-am uitat că nu-mi mai aparțin; m-am gîndit mereu, în lungile mele călătorii, la băncuța de lemn..."

Eugénie se ridică, parcă ar fi fost pe jărat, și se așeză pe una din treptele ogrăzii.

"...la băncuța de lemn, pe care ne-am jurat dragoste eternă, la coridor, la sala cenușie, la odaia mea din mansardă și la noaptea în care, printr-o duioasă bunăvoință, mi-ai înlesnit căile viitorului. Da, aceste amintiri mi-au sprijinit curajul și îmi spuneam că te gîndești mereu la mine, cum mă gîndeam și eu adesea la dumneata, în ceasul stabilit de noi. Ai privit norii la ora nouă? Da, nu-i așa? Deci, nu vreau să trădez o prietenie sfîntă pentru mine; nu, nu trebuie să te înșel!"

E vorba, în acest moment, de o alianță, care pentru mine satisface toate părerile ce mi le-am format asupra căsătoriei. Iubirea în căsnicie e o himeră. Astăzi, experiența îmi spune că trebuie să te supui tuturor legilor sociale și să întrunești toate conveniențele cerute de lume cînd te căsătorești. Or, între noi este o diferență de vîrstă care ar putea înrîuri viitorul dumitale, scumpă verișoară, mai mult decît pe al meu. Nu mai vorbesc de moravurile, de creșterea, de obiceiurile dumitale, care nu se potrivesc nicidecum cu viața de Paris și care desigur n-ar cadra cu planurile mele viitoare. Am de gînd să țin o casă deschisă, să primesc lume multă și, după cîte îmi amintesc, dumitale îți place să duci o viață retrasă și liniștită, iată, vreau să fiu sincer și să te fac să judeci singură: acest drept îți aparține. Astăzi am optzeci de mii de livre venit. Averea aceasta îmi îngăduie să mă unesc cu familia d'Aubryon, a cărei moștenitoare, o tînără de nouăsprezece ani, îmi aduce, o dată cu căsătoria, numele ei, un titlu, locul de gentilom onorific al camerei maiestății sale și o situație din cele mai strălucite, îți mărturisesc, scumpă verișoară, că n-o iubesc cîtuși de puțin pe domnișoara d'Aubryon, dar, căsătorindu-mă cu ea, asigur copiilor mei o situație socială, ale cărei foloase vor fi cîndva înca valabile: pe zi ce trece, ideile monarhice biruie. Deci, peste cîțiva ani, fiul meu, devenit marchiz d'Aubryon, avînd un majorat de patruzeci de mii de livre venit, va putea capătă în stat locul pe care și-l va alege. Avem datorii față de copiii noștri. Vezi bine, verișoară, cu cîtă bună-credință îți expun starea mea sufletească, aspirațiile și averea mea. Se prea poate ca dumneata să fi uitat copilăriile noastre după o despărțire de șapte ani, dar eu îmi amintesc și de bunătatea dumitale, și de cuvîntul pe care ți l-am dat; îmi amintesc de toate, chiar de cele mai ușuratică legăminte, la care un tînăr mai puțin conștiincios ca mine, cu o inimă mai puțin curată și mai puțin leală nici nu s-ar mai gîndi. Spunîndu-ți că nu vreau să fac decît o căsătorie de conveniență și că-mi amintesc și acum de dragostea copilăriei noastre nu

înseamnă oare că mă pun la dispoziția dumată, că te fac stăpîna soartei mele și că, dacă ar trebui să renunț la toate ambițiile mele sociale, m-aș mulțumi bucuros cu acea simplă și curată fericire, din care mi-ai dăruit imagini atît de înduioșătoare..."

— Tra, ta, ta! Tram, tam, ta! Ta, ta, ti! Ti, ta, ta!... etc., fredonase Charles Grandet, pe melodia Non piu andrai³⁸, iscăind:

"Devotatul dumată văr, Charles"

"La naiba, cîtă bătaie de cap!" își spusese, după ce-a depus parafa.
Apoi, căutase mandatul și adăugase aceasta:

"P.S. Alături scrisorii mele un mandat asupra Casei des Grassins de opt mii de franci, la ordinul dumată și plătibil în aur, cuprinzînd dobînzile și capitalul sumei ce ai avut bunătatea să-mi împrumuți. Aștept din Bordeaux o ladă, unde se află cîteva lucruri, pe care te rog să-mi îngădui să ți le ofer în semn de veșnică recunoștință. Poți să-mi trimiți prin diligentă caseta mea, pe adresa: Domnului Grandet, palatul d'Aubryon, str. Hillerin-Bertin."

"Prin diligentă! își spuse Eugénie. Un lucru pentru care eu mi-aș fi dat viața de o mie de ori!"

Groznică și copleșitoare prăbușire. Nava se scufunda fără să lase nici un odgon, nici o singură scîndură pe vastul ocean al speranțelor.

Văzîndu-se părăsite, unele femei se duc să-și smulgă iubitul din brațele rivalei, o omoară și pier pe eșafod sau intră în mormînt.

Acest lucru, fără îndoială, e frumos; mobilul crimei e o sublimă pasiune, care apare impunătoare justiției omenești. Alte femei își pleacă însă fruntea și suferă în tăcere; pășesc spre moarte resemnate, plîngînd, iertînd, rugîndu-se și amintindu-și pînă la ultima suflare. Acesta e amorul, amorul cel adevărat, amorul îngerilor, amorul mîndru, care trăiește prin durere și care moare prin ea. Acesta fu sentimentul Eugéniei, după ce citise oribilul răvaș, își ridică privirea spre cer, gîndindu-se la ultimele cuvinte ale răposatei sale mame, care, asemenea multora dintre muribunde, aruncase o pătrunzătoare și lucidă ochire asupra viitorului; apoi Eugénie, amintindu-și de acea moarte și de acea viață profetică, măsură cu mintea întregul ei destin. Nu-i mai rămînea decît să-și desfacă aripile, să tindă spre cer și să trăiască în rugăciune pînă în ziua izbăvirii sale.

"Mama avea dreptate! suspină printre lacrimi. A suferi și a muri..."

Trecu cu pași înceți din grădină în sală. Împotriva obiceiului, nu apucă pe coridor; dar regăsi amintirea vărului de odinioară în vechiul salon cenușiu, unde pe cămin se afla întotdeauna o anume farfurioară, de care se slujea în fiecare dimineață la dejun, precum se slujea și de-o anume zaharniță veche de Sevres.

Dimineața aceea avea să fie pentru ea solemnă și plină de evenimente. Nanon îi vesti vizita preotului paroh.

Înrudit cu Cruchotii, acest preot era de partea președintelui de Bonfons. De cîteva zile bătrînul abate îl rugase să-i vorbească domnișoarei Grandet, într-un sens pur religios, despre datoria ei de a se căsători. Văzîndu-și duhovnicul, Eugénie crezu că vine după mia de franci pe care o dădea în fiecare lună săracilor și o rugă pe Nanon să aducă banii. Dar preotul zîmbi:

— Astăzi, domnișoară, vin să-ți vorbesc despre o biată fată, de care se interesează tot Saumurul și care, nefiindu-i milă de sine, nu trăiește creștinește...

— Dumnezeu! Mă găsiți, părinte, într-un moment în care mi-este peste putință să mă gîndesc la aproapele meu, fiind covîrșită de amarul din mine. Sînt nespuse de nefericită, n-am alt refugiu decît biserica; ea are brațe destule de cuprinzătoare pentru a îmbrățișa toate durerile noastre și sentimente destule de caritabile pentru a ne împărtăși din ele fără teama că vor seca.

— Ei bine, domnișoară, ocupîndu-ne de această fata, ne vom ocupa de dumneata. Ascultă! Dacă vrei să-ți afli mîntuirea, n-ai decît două căi de urmat: sau părăsești lumea, sau te supui legilor ei. Ori îți urmezi soarta pămîntească, ori pe cea cerească.

— Ah! îmi vorbiți în clipa cînd tocmai aș dori s-aud un glas mai presus de pămînteștile mîhniri. Da, Dumnezeu vă trimite aici. Am să-mi iau adio de la lume și am să trăiesc numai pentru Dumnezeu, în tihnă și singurătate.

³⁸În limba italiană în original: n-ai să te mai duci

— Ar trebui să cugeti îndelung asupra acestei aspre hotărâri. Căsătoria înseamnă viață, călugăria înseamnă moarte.

— Ei bine, moartea, o moarte grabnică, părinte, rosti ea cu firoasă hotărâre.

— Moartea? Dar ai mari îndatoriri față de societate, domnișoară!... Nu ești dumneata mama săracilor, cărora le dai veșminte, lemne iarna, și de lucru vara? Marea dumitale avere e un împrumut care trebuie înapoiat, și ai primit-o cu sfințenie ca atare! A te înmormînta într-o mînaștere înseamnă egoism; nu ți-e îngăduit nici să rămîi față bătrînă. În primul rînd, n-ai putea să diriguiești singură uriașa dumitale avere. S-ar putea întâmpla s-o irosești. Ai avea o mie de procese și ai fi tîrîtă în angarale fără ieșire. Ascultă-ți duhovnicul: îți trebuie un soț; ești datoare să păstrezi ceea ce ți-a dat Dumnezeu, îți vorbesc ca unei scumpe fiice duhovnicești. Îl iubești prea mult pe Dumnezeu ca să nu-ți găsești mîntuirea în lumea căreia îi ești una din cele mai neasemuite podoabe și căreia îi dai numai pilde de sfințenie.

În acea clipă se anunță doamna des Grassins. Venea mînată de gînduri răzbunătoare și de o mare deznădejde.

— Domnișoară... începu ea. Ah! iată pe părintele!... Tac, veneam să-ți vorbesc despre afaceri fi văd că sînteți în mare consfătuire.

— Doamnă, zise preotul, nu vreau să vă stingheresc.

— O, părinte! spuse Eugénie, întoarceți-vă peste cîteva minute. Sprijinul dumneavoastră mi-e de mare folos în momentele acestea.

— Da, biata mea copilă! făcu doamna des Grassins.

— Ce vreți să spuneți? o întrebară domnișoara Grandet și părintele.

— Știi că am aflat despre întoarcerea vărului dumitale și despre căsătoria lui cu domnișoara d'Aubrión?... O femeie nu-și poate ține niciodată iscusimile minții în buzunar. Eugénie roși și rămase mută; dar se hotărî ca de acum încolo să se prefacă imposibilă, așa cum știa să se arate răposatului său tată.

— Ei bine, doamnă, răspunse ironic, mă tem că mintea mea e în buzunar, fiindcă nu pricep nimic. Puteți vorbi în fața părintelui, știți doar că e duhovnicul și călăuzul meu sufletesc.

— Atunci, domnișoară, iată ce-mi scrie des Grassins. Citește!

Eugénie citi următoarea scrisoare:

"Scumpa mea soție!

Charles Grandet s-a întors din Indii, e de o lună la Paris..."

— De o lună! murmură Eugénie, lăsînd să-i cadă mîna.

După o pauză, reluă scrisoarea:

"...A trebuit să fac de două ori anticameră pentru a ajunge să stau de vorbă cu acest viitor conte d'Aubrión. Deși tot Parisul vorbește de căsătoria lui, deși s-au și făcut strigările..."

"Mi-a scris deci în momentul în care..." își spuse Eugénie.

Nu-și isprăvi gîndul, nu strigă ca o pariziană "Licheaua!" Dar dacă disprețul n-a fost exprimat nu înseamnă că nu era nemărginit.

"...această căsătorie e departe de a se înfăptui, marchizul d'Aubrión nu-și va da fata după fiul unui falit. I-am adus la cunoștință grija pe care eu și unchiul său am purtat-o pentru treburile tatălui său și strădania cu care am ținut în frîu pe creditorii pînă acum. Acest obraznic a avut nerușinarea să-mi răspundă mie, care timp de cinci ani m-am jertfit intereselor și onoarei lui, că afacerile tatălui său nu sînt ale lui. Un avocat numit din oficiu de Tribunalul Camerei de Comerț ar fi în drept să-i ceară treizeci sau patruzeci de mii de trînti onorariu, unu la sută din suma creanțelor. Dar, răbdare, datorează creditorilor un milion două sute de mii de trînti și voi face în așa fel, ca tatăl lui să fie declarat în stare de faliment. M-am vîrît în această afacere pe cuvîntul bătrînului crocodil de Grandet și am făgăduit în dreapta și în stînga despăgubirea creditorilor, în numele familiei. Dacă domnul conte d'Aubrión nu se sinchisește de onoarea dumnealui, apoi mă sinchiesc eu de a mea. Astfel, voi lămuri situația mea creditorilor. Totuși, am prea mult respect pentru domnișoara Eugénie, cu care, în timpuri mai fericite, gîndeam că ne vom înrudi, pentru a acționa fără ca tu să-i vorbești mai întîi de această chestiune..."

Eugénie înapoie cu răceală scrisoarea, fără s-o isprăvească.

— Vă mulțumesc, spuse ea doamnei des Grassins. Vom vedea...

— Parcă-l aud în clipa asta pe tatăl dumitale! observă doamna des Grassins.

— Doamnă, aveți să ne înmînați opt mii de franci în aur, îi zise Nanon.

— Într-adevăr; fii bună și vino cu mine, doamnă Cornoiller.

— Părinte, întrebă Eugénie cu un nobil sînge rece, pe care i-l dădu gîndul ce urma să-l

exprime, e păcat să rămii fecioară în căsătorie?

— Acesta e un caz de conștiință, a cărei rezolvare n-o cunosc. Dacă dorești să știi ce gîndește despre acest lucru faimosul Sanchez³⁹ în lucrarea sa De Matrimonio, aş putea să ți-o spun mîine...

Preotul plecă. Domnișoara Grandet se urcă în cabinetul răposatului și stătu singură toată ziua, fără să coboare la cină, cu toate rugămințile lui Nanon. Apăru seara, la ora cînd sosiră obișnuiții cercului de musafiri. Niciodată salonul Grandetilor n-a fost așa de plin ca în seara aceea. Vestea întoarcerii lui Charles și a neghioabei sale trădări se răspîndise în tot orașul. Dar, oricît de vie era curiozitatea oaspeților, n-a putut fi satisfăcută. Eugénie, care se așteptase la asta, n-a lăsat să se întrevadă pe chipul ei calm nici una din crudele emoții ce-o bîntuiau. Știu să-și ia un aer zîmbitor, ca să răspundă celor care voiau să-i dovedească interes, privind-o sau vorbindu-i cu melancolie, în sfîrșit, știu să-și ascundă nefericirea sub vâlul politeții. Către ora nouă, partidele se sfîrșeau, și jucătorii se ridicau de la mese, achitau și discutau ultimele figuri de whist, ală-turîndu-se cercului de conversații, în clipa în care adunarea se ridică spre a părăsi salonul, se întîmplă o lovitură de teatru, care răsună în tot Saumurul, apoi în circumscripție și în cele patru prefecturi vecine.

— Rămîi, domnule președinte, spuse Eugénie domnului de Bonfons, văzîndu-l că-și ia bastonul ca să plece.

La auzul acestor cuvinte n-a fost un singur om în toată adunarea care să nu tresară mișcat. Președintele îngălbeni și fu nevoit să se așeze pe scaun.

— Președintele pune mîna pe milioane! șopti domnișoara de Gribeaucourt.

— E limpede, președintele de Bonfons se căsătorește cu domnișoara Grandet, izbucni doamna d'Orsonval.

— E cea mai strașnică lovitură a partidei! întări și abatele.

— E un schelem de pomină, rosti notarul.

Fiecare își spunea cuvîntul, fiecare îndruga hazuri, toți o vedeau pe moștenitoare urcată pe pedestalul milioanei sale.

Drama începută cu nouă ani înainte își afla deznodămîntul. Spunînd președintelui, în fața întregului Saumur, să rămînă, nu anunța oare așa că vrea să și-l ia de bărbat? În orașele mici, conveniențele sînt atît de strict păzite, încît o infracțiune de acest soi constituie cea mai solemnă dintre promisiuni.

— Domnule președinte, îi spuse Eugénie cu glas tulburat, cînd rămaseră singuri, știu ceea ce-ți place la mine. Jură că mă vei lăsa liberă toată viața, ca nu-mi vei aminti nici unul din drepturile pe care ți le-ar da asupra mea căsătoria, și mîna mea va fi a dumatiale. Oh! reluă ea, văzîndu-l căzînd în genunchi, n-am spus totul. Nu trebuie să te înșeli. Am în inimă un sentiment care nu admite să fie împărțit. Amiciția va fi singurul sentiment pe care pot să-l acord soțului meu: nu vreau nici să-l jignesc, nici să încalc legile inimii mele. Dar nu vei avea mîna și averea mea decît cu prețul unui serviciu imens.

— Sînt gata la orice! spuse președintele.

— Iată un milion cinci sute de mii de franci, domnule președinte! zise ea scoțînd din sîn un accept de o sută de acțiuni ale Băncii Franței. Pleacă la Paris, nu mîine, nu în noaptea asta, ci chiar acum. Du-te la domnul des Grassins, află de la el numele tuturor creditorilor unchiului meu, adună-i și plătește tot ce succesiunea sa ar putea datora, capital și dobînzii, cu cinci la sută din ziua datoriei pînă în cea a plății, în sfîrșit, ai grijă să primești o chitanță generală, legalizată în toată regula. Ești magistrat, nu am încredere decît în dumneata pentru această afacere. Ești om cinstit, ești om galant; voi porni cu aceeași încredere în cuvîntul dumatiale spre a străbate primejdiile vieții sub ocrotirea numelui ce-l porți. Vom fi indulgenți unul față de altul. Ne cunoaștem de atîta vreme, sîntem ca niște rude; știu că nu dorești să mă faci nenorocită.

Președintele căzu la picioarele bogatei moștenitoare, cuprins de bucurie și neliniște.

— Voi fi sclavul dumatiale, îngîna el.

— Cînd vei avea chitanța, domnule, reluă ea aruncîndu-i o privire rece, o vei duce cu toate titlurile vărului meu, Grandet, și îi vei înmîna această scrisoare. Cînd te vei întoarce, mă voi ține de cuvînt.

Președintele își dădu seama că obținuse mîna domnișoarei Grandet în urma unei decepții amoroase; așa că se grăbi să îndeplinească cît mai repede poruncile ei, ca nu cumva să intervină o împăcare între cei doi iubiți.

După ce domnul de Bonfons plecă, Eugénie căzu într-un fotoliu și o podidiră lacrimile.

³⁹Thomas Sanchez (1550-1610), iezuit spaniol, a fost profesor de teologie și a scris pentru duhovnici tratatul De Sotto matrimonii sacramentum (Despre știuta taină a căsătoriei).

Totul se sfîrșise.

Președintele se urcă în diligentă, și a doua zi seara era la Paris, în dimineața următoare se duse la des Grassins. Magistratul convocă pe creditori în biroul notarului, unde se aflau depuse titlurile și unde toți au răspuns la chemare. Deși erau creditori, veniră cu exactitate. Acolo președintele de Bonfons le plăti, în numele domnișoarei Grandet, capitalul și dobînzile datorate. Plata dobînzilor înseamnă pentru comerțul parizian unul dintre cele mai buimăcitoare evenimente ale vremii.

Cînd chitanța a fost înregistrată și cînd des Grassins fu răsplătit pentru munca sa cu suma de cincizeci de mii de franci dăruită de Eugénie, președintele se duse la palatul d'Aubrion și-l găsi pe Charles tocmai în clipa cînd intra în apartamentul lui, după o răfuială cu viitorul socru. Bătrînul marchiz îi declarase că nu-i va da fiica pînă ce nu vor fi plătiți toți creditorii lui Guillaume Grandet.

Mai întîi de toate, președintele îi înmîna scrisoarea următoare:

"Vere,

Domnul președinte de Bonfons și-a luat însărcinarea să-ți înmîneze chitanța tuturor sumelor datorate de unchiul meu și cea prin care recunosc că le-am primit de la dumneata. Mi s-a vorbit de faliment! M-am gîndit că fiul unui falit n-ar putea să se căsătorească cu domnișoara d'Aubrion. Da, vere, ai judecat cum trebuia spiritul și manierele mele: n-am desigur nimic de femeie de lume, nu cunosc nici calculele, nici moravurile înaltei societăți și n-aș putea să-ți ofer plăcerile ce-ai vrea să le găsești acolo. Fii fericit, potrivit conveniențelor sociale, cărora le-ai sacrificat primul nostru amor. Ca să-ți fac fericirea mai deplină, nu pot decît să-ți dăruiesc onoarea tatălui dumitale. Adio, vei avea întotdeauna o credincioasă prietenă în verișoara dumitale.

Eugénie G..."

Președintele zîmbi auzind exclamația pe care nu și-a putut-o stăpîni acel ambițios în clipa cînd primi actul autentic.

— Ne vom anunța reciproc căsătoria! îi spuse el.

— Ah! Te căsătorești cu Eugénie? Ei bine, mă bucur, e o fată de treabă. Dar, reluă el atins de un gînd luminos, e bogată?

— Pînă acum vreo patru zile avea aproape nouăsprezece milioane, răspunse zeflemitor președintele, astăzi are numai șaptesprezece.

Charles se uită uluit la președinte.

— Șaptesprezece... mii...

— Șaptesprezece milioane, da, domnule. Căsătorindu-ne, întrunim, domnișoara Grandet și cu mine, șapte sute cincizeci de mii de livre venit.

— Scumpul meu văr, spuse Charles, regăsindu-și întrucîtva stăpînirea de sine, ne vom putea bizui unul pe altul.

— De acord! răspunse președintele. Mai iată o casetă, pe care trebuie să ți-o dau numai dumitale, adăugă el, punînd caseta pe masă.

— Dragă prietene, spuse doamna marchiză d'Aubrion intrînd, fără să dea nici o atenție lui Cruchot, nu te sinchisi de ce ți-a spus bietul domn d'Aubrion, pe care-l zăpăcise ducesa de Chaulieu. Îți mai spun încă o dată, nimic nu va împiedica căsătoria dumitale...

— Nimic, doamnă! Cele trei milioane datorate odinioară de tata au fost plătite ieri.

— În bani? spuse ea.

— Integral, dobînzi și capital; acum îi vor reabilita memoria.

— Ce prostie! strigă soacra. Cine e domnul ăsta? șopti ea la urechea ginerelui, zărindu-l pe Cruchot.

— Omul meu de afaceri! răspunse el cu glasul scăzut.

Marchiza salută cu dispreț pe domnul de Bonfons și ieși.

— Am și început să ne bizuim unul pe altul, spuse președintele luîndu-și pălăria. Adio, vere!

"Își bate joc de mine această javră din Saumur! Îmi vine să-i bag sabia în burtă."

Președintele plecase. Trei zile mai tîrziu, domnul de Bonfons, întors la Saumur, anunță căsătoria sa cu Eugénie. Peste șase luni era numit consilier la Curtea Regală din Angers. Înainte de a părăsi Saumur-ul, Eugénie dădu la topit aurul giuvaerelor atîta vreme scumpe inimii sale și făcu din el, precum și din cei opt mii de franci ai vărului, un potir de aur, pe care-l dăruie bisericii parohiale, unde se rugase atît de mult lui Dumnezeu pentru el!

De altfel, își împărți timpul între Angers și Saumur. Soțul ei, care dăduse dovadă de devotament într-o împrejurare politică, deveni președinte de secție, și apoi prim-

președinte după câțiva ani. Așteptă cu nerăbdare noile alegeri generale, ca să capete un loc în Parlament. Se și vedea pair și atunci... atunci...

— Atunci regele o să-i fie văr? spunea Nanon, uriașa Nanon, doamna Cornoiller, burgheză din Saumur, când stăpîna-sa îi destăinui splendida situație la care avea să ajungă.

ÎNCHEIERE

Domnul președinte de Bonfons (își suprimase, în sfîrșit, numele patronimic de Cruchot) n-a ajuns să-și înfăptuiască nici una din ambițiile sale. Muri la opt zile după ce-a fost numit deputat al Saumur-ului.

Dumnezeu, care vede totul și nu lovește niciodată greșit, îl pedepsi, fără îndoială, pentru calculele și șiretenia juridică cu care prevăzuse în toate amănuntele — accurate Cruchot⁴⁰—, contractul de căsătorie, prin care viitorii soți își dădeau unul altuia, în cazul că n-ar avea copii, totalitatea bunurilor mobile și imobile, fără nici o excepție sau rezervă, în deplină stăpînire, dispensîndu-se chiar de formalitatea inventarului, fără ca omisiunea sus-zisului inventar să poată fi opusă moștenitorilor lor sau celor în cauză, înțelegînd că sus-numita donație să fie etc....

Această clauză poate lămuri adîncul respect pe care președintele l-a avut mereu față de singurătatea doamnei de Bonfons. Femeile îl socoteau pe domnul prim-președinte ca pe unul dintre oamenii cei mai delicți, îl căinau și mergeau uneori pînă la a învinovăți durerea și pasiunea Eugéniei, așa cum știu ele să învinovățească o femeie, cu cele mai crude menajamente.

— Fără îndoială că doamna președinte de Bonfons trebuie să fie foarte suferindă, ca să-și lase bărbatul singur. Sărmana femeiușcă! Se va vindeca oare curînd? Ce are oare, un cancer, o gastrită? De ce nu se duce la doctori?

S-a făcut galbenă de cîtva timp; ar trebui să se ducă și să consulte celebritățile din Paris. Cum se poate să nu dorească un copil? Se spune că-și iubește mult bărbatul; cum să nu-i dea un moștenitor în situația în care se află? Știți că așa ceva e îngrozitor; și dacă ar fi din pricina unui capriciu, ar fi de condamnat... Bietul președinte.

Înzestrată cu acel tact subțire pe care-l capătă omul singuratic, datorită îndelungatelor meditații și datorită puterii de a pricepe lucrurile, Eugénie, obișnuită de nenorocirile ei și de amarele experiențe din ultimul timp să ghicească totul, știa că președintele îi dorea moartea, ca să ajungă el stăpînul uriașei averi, mărită și mai mult prin moștenirile unchiului său notarul și ale unchiului său abatele, pe care Dumnezeu îi chemase la el. Bietei întemnițate îi era milă de președinte. Providența o răzbună de calculele și de infama nepăsare ale unui soț care respecta, drept cea mai puternică garanție, pasiunea fără nădejde cu care se hrănea Eugénie. A da naștere unui copil nu însemna oare a omorî speranțele egoismului, plăcerile ambiției nutrite de domnul președinte?

Dumnezeu arunca deci mormane de aur prizonierii, pentru care aurul nu prețuia nimic, și care tindea spre cer, care-și ducea viața-i cucernică și plină de bunătate în sfinte reculegeri și ajutînd neîncetat și tainic pe cei nevoiași.

Doamna de Bonfons fu văduvă la treizeci și trei de ani, cu un venit de opt sute de mii de livre, încă frumoasă, dar cum e frumoasă femeia aproape de patruzeci de ani. Fața ei e albă, odihnită, senină. Glasul dulce și blînd, apucăturile simple. Are toată noblețea durerii, sfințenia ființei care nu și-a pătat sufletul în atingere cu lumea, dar și austeritatea fetei bătrîne și deprinderile meschine, pe care le dospește viața de provincie. Cu tot venitul său de opt sute de mii de livre, trăiește așa cum trăise sărmana Eugénie Grandet pe vremea avarului său părinte, nu-și aprinde focul decît în zilele în care i se îngăduia ei odinioară să-l ațîțe în căminul din sală și-l stinge după programul alcătuit în tinerețea ei. E mereu îmbrăcată cum era mama ei. Casa din Saumur, casă fără soare, fără căldură, veșnic întunecoasă, posomorîtă, e icoana vieții sale. Își chivernisește cu grija averile, dînd o nobilă întrebuintare acestei averi. Cuvioase și caritabile lăcașuri, un azil pentru bătrîni și școli parohiale pentru copii, o bibliotecă publică bogat înzestrată, mărturisesc în fiecare an cît e de străină de zgîrcenia de care o învinuiesc unele persoane. Bisericile din Saumur îi dătoresc cîteva înfrumusețări. Doamna de Bonfons, căreia i se spune în glumă "domnișoara", inspiră un respect religios. Tocmai inima aceasta nobilă, care nu bătea decît pentru cele mai duioase simțăminte, trebuia să fie supusă precupețirilor interesului

⁴⁰Formulă juridică: prin grija lui Cruchot.

omenesc! Banul trebuia să-și întindă umbra lui rece asupra acestei vieți cerești și să pricinuiască neîncrederea în sentimente tocmai unei femei care întrupa sentimentul.

— Numai tu mă iubești, îi spunea dînsa lui Nanon.

Mîna acestei femei pansează rănile ascunse ale tuturor familiilor. Eugénie se apropie de cer însoțită de un cortegiu de fapte bune. Măreția sufletului său atenuază josniciile creșterii și obiceiurile primei sale vieți. Aceasta este povestea femeii, care, trăind în mijlocul lumii, nu face parte din ea; care, făcută să fie o desăvîrșită soție și mamă, n-are nici soț, nici copii, nici familie.

De cîteva zile se vorbește despre noua sa căsătorie. Oamenii din Saumur discută pe socoteala ei și a marchizului de Froidfond, a cărui familie a început s-o împresoare pe bogata văduvă, cum făcuseră pe vremuri Cruc-hoții. Nanon și Cornoiller, sînt, se spune, de partea marchizului; dar nimic nu e mai fals. Nici spătoasa Nanon, nici Corrtoiller n-au atîta duh ca să priceapă vicleniile lumii.

Sfîrșit.

Paris, februarie-martie 1933.